

ตารางที่ 4 แสดงข้อมูลแร่ธาตุ(ทรายและกรวด)ของจังหวัดมุกดาหาร

ปี พ.ศ.	2545	2546	2547	2548	2549
จำนวน					
จำนวนเหมือง (แห่ง)	6	9	9	13	13
จำนวนคนงาน (คน)	30	61	61	79	79
ปริมาณแร่ที่ผลิตได้ (ลบ.ม.)	0	702,199	579,825	566,000	566,000

ที่มา : http://www.mukpoc.com/mukdahan_poc/report/sar/report/report.

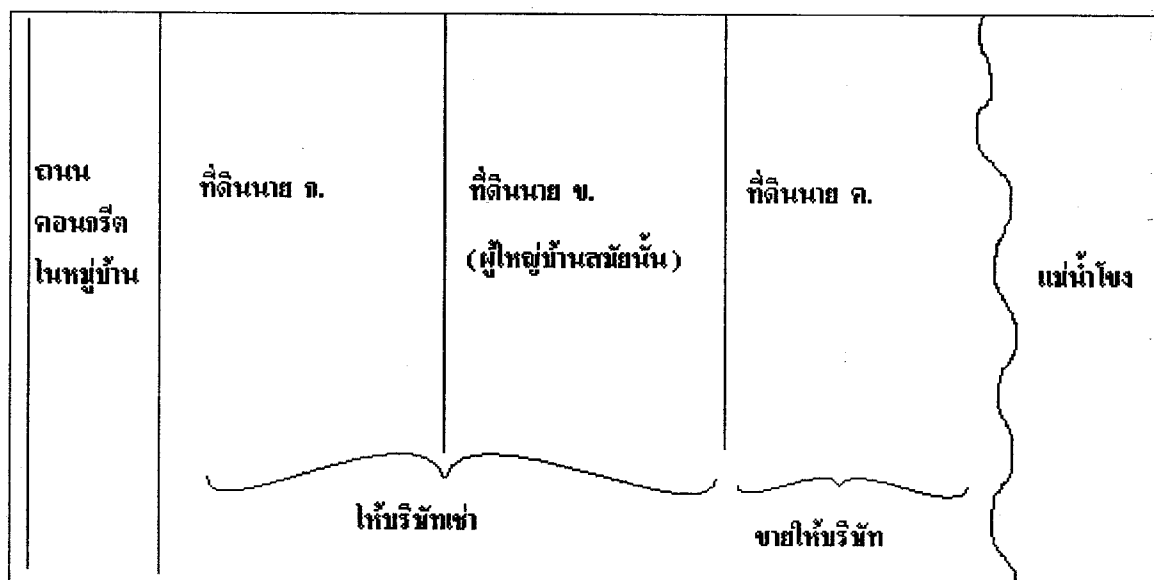
จากตารางแสดงข้อมูลแร่ธาตุของจังหวัดมุกดาหารข้างต้น แสดงให้เห็นว่าจำนวนเหมืองและจำนวนคนงานเพิ่มมากขึ้นทุกปี ในขณะที่ปริมาณแร่ที่ผลิตได้นั้นกลับมีปริมาณลดลง นั้นแสดงให้เห็นว่าแร่ธาตุซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วหมดไปนั้นได้ มีจำนวนลดน้อยลงไปเรื่อยๆ ซึ่งมีความสอดคล้องกับปรากฏการณ์ในชุมชนที่ศึกษา ซึ่งพบว่า หลังจากที่ได้ดำเนินการดูทรายมาเป็นระยะเวลานานนั้น ในปี พ.ศ. 2550 ทำทรายได้ดำเนินการต่อสัญญาจริงแต่ไม่ได้ดูหินกรวดและทรายเนื่องจากไม่มีหินกรวดเหลือให้ดูอีกแล้ว จึงย้ายไปดูที่แหล่งอื่นที่ได้มีการทำสัมปทานเช่นกัน

ส่วนสภาพท้องน้ำบริเวณที่มีการดูทรายนั้นมีความลึกมากกว่าในอดีต ทั้งยังมีลักษณะเป็นหลุมเป็นบ่อขนาดใหญ่และมีจำนวนมากขึ้น ทำให้บริเวณท้องน้ำไม่สม่ำเสมอ เป็นเหตุให้ต้องเพิ่มความระมัดระวังในการลงหาปลาหรือแม้กระทั่งการเล่นน้ำของเด็กๆ สภาพบริเวณหาดทรายในฤดูน้ำล้นนั้นมักจะมีพืชผักเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติทั้งที่สามารถรับประทานได้และไม่ได้ บางชนิดชาวบ้านนำไปเป็นอาหารสัตว์ บ้างก็นำวัวควายลงมาเลี้ยงที่บริเวณหาดทรายซึ่งมีความกว้างมาก แต่ทรายที่มักกลับไม่ใช่ทรายเงินทรายทองเหมือนยุคก่อนๆ เนื่องจากการดูทรายที่มีมานานหลายปี แม้ว่าเมื่อถึงฤดูกาลน้ำขึ้นน้ำในแม่น้ำโขงจะพัดพาทรายจากที่อื่นลงมาถมที่เดิมก็ตาม แต่ความหนาแน่นของทราย ความสวยงามของทรายและปริมาณของทรายนั้นไม่สามารถเป็นเหมือนเดิมได้ สภาพตลิ่งริมฝั่งแม่น้ำโขงนั้นมีความลาดชันน้อยกว่าอดีต อันเนื่องมาจากน้ำเซาะตลิ่งเดิมซึ่งมีความสูงชันพังลงไป พืชที่เกิดขึ้นตามบริเวณตลิ่งนั้นเป็นพืชที่ปลูกเองสลักกับพืชที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพืชล้มลุก ในขณะที่พืชที่เกิดขึ้นตามบุงนั้นส่วนใหญ่จะเป็นไม้ยืนต้นทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและปลูกขึ้นมาใหม่

สำหรับสภาพทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ของบ้านพาลูกาทั้ง 2 หมู่่นั้น ยังคงแบ่งกันดูแลและใช้ประโยชน์ โดยพื้นที่ป่านั้นนอกจากจะใช้เป็นป่าช้าเผาศพแล้ว การใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อใช้ส่วนตัวนั้นไม่สามารถทำได้ นอกจากจะใช้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมนั้นได้ อีกทั้งไม่สามารถที่จะใช้ประโยชน์จากไม้ในป่าข้ามหมู่ได้ เว้นจากจะได้รับการขออนุญาตจากอีกหมู่หนึ่งเสียก่อน ถึงอย่างไรก็ตามชาวบ้านสามารถเก็บหาของป่าได้โดยไม่ว่าเป็นของหมู่ใด

ในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติในยุคนั้นนอกจากคนในชุมชนจะสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้แล้ว ยังมีกลุ่มบุคคลภายนอกเข้ามาร่วมใช้อีกด้วย กล่าวคือ ในช่วงที่กระแสการพัฒนากำลังแพร่กระจายไปทั่วภาคอีสานนี้ กิจกรรมการก่อสร้างถนนวันจะมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น ด้วย กิจกรรมหรือกลุ่มธุรกิจดูดทรายก็เป็นส่วนหนึ่งของการขยายการเจริญเติบโตด้านการก่อสร้าง สำหรับพื้นที่ของจังหวัดมุกดาหารเองมีสภาพพื้นที่หลายแห่งที่เหมาะสมกับกิจการดูดทราย ซึ่งพบว่าพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนมจนถึงอำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร มีบริษัทดูดทรายอยู่กระจัดกระจายตลอดตามแนวแม่น้ำโขง ซึ่งมีเจ้าของกิจการอยู่หลายคน แต่ส่วนใหญ่จะเป็นของเจ้าของกิจการเพียงตระกูลเดียว ที่มีทายาทหลายคนและแบ่งกันบริหารจัดการ แรกเริ่มของการดูดทรายในอดีตนั้น ทำกันแบบเล็กๆ จะใช้เรือหางยาว มีคนงาน 2 คนบนเรือ คนหนึ่งจะใช้หางเรือตีน้ำให้ทรายและหินลอยขึ้นมา แล้วอีกคนจะใช้ขี้ผึ้งก็ตักเอาใส่เรือแล้วนำไปขึ้นที่ท่า ต่อมาในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2518-2519 เริ่มมีเรือดูดทรายแต่ยังไม่มีท่าขึ้นที่ใกล้กับแหล่งดูดทรายเท่าใดนัก อาศัยลอยเรือออกไปดูดทรายตามที่ที่ได้รับอนุญาตแล้วลอยนำมาขึ้นที่ท่าในอำเภอมือเมืองมุกดาหาร และคนงานยังไม่มากเท่ากับปัจจุบัน

ต่อมาเนื่องจากในบริเวณชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงของตำบลชะโนด อำเภอน้ำโสม จังหวัดมุกดาหาร เป็นพื้นที่ที่มีหาดทรายยาวขนานกับริมฝั่ง ในขณะที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง(สปป.ลาว)ตรงข้ามกับบ้านพาลูกานั้นไม่มีหาดทราย แต่ประกอบไปด้วยแก่งหินมากมาย สภาพดังกล่าวจึงกลายเป็นแหล่งดูดทรายแห่งใหม่ของบริษัท สำหรับการเข้ามาดูดทรายของบริษัทเอกชน ในพื้นที่ของบ้านพาลูกาในครั้งแรกนั้น ชาวบ้านเล่าว่าย่นเวลาไปเมื่อประมาณเกือบ 20 ปี หรือประมาณปี พ.ศ. 2529 ได้มีบริษัทเอกชนเข้ามาดำเนินการดูดทรายในบริเวณท้ายหมู่บ้าน(หมู่ 4) ซึ่งหลังจากที่มีการแบ่งการปกครองออกเป็น 2 หมู่ในปี พ.ศ. 2525 เนื่องจากสภาพชุมชนที่ขยายเติบโตขึ้นนั้น แต่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติยังคงใช้ร่วมกันอยู่โดยในครั้งนั้นบริษัทเอกชนได้ติดต่อขอซื้อที่ดินที่อยู่ติดริมแม่น้ำโขงของชาวบ้านจำนวน 1 ไร่และเช่าที่ดินบริเวณใกล้เคียงเพื่อใช้เป็นพื้นที่ขึ้นลงของรถขนทราย (ภาพที่ 9) โดยติดต่อผ่านทางผู้ใหญ่บ้านอย่างเดียวซึ่งในขณะนั้นยังไม่มีองค์การบริหารส่วนตำบล โดยมีมติจากชาวบ้านทั้ง 2 หมู่ให้ค่าชดเชยที่ได้จากการอนุญาตให้ดูดทรายนั้นต้องนำเข้าบำรุงวัด ซึ่งหลังจากนั้นท่าทรายก็ได้ดำเนินการดูดทรายบริเวณหมู่ 4 ต่อเนื่องมา 4-5 ปี

ภาพที่ 9 การขาย-ให้เช่าที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงของชาวบ้านพาลูกา

นอกจากนี้การแบ่งการปกครองหมู่บ้านเป็น 2 หมู่่นั้น มีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้กล่าวคือ จากอดีตที่ยังไม่ได้แบ่งการปกครองนั้น ชาวบ้านยังไม่ได้มีการแบ่งป่า แบ่งแม่น้ำกันดูแล จะใช้วิธีการดูแลรักษาป่าและแม่น้ำร่วมกัน ต่อมาเมื่อมีการแบ่งการปกครองกันเกิดขึ้นเป็น 2 หมู่ ป่าชุมชนได้ถูกแบ่งออกเป็นป่าของหมู่เหนือและป่าของหมู่ใต้ แบ่งหน้าที่กันใช้ประโยชน์ ดูแล ฝักรักษา โดยสังเกตได้จากการเผาศพและฝังศพของผู้ตาย ว่าผู้ตายในอดีตนั้นเคยอยู่หมู่ใดมาก่อน แต่ไม่ได้กำหนดตายตัวเนื่องจากว่า บางครั้งก็ขึ้นอยู่กับว่าผู้ตายได้สังเวยก่อนตายว่าประสงค์ให้นำศพไปเผาและฝังที่ป่าของหมู่ใด การที่ชาวบ้านใช้ป่าเป็นที่เผาและฝังศพนั้น เนื่องมาจากวัดที่มีอยู่แห่งเดียวในชุมชนนั้นไม่มีเมรุเผาศพ จึงทำให้ป่าของชุมชนได้มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วนคือป่าช้าและป่าที่ใช้สำหรับใช้ประโยชน์ในทั้งสองหมู่ ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้บริเวณป่าชุมชนของบ้านพาลูกา ยังคงอุดมสมบูรณ์ ก่อเกิดน้ำซับหรือพื้นที่ชุ่มน้ำ บริเวณห้วยยาง ห้วยตุ่มนก ที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขง สำหรับการแบ่งพื้นที่แม่น้ำกันดูแล ใช้ประโยชน์นั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างยืดหยุ่น ไม่ตายตัวเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อเกิดการแบ่งการปกครองหมู่บ้าน ทำให้ระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้นถูกแบ่งตามไปด้วย ความเป็นเจ้าของในทรัพยากรนั้นจึงถูกกำหนดโดยระบบการปกครองของแต่ละหมู่ ดังเช่นการตัดสินใจอนุญาตให้บริษัทเอกชนได้เข้ามาดำเนินการดูดทราย ซึ่งในระยะแรกนั้นความเป็นเจ้าของในทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีอยู่ร่วมกัน ถึงแม้ว่าทรายที่บริษัทขอสัมปทานนั้นจะอยู่น่านน้ำของหมู่ใดก็ตาม ในกระบวนการตัดสินใจจึงมีการปรึกษาหารือร่วมกันทั้งสองหมู่ แต่ในระยะต่อมาของการต่อสัญญาทำสัมปทานนั้น ความรู้สึกเป็นเจ้าของในทรัพยากรธรรมชาติได้แปรเปลี่ยนไป ชาวบ้านได้แบ่งแยกกันอย่างชัดเจนเพื่อตัดสินใจให้บริษัท

ทำสัมปทานต่อ สาเหตุที่ทำให้เกิดการแบ่งแยกกันตัดสินใจนี้ ชาวบ้านได้ให้ข้อมูลกับผู้วิจัยในหลายทัศนะว่า

1. เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการได้รับคำสัมปทานที่จะต้องมีการเฉลี่ยให้กับทั้งสองหมู่บ้านเท่าเทียมกัน แต่พื้นที่ที่ดำเนินการดูดทรายกลับไปกระจุกตัวอยู่ที่หมู่ใดหมู่บ้านหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านบางคนบอกว่าไม่ยุติธรรม ดังนั้นจึงเห็นสมควรให้คำสัมปทานเฉพาะชาวบ้านที่อาศัยในหมู่ที่มีการดูดทรายเท่านั้น

2. เรื่องนี้ขึ้นอยู่กับที่ทำทรายเป็นฝ่ายตัดสินใจว่าจะสัมปทานที่หมู่ใด และที่ตกลงเลือกหมู่ใด นั่นก็เพราะว่าหมู่เหนือไม่มีทางสำหรับขึ้นลงให้กับรถขนทราย หากจะดูดทรายก็ต้องสร้างทางขึ้นมาใหม่ซึ่งต้องเปลืองงบประมาณเพิ่มขึ้นอีก

3. หมู่เหนือเกิดการขัดแย้งกันเอง ประชุมมติไม่เป็นเอกฉันท์และมีการคัดค้านทำให้ไม่ได้รับการสัมปทานดูดทราย

ดังนั้น การต่อสัญญาให้บริษัทเข้ามาทำสัมปทานดูดทรายนั้น จึงเป็นเรื่องของหมู่ใดหมู่บ้านนับตั้งแต่นั้นมา

กล่าวโดยสรุป คือ ในยุคการสัมปทานดูดทรายนี้เป็นช่วงเวลาที่บุคคลภายนอกเริ่มเข้ามาร่วมใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนมากขึ้น อันเนื่องมาจากกระแสการพัฒนาที่กระจายครอบคลุมไปทั่วทุกภูมิภาค ทำให้การดูดทราย ซึ่งถือเป็นธุรกิจที่ตอบสนองต่อการเจริญเติบโตของการพัฒนาเศรษฐกิจ และเป็นธุรกิจที่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะทรัพยากรทรายในจำนวนมหาศาล ที่สำคัญคือทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่มีการสัมปทานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และได้ส่งผลให้เกิดการตัดสินใจของชุมชนในการรับเอาการสัมปทานเข้ามาจนเกิดปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน นอกจากนี้การดูดทรายยังส่งผลให้พื้นที่ในการทำมาหากินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงและในบริเวณแม่น้ำโขงนั้นลดน้อยลงไปด้วย ซึ่งได้แก่ การดูดทรายในลำน้ำทำให้เกิดการกองทรายและหลุมได้ น้ำส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่ การหาปลาที่ต้องอาศัยการวางเครื่องมือเพื่อตกปลาตามสภาพที่เหมาะสมของระดับน้ำนั้นย่อมมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมหรือในบางครั้งอาจจำเป็นต้องวางเครื่องมือตกปลาในบริเวณเดียวกันกับแหล่งดูดทราย นอกจากนี้การทำทางขึ้นลงเพื่อให้รถขนทรายสามารถวิ่งลงทำน้ำได้นั้น ได้มีการเข้าที่ของชาวบ้านบริเวณริมฝั่งหรือบางแห่งต้องซื้อเป็นกรรมสิทธิ์ของทำทรายเพื่อปรับสภาพให้เป็นทางสำหรับขึ้นลงของรถบรรทุก ทำให้สภาพป่าบุงหรือที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงนั้นลดน้อยลงไป เนื่องจากการทำทางนั้นได้มีการตัดโค่นต้นไม้บริเวณป่าบุงออกไป ทำให้พื้นที่ของการใช้ประโยชน์จากป่าบุงของชาวบ้านนั้นลดลงไปด้วย

จากพลวัตการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง ที่ผ่านมามีทั้ง 3 ยุค ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นนั้น สามารถวิเคราะห์ได้ว่า เงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาตินั้น ส่วนใหญ่เกิดจากปัจจัยภายนอกแทบทั้งสิ้น โดยเริ่ม

จากยุคแรกที่มีการส่งส่วย ส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังส่วนกลาง อันเนื่องมาจากการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทรัพยากรที่ถูกนำไปสู่ส่วนกลางจึงเป็นทรัพยากรธรรมชาติจากป่าไม้เป็นส่วนใหญ่ ตามมาด้วยการประกาศออกกฎหมายต่างๆ เพื่อเข้าควบคุมทรัพยากรป่าไม้ เช่นการประกาศเขตพื้นที่ป่าสงวน เป็นต้น ทำให้ป่าไม้ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับชาวบ้าน

ต่อมาในยุคที่ 2 การสืบคลานของอำนาจรัฐที่เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนยังส่งผลตามมาเรื่อย ๆ ผนวกกับการที่ชุมชนที่ศึกษานี้เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณชายแดนริมฝั่งแม่น้ำโขง การควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรในแม่น้ำโขงก็เกิดขึ้นหลังจากการปะทะกันของไทยและลาวในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองของลาว ส่งผลให้รัฐไทยต้องเข้มงวดตามแนวชายแดน มีกฎหมายห้ามลงแม่น้ำโขงในช่วงเวลาที่กำหนด การติดต่อค้าขายระหว่างกันทั้งสองฝั่งต้องหยุดชะงักลง ซึ่งในประเด็นดังกล่าวก็พอที่จะทำให้ทราบแล้วว่าการที่ชุมชนตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงต้องยอมรับในสิทธิของรัฐที่อยู่เหนือดินแดนดังกล่าว ในการกำหนดกฎหมายเข้ามาควบคุมดูแล

สำหรับในประเด็นดังกล่าวก็มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นเมื่อในยุคที่ 3 ซึ่งเป็นยุคต่อมานั้น ได้พบการสัมปทานอุตสาหกรรม ซึ่งการได้รับสัมปทานนั้นต้องได้รับการอนุญาตตามขั้นตอนต่างๆ จากรัฐ ทั้งๆ ที่ครั้งหนึ่งชาวบ้านเคยร้องเรียนไม่ให้มีการอุตสาหกรรมตามสิทธิของชุมชนพึงมี แต่การมองประเด็นเรื่องสิทธิของรัฐที่มองลักษณะเป็นสิทธิเชิงเดี่ยวจึงไม่เข้าใจ เพราะผู้ร้องเรียนไม่ใช่คนในพื้นที่บริเวณแหล่งสัมปทาน (อยู่คนละหมู่บ้าน) จึงไม่ให้ความสนใจ ซึ่งถือว่าเป็นการคิดแยกส่วน ทั้งๆ ที่ชาวบ้านอาศัยอยู่แม่น้ำเดียวกัน สิทธิในการใช้ย่อมมีเท่ากัน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วสิทธิชุมชนนั้นมีอยู่ในระบบคิดของชาวบ้านมาโดยตลอด ขึ้นอยู่กับว่าจะมีเงื่อนไขอะไรที่จะช่วยให้สิทธิชุมชนเด่นชัดขึ้นมา โดยเฉพาะประเด็นทางด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วก็มักจะเกิดขึ้นเมื่อชุมชนเห็นว่าไม่ได้รับความยุติธรรมในการเข้าถึงและการควบคุมอย่างที่เคยเป็นมา

ซึ่งจากภาพรวมของพลวัตการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง ในพื้นที่ศึกษานี้พบว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมีผลมาจากการที่องค์กร สถาบันหรือปัจจัยภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ การเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาตินั้นได้สร้างเงื่อนไขต่างๆ ขึ้นมา ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ (ตารางที่ 5)

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบสภาพทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน องค์กร สถาบันหรือปัจจัยภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ การเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ และเงื่อนไขที่เกิดขึ้นทั้ง 3 ยุค

ยุค	สภาพทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน	องค์กร สถาบันหรือปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ การเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ	เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการเข้าถึงการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ
ยุคการตั้งถิ่นฐานเริ่มต้นฐานเริ่มตั้งถิ่นฐาน-พ.ศ.2504	- ทรัพยากร ธรรมชาติ ป่าไม้, น้ำ, สัตว์ป่าและแร่ธาตุมีความอุดมสมบูรณ์ - ชาวบ้านสามารถเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติได้โดยข้อตกลงของชุมชน	- กรมการเมืองต่างๆ เช่น เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ราชบุตร - หัวเมืองเอก เช่น เมืองมุกดาหาร - กรมพระคลังสินค้าในส่วนราชสำนัก - สงครามฝรั่งเศส	- การต้องการทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานเข้าสู่ส่วนกลาง โดยการส่งส่วยการนำไปเป็นเครื่องราชบรรณาการ - การปักปันพรมแดนแม่น้ำโขง
ยุคหมู่บ้านสีชมพูภายใต้แผนการพัฒนาพ.ศ.2505-2528	- ทรัพยากร ธรรมชาติ ไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนเดิม สืบเนื่องจากในยุคแรกที่มีการนำทรัพยากรธรรมชาติออกไปสู่ภายนอกมากขึ้น อีกทั้งชาวบ้านเริ่มไม่สามารถเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนได้เนื่องจากการเข้ามาควบคุมทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐ	- กรมการปกครอง เช่นการแบ่งการปกครองหมู่บ้าน - กรมป่าไม้ เช่น การประกาศเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ - กรมที่ดิน เช่น การประกาศออกเอกสารสิทธิ - กรมชลประทาน เช่น การก่อสร้างฝายเก็บน้ำ - กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน เช่น โครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้า - หน่วยรักษาการตามลำน้ำโขง	- รัฐเข้ามาควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ สาธารณะทั้งป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำ โดยผ่านการออกกฎหมายเพื่อดูแลจัดการ - เกิดโครงการพัฒนาต่างๆจากรัฐ และเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น - ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่อยู่ติดลำน้ำโขงจึงได้รับผลกระทบจากการปักปันพรมแดน และถูกเพ่งเล็งจากรัฐในเรื่องคอมมิวนิสต์

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบสภาพทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน องค์กร สถาบันหรือปัจจัยภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์การเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ และเงื่อนไขที่เกิดขึ้นทั้ง 3 ยุค (ต่อ)

ยุค	สภาพทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน	องค์กร สถาบันหรือปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ การเข้าถึง และการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ	เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการเข้าถึงการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ
ยุคการสัมปทาน คูตทราย พ.ศ.2529 -ปัจจุบัน	- สภาพทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในแม่น้ำโขงและทรัพยากรริมฝั่งไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนภายในชุมชน - ชาวบ้านพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติน้อยลงกว่าเดิม - ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดนั้นได้ส่งผลต่อการกำหนดข้อตกลงต่อการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ	- กรมการปกครอง เช่น องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นตำบล อำเภอ จังหวัด - กรมที่ดิน - กรมเจ้าท่า - กรมโรงงานอุตสาหกรรม	- กระแสการพัฒนาที่ต้องการความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ พัฒนาอุตสาหกรรมการก่อสร้าง - สภาพพื้นที่บ้านพาลูกามีความเหมาะสมในการดูตทราย - เกิดความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติระหว่างคนในชุมชนเอง และระหว่างคนในชุมชนกับคนนอกชุมชน

ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจถึงสิทธิการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอเอาไว้ในหัวข้อต่อไป

3. สิทธิการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ศึกษาแล้ว พบว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงนั้น ได้เกี่ยวข้องกับการมองเห็นสิทธิในมุมมองที่แตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะมุมมองที่เกี่ยวกับแม่น้ำโขง ในขณะเดียวกันการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาตินั้นก็ได้เกี่ยวพันกับการใช้สิทธิของปัจเจกโดยผ่านกระบวนการทางกฎหมาย ซึ่งถือว่ารัฐมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรในครั้งนี้ด้วยเช่นกัน

ดังนั้นในการอธิบายถึงสิทธิในการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงนั้น จะต้องพิจารณาถึงสิทธิชุมชน สิทธิปัจเจกและสิทธิของรัฐ เนื่องจากทั้ง 3 ส่วนล้วนมีส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในรูปของสิทธิเชิงซ้อน ซึ่งอธิบายได้ดังนี้ คือ

1) สิทธิเชิงซ้อนระหว่างสิทธิส่วนรวมกับสิทธิปัจเจก

การเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนนั้น สิทธิส่วนรวมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกัน เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน ทั้งนี้สิทธิส่วนรวมนั้นเป็นสิ่งที่มิพลวัต สามารถเลื่อนไหลไปตามสภาพสังคม เศรษฐกิจหรือสิ่งแวดล้อมในเวลานั้นๆ ได้ กล่าวคือ พื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำโขงที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์มีการสร้างข้อตกลงในการจับจองเป็นเจ้าของเพื่อใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกในช่วงฤดูที่น้ำลดและมีการสืบทอดความเป็นเจ้าของตามบรรพบุรุษดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในบางช่วงฤดูกาลชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ถ้าเจ้าของที่ไม่เพาะปลูกพืชอะไร เช่น ไปเก็บหาพืชผัก ขุดหาจันทน์ หรือแมลงชนิดอื่นๆ และนำสัตว์เข้าไปเลี้ยงในช่วงฤดูแล้งหรือหาปลาในช่วงน้ำหลาก แต่ผลผลิตที่ผู้จับจองเพาะปลูก เพื่อนบ้านจะรับรู้ว่าคุณเองไม่มีสิทธิจะเข้าไปเก็บ ดังนั้นจากพฤติกรรมดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่า ชาวบ้านมีข้อตกลงร่วมกันในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำโขงในลักษณะของสิทธิเชิงซ้อนในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งสิ่งหนึ่งที่ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงการคงอยู่ของสิทธิเชิงซ้อนนี้ก็คือ การที่ชาวบ้านไม่ได้ล้อมรั้วในที่ดินบริเวณป่าบุง (บุงข้างบน) ซึ่งถือว่าเป็นที่ดินกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านเอง ชาวบ้านที่มีที่ดินบริเวณป่าบุงจะใช้วิธีการจดจำต้นไม้ทั้งจากที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่ตนปลูกขึ้นมาเอง เพื่ออาศัยการบอกอาณาเขตของบ้านตน ส่วนเพื่อนบ้านคนอื่นๆ นั้นก็สามารถที่จะเดินผ่านบริเวณอาณาเขตบ้านของตนเองได้โดยไม่ต้องบอกกล่าว โดยชาวบ้านจะมีข้อตกลงอย่างไม่เป็นทางการเป็นที่รู้จักกันภายในหมู่บ้าน คือ หากทรัพยากรชนิดใดไม่มีผู้ใดปลูกสร้างขึ้นไว้ใช้เอง ทรัพยากรนั้นก็ถือเป็นกรรมสิทธิ์ของทุกคน แม้ว่าทรัพยากรนั้นจะอยู่ภายในที่ดินของผู้ใดก็ตาม แต่การเข้าถึงทรัพยากรนั้นจะต้องไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้เป็นเจ้าของที่

2) สิทธิเชิงซ้อนระหว่างสิทธิของรัฐ เอกชนและชุมชน

รัฐมองว่าทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดนั้นจะต้องให้รัฐเป็นผู้ดูแลตามกฎหมาย โดยเริ่มจากการออกเอกสารสิทธิในรูปแบบของ นส. 3 โฉนดที่ดิน เป็นต้น เพื่อแยกแยะว่าที่ดินส่วนใดเป็นของรัฐ ส่วนใดเป็นของบุคคล ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของบริษัทเอกชนเป็นไปด้วยความถูกต้องตามกฎหมาย กล่าวคือ ในกระบวนการขอสัมปทานอุตสาหกรรมหรือการเข้าถึงทรัพยากรทรายนั้น ทางบริษัทต้องดำเนินการขออนุญาตตามขั้นตอน ตามกฎระเบียบ ข้อบังคับของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมที่ดิน กรมเจ้าท่า เป็นต้น ในขณะที่ขั้นตอนการขออนุญาตจากชุมชนนั้นเป็นเพียงทางผ่านที่ดำเนินการ

โดยให้กลุ่มผู้นำในชุมชนช่วยเจรจากับชาวบ้าน ชี้แจงให้เห็นถึงผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้ความเข้าใจที่มีต่อเรื่องสิทธินั้น กลายเป็นเรื่องของรัฐเป็นเจ้าของ รัฐเป็นผู้จัดการ ทั้ง ๆ ที่ผู้อาศัยในพื้นที่ใกล้เคียงแหล่งสัมปทานนั้นเป็นเพียงผู้คัดค้านหรือการเห็นชอบตามมารยาทเท่านั้น

ดังนั้นเมื่อที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงในส่วนที่เป็นของรัฐ รัฐจึงมีสิทธิที่จะอนุญาตให้บริษัทเอกชนเข้ามาสัมปทานดูดทรายได้ ซึ่งยังคงมองเรื่องสิทธิเชิงเดี่ยวเป็นสำคัญ โดยการมองว่าหากชุมชนจะมีสิทธิในที่ดินหรือในพื้นที่สาธารณะส่วนใดได้นั้นจะต้องมีเอกสารสิทธิเท่านั้นจึงจะมีสิทธิหนึ่ง รัฐได้ทำให้ชาวบ้านตระหนักว่าแม่น้ำโขงเป็นของรัฐ รัฐมีสิทธิที่จะดูแล อนุญาตหรือแม้แต่การควบคุม แต่อย่างไรก็ตามในการมองว่ารัฐมีสิทธิหรือเป็นเจ้าของนั้นขึ้นอยู่กับภาคปฏิบัติการของรัฐด้วย กล่าวคือ การที่รัฐออกกฎหมายหรือกติกา ต่อทรัพยากรใด ทรัพยากรชนิดนั้น ๆ ก็เป็นของรัฐทันที ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านรับรู้มาตลอด

ในขณะที่มุมมองของชาวบ้านที่มีต่อแม่น้ำโขงหรือพื้นที่สาธารณะอื่น ๆ นั้นมองเห็นว่าแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่สาธารณะที่ใคร ๆ ก็สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ หนึ่ง ผู้วิจัยมองว่าในการรับรู้ของชาวบ้านที่ปรากฏให้เห็นจากพฤติกรรมการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรนั้นทำให้ทราบว่าชาวบ้านนั้นสามารถที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่สาธารณะของชุมชน ซึ่งได้แก่ป่าชุมชนหรือโคก ป่าบุง และแม่น้ำโขง ได้โดยไม่ต้องขออนุญาตจากใคร ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะรับรู้ว่าพื้นที่ที่ตนเองจะเข้าไปใช้ประโยชน์นั้นเป็นของรัฐหรือของเพื่อนบ้านในชุมชน ซึ่งมุมมองโดยหลัก ๆ แล้วชาวบ้านจะยึดทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นเอง ซึ่งได้แก่ พืชผักที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือแม้กระทั่งก้อนหินดินทรายที่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยกระบวนการทางธรรมชาติ ซึ่งถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นหรือผลิตขึ้นจากผู้ใด ดังนั้นสิทธิในการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงนั้นเป็นสิทธิเชิงซ้อน กล่าวคือ แม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ที่มีความกว้างใหญ่สามารถหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนได้อย่างมากมาย รัฐแต่ละรัฐที่อยู่ริมฝั่งนั้นมีสิทธิที่จะสามารถใช้ประโยชน์จากแม่น้ำนี้ได้โดยไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อผู้ที่อยู่ท้ายน้ำ ชุมชนที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำก็มีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์จากแม่น้ำ ตามสิทธิธรรมชาติที่พึงมี แม้แต่ในปัจจุบันที่มีการสัมปทานดูดทรายในแม่น้ำโขงก็สามารถทำได้ ด้วยสิทธิอันชอบธรรมตามกฎหมาย แม่น้ำโขงจึงเป็นแหล่งรวมของสิทธิในระดับต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน แต่สิทธิในการเข้าถึงและการควบคุมนั้นมีไม่เท่ากัน เช่น รัฐเป็นผู้ที่ออกกฎหมายเกี่ยวกับการอนุญาตดูดทราย แต่รัฐก็ไม่สามารถที่จะควบคุมการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของการดูดทรายได้ ในขณะที่ชาวบ้านไม่สามารถที่จะเข้าถึงทรัพยากรในปริมาณมากมายอย่างนั้นได้ แต่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนก็มีอำนาจในการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติโดยผ่านการยึดถือประเพณี พิธีกรรม มีวัฒนธรรมชุมชน ที่ช่วยให้คนในชุมชนปฏิบัติตามกฎกติกาได้ ในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการยังชีพ

กล่าวโดยสรุปคือ แม่น้ำโขงตลอดจนที่ดินสาธารณะริมฝั่งโขงนั้นรัฐได้ออกกฎหมายขึ้นมาควบคุมดูแลซึ่งถือว่าเป็นสิทธิของรัฐ และต่อมารัฐก็ได้อนุญาตให้เอกชนเข้ามาสัมปทานอุตสาหกรรม บริษัทเอกชนก็มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรทรายในบริเวณที่ได้รับการสัมปทานนั้น ในขณะเดียวกันพื้นที่บริเวณแม่น้ำโขงที่ได้รับสัมปทานก็เป็นแหล่งทำมาหากินของชาวบ้านในชุมชนนั้นด้วยซึ่งถือว่าเป็นสิทธิของชุมชนที่มีมาแต่ดั้งเดิม ดังนั้นเราจะเห็นว่าสิทธิที่ซ้อนทับกันอยู่เช่นนั้นมีความไม่เท่าเทียมกัน เนื่องจากการเข้าถึงที่แตกต่างกัน ดังจะได้อธิบายต่อไป

3) พลวัตของสิทธิชุมชน

ปัจจุบันการใช้ทรัพยากรริมฝั่งและในแม่น้ำโขงโดยทั่วไปชาวบ้านยังมีการรับรู้ในเรื่องสิทธิปัจเจกและสิทธิเชิงซ้อน พื้นที่สาธารณะและทรัพยากรบางอย่างในพื้นที่สาธารณะเหล่านั้นถูกครอบครองและสร้างการรับรู้ในเรื่องการมีสิทธิในทรัพยากรที่เปลี่ยนไป ในอดีตทรัพยากรธรรมชาติส่วนใหญ่ชาวบ้านเป็นผู้ที่ใช้ประโยชน์และช่วยกันดูแลรักษาตามวิถีของชุมชน แม้กระทั่งก้อนหินดินทรายที่เคยเป็นของชุมชน เป็นของส่วนรวม ก็ไม่เคยมีผู้ใดคาดคิดมาก่อนว่าในปัจจุบันจะกลายมาเป็นของปัจเจกบุคคลได้ ซึ่งการครอบครองทรัพยากรดังกล่าวได้นั้นจะต้องเป็นปัจเจกบุคคลที่มีอำนาจทางการเงินค่อนข้างสูง ดังนั้น ในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยส่วนใหญ่แล้วคนที่เข้าถึงหรือได้ใช้ประโยชน์ได้มากนั้นมักจะเป็นบุคคลภายนอกชุมชน ซึ่งการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของบุคคลภายนอกนี้เกิดจากความเข้าใจต่อเรื่องสิทธิที่แตกต่างกันดังที่กล่าวมาข้างต้น

การรับรู้ในเรื่องสิทธิของชาวบ้านนั้น แท้ที่จริงแล้วชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การที่ชุมชนได้ยึดถือวัฒนธรรมชุมชนมาโดยตลอดนั้น ได้ช่วยหล่อหลอมให้พฤติกรรมของชาวบ้านที่มีต่อสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นไปในลักษณะของการพึ่งพาธรรมชาติ ทั้งยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติและสิ่งที่เหนือธรรมชาติได้อีกด้วย ดังทัศนะดังต่อไปนี้

ชายชรา วัย 77 ปี แสดงความคิดเห็นต่อสิทธิและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในแม่น้ำโขงที่มีความแตกต่างกันระหว่างอดีตและปัจจุบันว่า “แต่ก่อนมีแม่น้ำโขงก็เท่ากับมีนาอยู่หนึ่งผืน ใครอยากหาปูหาปลา ก็ลงไปเอาได้เลยไม่ต้องขอใคร ผักอยู่ตามป่าก็เหมือนกันไปเอาได้เลย แต่จะไปเอาชนิดเดียว เอามาแค่เพียงพอแก่ความต้องการในมือหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่ทุกวันนี้ไปเอาแต่ละครั้งจะเอามาเยอะ เพื่อขายด้วย”

ส่วนหญิง วัย 39 ปี เล่าถึงความเชื่อที่มีผลต่อการเข้าไปใช้ทรัพยากรว่า “ตามโคกตามป่าบางที่เป็นที่ที่มีโหนด ชาวบ้านคนใดอยากเข้าไปเก็บเห็ด หน่อไม้ เก็บพืช ก็เข้าไปเอาเลยแต่ก็ต้องขอกับเจ้าของที่ก่อน อาจจะเป็นการบอกกล่าวกันธรรมดา ที่ที่เป็นโคกป่าช้าไม่ค่อยมีใครเข้าไปเก็บเห็ด หาของป่าเพราะว่ากลัว และไม่อยากกินของที่เกิดอยู่กับผี”

จากคำพูดของชาวบ้าน ทำให้ผู้วิจัยตีความ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้าน ว่าเป็น “การหาอยู่หากิน” ซึ่งในอดีตนั้นวิถีชีวิตของชาวบ้านตามชนบทจะผูกพันอยู่กับการหาอยู่หากินตามธรรมชาติ ชาวบ้านสามารถเข้าถึงทรัพยากรทุกอย่างของชุมชนด้วยความเสมอภาคและเท่าเทียม นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีรูปแบบในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างลงตัว โดยการนำความเชื่อ จารีต วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนมาเป็นตัวกำกับ ควบคุม และเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ

จะเห็นได้ว่าในอดีตนั้นภาพของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในทัศนะของชาวบ้านจะอาศัยหลักของความพอเพียง นั้นเป็นเพราะบริบททางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในสมัยนั้นที่ชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ อีกทั้งจำนวนผู้คนในสมัยก่อนนั้นยังมีจำนวนน้อย การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นไปด้วยความสะดวก ง่ายดาย ทั้งนี้การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติตามที่สาธารณะ ชาวบ้านมักจะให้ความเคารพในธรรมชาติ และสิทธิของคนในชุมชนเดียวกันด้วย นั่นคือ ความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ ความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ

ปัจจุบันเมื่อประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาตั้งแต่พ.ศ. 2504 และต่อมายังมีการเน้นพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก การที่รัฐบาลต้องนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในกระบวนการพัฒนาประเทศนั้น ส่งผลให้ความหมายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในทัศนะของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เช่น การมีระบบสัมปทาน การกระจายอำนาจในการปกครองของรัฐไปยังส่วนท้องถิ่นในรูปขององค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งถือว่าเป็นการโอนอำนาจการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วย กล่าวคือ เมื่อจากรัฐเป็นผู้กำหนดนโยบายในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการขออนุญาตตัดทราย ซึ่งการจะทำสัมปทานได้นั้นก็จะต้องได้รับความยินยอมจากชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ที่จะทำสัมปทานด้วย องค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งถือว่าเป็นหน่วยงานหรือตัวแทนของรัฐที่ใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุดนั้น จึงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดอนาคตของชุมชน ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าองค์การบริหารส่วนตำบลนั้นเล็งเห็นถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนมากน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตามบทบาทหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลส่วนใหญ่นั้นได้รับการบริหารจัดการหรือรับนโยบายการพัฒนามาจากส่วนกลาง การกำหนดนโยบายจากท้องถิ่นเองนั้นยังเป็นเรื่องเกิดขึ้นได้ยาก นอกจากนี้ในกระบวนการทำงานขององค์การบริหารส่วนตำบลนั้นยังมีระบบอุปถัมภ์ที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวโน้มในการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นไปตามอำนาจของปัจเจกชน ซึ่งถือว่าเป็นจุดอ่อนของการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นอย่างหนึ่ง ที่ผู้ประกอบการหรือนายทุนจากภาคเอกชนเล็งเห็นและได้ใช้ช่องทางดังกล่าวนำไปสู่การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนได้อย่างง่ายดาย ในทางกลับกันการที่องค์การบริหารส่วนตำบลมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวบ้านนั้น หากการดำเนินงานขององค์การบริหารส่วนตำบลบริหารงานอย่างโปร่งใส

บริสุทธิ์ ยุติธรรม ปราศจากระบบอุปถัมภ์แล้วก็จะสามารถเป็นเกราะป้องกันการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนจากบุคคลภายนอกได้เป็นอย่างดีด้วย

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าเมื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านจากเดิมที่เคยมีอำนาจมีสิทธิเสรีภาพในการกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ การเข้าถึงและการควบคุมด้วยตัวของตัวเอง เมื่อเกิดการกระจายอำนาจเข้าสู่ท้องถิ่นโดยรัฐมีหน่วยงานที่ใกล้ชิดชาวบ้านอย่างองค์การบริหารส่วนตำบล ก็เปรียบเสมือนว่ารัฐได้เข้ามาดูแลทรัพยากรธรรมชาติของตนเองอย่างใกล้ชิดเช่นเดียวกัน รูปธรรมที่ชัดเจนที่แสดงให้เห็นถึงสิทธิของรัฐนั้นได้แก่การอนุญาตให้สัมปทานดูดทรายในพื้นที่ของชุมชน นับว่าเป็นสิ่งที่ตอกย้ำให้ชุมชนได้รับรู้ว่ารัฐมีสิทธิเหนือทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน โดยเฉพาะพื้นที่ที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์มาอย่างยาวนาน ได้ถูกแบ่งออกไปให้กับบุคคลภายนอกได้เข้ามาร่วมใช้ประโยชน์ด้วย แต่เป็นการใช้ประโยชน์ที่มีผลแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ความไม่เท่าเทียมกันของการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติมีความชัดเจนขึ้นทำให้ชาวบ้านเริ่มรู้สึกว่าการที่สิทธิของชุมชนที่ชุมชนเคยใช้ เคยมี และเคยจัดระบบโดยอิงอยู่กับความเชื่อต่าง ๆ ของชุมชนนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไป ความหมายของการจัดการทรัพยากรในทัศนะของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปด้วย ความมั่นใจในสิทธิของชุมชนตนเองที่เคยมีเริ่มหมดไป และถูกแทนที่ด้วยบุคคลภายนอก นโยบายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐทำให้ชุมชนถูกกันออกไปจากทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่รู้ตัว กล่าวคือ ชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงจากเดิมที่เคยหาอยู่หากินพึ่งพาอาศัยแม่น้ำ จนกล่าวได้ว่าเปรียบเสมือนที่นาผืนใหญ่ ปัจจุบันนาผืนใหญ่ของชุมชนกลับกลายเป็นโรงงานใหญ่ของบริษัทเอกชน โลกทัศน์ของชาวบ้านถูกทำให้เข้าใจว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นเรื่องของรัฐเพียงฝ่ายเดียว เช่น กรณีของการอนุญาตให้บริษัทเอกชนเข้ามาดำเนินการดูดทรายในบริเวณทำน่าน้ำหน้าหมู่บ้าน ชาวบ้านบางส่วนยังเข้าใจว่าชุมชนเป็นเพียงผู้ที่ต้องให้ความร่วมมือเพียงเท่านั้น และถึงแม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะเข้าใจว่าชุมชนมีสิทธิในการคัดค้าน แต่เสียงส่วนใหญ่เหล่านั้นก็เป็นเสียงที่ไม่มีน้ำหนัก เพราะเป็นผู้ที่ไม่มีบทบาทในชุมชน

ชาย วัย 59 ปี ซึ่งเป็นผู้ที่เคยทำงานในองค์การบริหารส่วนตำบลได้แสดงทัศนะต่อเรื่องการอนุญาตให้สัมปทานดูดทรายว่า “ขึ้นอยู่ที่กรมเจ้าท่า เขาว่าได้ที่ต่อเมื่อเขาเดือดร้อนชาวบ้านสามารถประท้วงได้ แต่ตอนนี้บ่ทันได้เดือดร้อน มันเสียหายต่อประเทศชาติต่อแผ่นดินกะจริงอยู่แต่รัฐเขาอนุญาตไปแล้ว เขาจำเป็นเฮาจะต้องเอา เพราะเขาทำการขออนุญาตแล้ว เขาสิทธิห้ามได้จั่งได้ ก็ต่อเมื่อรัฐยังบ่ห้าม” หมายความว่า การดูดทรายนั้นขึ้นอยู่ที่กรมเจ้าท่า ชาวบ้านพูดได้ที่ต่อเมื่อชาวบ้านเดือดร้อน ชาวบ้านสามารถประท้วงได้ แต่ตอนนี้ยังไม่เดือดร้อน มันเสียหายต่อประเทศชาติต่อแผ่นดินก็จริงแต่รัฐได้อนุญาตไปแล้ว ชาวบ้านจำเป็นต้องเอาเพราะเขาได้ขออนุญาตแล้ว ชาวบ้านจะห้ามได้อย่างไร ก็ในเมื่อรัฐยังไม่ห้าม

จะเห็นว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ยังเชื่อถือรัฐ และไว้วางใจในอำนาจรัฐเหนืออำนาจของชุมชน ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะทราบดีว่าหากตนเองเดือดร้อนก็สามารถที่จะร้องเรียนได้ แต่การร้องเรียนหรือการต่อสู้ที่ผ่านมาได้พิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นแล้วว่า อำนาจของชาวบ้านหรือของชุมชนเองไม่มี

พลังเพียงพอที่จะทำให้รัฐเข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหอะไรให้ได้ ดังนั้นปัญหาจึงอยู่ที่ความไม่มั่นใจในพลังอำนาจหรือสิทธิของชุมชน เรื่องร้องเรียนและการที่จะต่อต้านจึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านหลีกเลี่ยง และพื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้เนื่องจากเสียงส่วนใหญ่จำเป็นต้องยอมรับการเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติของคนภายนอก ซึ่งกลุ่มคนภายนอกที่เข้ามานั้นมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของผู้นำชุมชนและชาวบ้านมาก

ในขณะเดียวกันทัศนคติของบุคคลภายนอกโดยเฉพาะผู้ประกอบการนั้น กลับมองว่าชาวบ้านคือส่วนที่สำคัญในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้ เนื่องจากการที่จะต้องผ่านความเห็นชอบจากองค์การบริหารส่วนตำบลในเรื่องการดูดทรายนั้นยังเป็นการตอกย้ำให้เห็นว่า ในกระบวนการขออนุญาตนั้นแท้จริงแล้วชุมชนก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นด่านแรกที่สำคัญในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น ผู้ประกอบการดูดทรายจึงต้องให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติตนต่อชาวบ้าน การนำเสนอภาพลักษณ์ของท่าทรายโดยผ่านการช่วยเหลือต่างๆ

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าทั้งรัฐและเอกชนจะมีความเชื่อว่าสิทธิอันชอบธรรมด้วยกฎหมายเท่านั้นถึงจะสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้ซึ่งถือว่าเป็นการยอมรับในสิทธิเชิงเดียว แต่สำหรับชุมชนแล้วการยอมรับในกฎเกณฑ์ที่ถูกกำหนดขึ้นมาจากความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่อยู่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะเมื่อการต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เป็นธรรมนั้นได้ถูกทางการเพิกเฉย ชุมชนจึงได้ปรับเปลี่ยนวิธีการตอบโต้ ต่อรองในรูปแบบใหม่ โดยการพยายามหีบยกเอาประวัติศาสตร์ชุมชนขึ้นมาเป็นตัวต่อรอง และเป็นความพยายามในการเสนอตัวตนต่อการตอบโต้โดยอาศัยพลังอำนาจหรือทุนทางสังคมที่มีอยู่

กล่าวโดยสรุปคือ พลวัตสิทธิชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ศึกษานี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าสิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับชุมชนมาช้านานแล้ว โดยอิงอยู่กับวัฒนธรรมชุมชนและได้แสดงออกผ่านความเชื่อ ประเพณี อย่างไรก็ตามความไม่มั่นใจในสิทธิชุมชนได้ถูกสะสมและพัฒนาการมาเรื่อยๆ อาจกล่าวได้ว่าเริ่มขึ้นมาตั้งแต่ในยุคแรกที่มีการปักปันพรมแดนแม่น้ำโขง ชาวบ้านในยุคนั้นเริ่มมองเห็นความยากลำบากในการข้ามพรมแดนไม่ว่าจะเป็นการคมนาคม หรือการจับสัตว์น้ำจากแม่น้ำโขง และเคยใช้ประโยชน์ทั้งการบริโภคและอุปโภค จนสิทธิที่เคยเป็นอิสระในการใช้ประโยชน์เหล่านั้นได้ถูกจำกัดลง ซึ่งลักษณะสิทธิที่ถูกจำกัดลงนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับผู้คนทั้งสองฝั่งพร้อมกัน เปรียบเสมือนการขีดเส้นกั้นกลางระหว่างไทยกับลาวเพื่อให้แยกออกจากกันอย่างชัดเจน ส่งผลต่อความหวาดระแวงซึ่งกันและกันเรื่อยมา ซึ่งในยุคต่อมาเมื่อมีสงครามอินโดจีนเกิดขึ้นยิ่งทำให้เกิดการตอกย้ำเรื่องความไม่มีอิสระในสิทธิการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงมากขึ้นไปอีก โดยการปะทะกันของผู้คนสองฝั่ง โดยเฉพาะชาวบ้านพาลูกาต้องอพยพไปอยู่ตามโคกตามทีนา เป็นการชั่วคราว แม่น้ำโขงจึงกลายเป็นสิ่งที่ชาวบ้านแตะต้องได้ไม่มากนักซึ่งแตกต่างจากการใช้ประโยชน์ การเข้าถึงและการควบคุมแหล่งน้ำอื่นๆ ภายในชุมชน จนกระทั่งในยุคปัจจุบัน แม่น้ำโขงได้กลายเป็นเรื่องของรัฐอย่างเห็นได้ชัดเจน จากการโอนอำนาจการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติของรัฐส่วนกลางไปที่องค์การบริหารส่วนตำบลในการขออนุญาตสัมปทานอุตสาหกรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้เน้นให้ชาวบ้านรับรู้เรื่องสิทธิเพียงสองด้านนั่นคือสิทธิของรัฐและของเอกชน ส่งผลให้เกิดการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติภายใต้บริบทของชุมชนอย่างกว้างขวาง ส่งผลให้เกิดความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติอีกด้วย

ดังนั้นจากกรณีศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ ปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่วิจัยได้อย่างชัดเจนนั้น ได้แก่ การเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรทราย ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่มีมาแต่อดีต ดังได้กล่าวไปแล้วในช่วงยุคท้ายๆ ถึงเรื่องการเข้ามาของการทำสัมปทานอุตสาหกรรม ภายใต้บริบทของภูมิภาคและชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเข้ามาของธุรกิจดังกล่าวได้ส่งผลให้ชุมชนมีปฏิกริยายอมรับและตอบโต้ อย่างไรก็ตาม นอกจากนั้นเพื่อให้เห็นว่าชุมชนมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชนอย่างไรบ้าง ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในมิติอื่นๆ ด้วย

ในส่วนของการเข้าถึง การควบคุมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วนซึ่งได้แก่ การเข้าถึง การควบคุม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำโขงและการเข้าถึง การควบคุมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขง ดังต่อไปนี้

3.1 สิทธิการเข้าถึง การควบคุม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำโขง

สำหรับในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการอธิบายเป็น 2 ประเด็น คือ ข้อตกลงในลักษณะกฎระเบียบที่เป็นทางการ และข้อตกลงในลักษณะกฎระเบียบที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งการแบ่งออกเป็นประเด็นดังกล่าว จะทำให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างข้อตกลงทั้งสองลักษณะ ที่ส่งผลต่อการเข้าถึง การควบคุมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1.1 กฎหมาย : ข้อตกลงในลักษณะกฎระเบียบที่เป็นทางการ

ทรัพยากรธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำโขงในบริบทของชุมชนแห่งนี้ได้แก่ พื้นที่สาธารณะโดยแบ่งตามลักษณะสภาพพื้นที่คือ หาดทราย ดิ่ง และบึง โดยที่พื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์จำพวกแมลง พืชพันธุ์นานาชนิดทั้งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติและจากการปลูกขึ้นเองของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังรวมไปถึงสัตว์น้ำจำพวกปลาที่จะขึ้นมากตามน้ำในช่วงเวลาที่น้ำท่วมบึงอีก เนื่องจากบริเวณที่เป็นหาดทราย ดิ่งและบึงนั้น จะเป็นพื้นที่ติดกัน ระหว่างที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐและของชาวบ้าน ดังนั้นการเข้าถึง การควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณดังกล่าวนี้จึงต้องขึ้นอยู่กับการกำหนดกฎกติกาต่อกัน โดยเฉพาะในส่วนของลักษณะพื้นที่หาดทราย ดิ่งและบึง(บางส่วน) ถือว่าเป็นพื้นที่สาธารณะหรือที่สาธารณประโยชน์ ที่ไม่ว่าผู้ใดก็สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งจะต้องเป็นการใช้ประโยชน์ในกิจกรรมที่ไม่เป็นผลกระทบต่อผู้คน หรือสิ่งแวดล้อม และไม่ต้องขออนุญาตจากรัฐ เช่น การเก็บพืชผักที่เกิดตามธรรมชาติ

การเก็บเห็ด การขุดหาแมลงต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงในระดับที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์เอง เว้นเสียจากกิจกรรมนั้นเป็นกิจกรรมทางธุรกิจขนาดใหญ่และเป็นการใช้ประโยชน์ในจำนวนมหาศาล หรืออาจเป็นผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจึงจะต้องขออนุญาตจากรัฐตามกฎหมาย เช่น การขุดทราย เนื่องจากเกี่ยวข้องกับกรมที่ดินและชุมชนริมฝั่ง แม้กระทั่งการที่จะเข้าไปถึงที่ขุดทรายได้นั้นก็ต้องผ่านที่ดินของชาวบ้านบางรายด้วย ซึ่งกรมที่ดินได้ให้ความหมายของที่สาธารณะประโยชน์ว่า

"ที่สาธารณะประโยชน์" หมายถึงที่ดินที่ทางราชการได้จัดให้หรือสงวนไว้เพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันตามสภาพแห่งพื้นที่นั้น หรือที่ดินที่ประชาชนได้ใช้หรือเคยใช้ประโยชน์ร่วมกันมาก่อนไม่ว่าปัจจุบันจะยังใช้อยู่หรือเลิกใช้แล้วก็ตาม เช่น ที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าช้าฝัງและเผาศพ ห้วย หนอง ที่ชายตลิ่ง ทางหลวง ทะเลสาบ เป็นต้น ตามกฎหมายถือว่าเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินสำหรับพลเมืองใช้ร่วมกัน ผู้ใดจะเข้ายึดถือครอบครองเพื่อประโยชน์แต่เฉพาะตนนั้นไม่ได้เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ ตามที่ระเบียบและกฎหมายกำหนดไว้ หากฝ่าฝืนจะมีความผิดและได้รับโทษตามกฎหมายที่ดินหรือกฎหมายอื่นที่กำหนดไว้โดยเฉพาะ พนักงานเจ้าหน้าที่จะอนุญาตให้บุคคลได้ใช้ประโยชน์ในที่สาธารณะเพื่อประโยชน์แห่งตนได้ ก็เฉพาะกรณีที่มีระเบียบและกฎหมายกำหนดไว้โดยเฉพาะเท่านั้น เช่น การอนุญาตขุดดินลูกรังหรือการอนุญาตขุดทราย

(กรมที่ดิน. (2549). ที่สาธารณะประโยชน์. ค้นเมื่อ 24 ตุลาคม 2549, จาก http://www.dol.go.th/variety/land_public.php)

อย่างไรก็ตาม จากการให้นิยามความหมาย "ที่สาธารณะประโยชน์" ของกรมที่ดินข้างต้นนั้น มีผลทำให้เกิดการออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากที่ดินของรัฐ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการขุดทราย การเข้าถึงทรัพยากรทรายของท่าทรายจึงอาศัยข้อตกลงอย่างเป็นทางการนี้ เป็นช่องทางในการครอบครองที่ดินโดยเริ่มจากการเข้าที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงของชาวบ้าน และต่อมาก็ได้มีการซื้อที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงมาเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง หรือแม้กระทั่งการถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยใช้ช่องทางกฎหมายจากคนในชุมชนถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ให้กับคนภายนอกโดยการซื้อขายหรือเช่าหรือการสืบทอดมรดกที่ดินที่เกิดจากการแต่งงานกับคนภายนอกชุมชน ซึ่งต่อไปจะส่งผลให้ที่ดินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงในชุมชนกลายเป็นของคนภายนอกมากขึ้นและง่ายขึ้น เพราะที่ดินที่ไม่ได้ถูกใช้ประโยชน์โดยคนในชุมชน จะถูกขายได้ง่ายกว่า

3.1.2 กฎของชุมชน : ข้อตกลงในลักษณะกฎระเบียบที่ไม่เป็น

ทางการ

ถึงแม้ว่าจะมีการประกาศออกโฉนดที่ดินให้กับผู้มีที่ดินทำกิน ในประมาณปี พ.ศ. 2497-8 ให้ชาวบ้านมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินของตนเอง แต่การถือครองที่ดินของชาวบ้านที่ยึดถือตามบรรพบุรุษที่ให้อย่างเช่น ที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงที่ติดกับที่ดินของตนเองนั้น ชาวบ้านก็ยังคงได้รับการสืบทอดเรื่อยมา กล่าวคือ ที่ดินในบริเวณป่าบุงหรือ “บุง” ที่ชาวบ้านเรียกกันอย่างไม่เป็นทางการนั้นจะมีอยู่ 2 ช่วง คือ บุงข้างบนและบุงข้างใต้ บุงข้างบนจะเป็นที่ดินที่มีโฉนดการถือครองกรรมสิทธิ์ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นของชาวบ้านพาลูกาเอง ส่วนบุงข้างใต้นั้นจะเป็นที่ดินที่ไม่มีโฉนดติดกับตลิ่ง ซึ่งถือเป็นที่ดินในกรรมสิทธิ์ของรัฐ แต่การปลูกพืชของชาวบ้านนั้นมักจะปลูกในบริเวณบุงของตนเองแล้วเลยออกไปในที่ดินบริเวณของรัฐ ตามการสืบทอดของชาวบ้านที่มีการสืบทอดที่ดินตั้งแต่บรรพบุรุษ กล่าวคือ หากที่ดินของรัฐอยู่ติดที่ดินของใคร คนนั้นก็จะมีสิทธิ์ที่จะปลูกพืชในที่ดินของรัฐ และสามารถปลูกเลยเข้าไปจนถึงพื้นที่ตลิ่งได้ โดยชาวบ้านจะรู้จักเองภายในหมู่บ้าน แต่จะมีที่ดินของรัฐบางแห่งที่มีชาวบ้านจับจองเอาไว้ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ถึงแม้จะติดกับที่ดินของใครคนนั้นก็ไม่มีสิทธิ์ที่จะปลูกพืชได้ โดยการปลูกต้นไม้ไว้เป็นเขตแดนเพื่อจดจำได้ง่าย วิธีการสืบทอดมรดกที่ดินดังกล่าวนี้ บางครั้งก็ไม่จำเป็นว่าที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงที่ได้รับการสืบทอดนั้นจะต้องติดกับที่ดินของตนเองเสมอไป เนื่องจากจะยึดถือตามที่บรรพบุรุษให้ไว้ ซึ่งบางคนอาจมีที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงติดกับที่ของผู้อื่น โดยที่ผู้นั้นไม่สามารถปลูกพืชในที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงนั้นได้ นอกจากเจ้าของจะให้เช่าหรืออนุญาตตามแต่จะตกลงกัน

ดังนั้นในช่วงปี พ.ศ. 2493 ชาวบ้านพาลูกาที่มีที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งยึดถือกรรมสิทธิ์ตามบรรพบุรุษนั้นได้ให้คนจากบ้านน้ำก่ำ อ.ธาตุพนมมาเช่าที่ดินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงของตน ในราคาปีละ 500 บาท เพื่อปลูกมัน กล้วย ฝรั่ง ผักกาด แตงโม พักทอง บวบ ยาสูบ ซึ่งชาวบ้านน้ำก่ำจะมาตระเวนถามเช่าในช่วงออกพรรษา โดยพายเรือมาจากบ้านน้ำก่ำและจะเช่าอยู่ในระหว่างที่ปลูกพืชตลอดจนถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว ชาวบ้านน้ำก่ำก็จะเก็บเกี่ยวพืชผลแล้วพายเรือนำไปขายที่จังหวัดมุกดาหารต่อไป

จะเห็นได้ว่าการถือครองที่ดินที่ไม่มีโฉนดนี้ นอกจากจะเป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินว่างเปล่าแล้ว สิ่งเหล่านี้ยังถือได้ว่าเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำโขงได้อีกด้วย กล่าวคือ การที่คนในชุมชนที่มีสิทธิ์ดูแลที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งถือว่าเป็นที่ดินของรัฐนั้น ทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกหวงแหน เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ เนื่องจากกลายเป็นที่ดินทำกินของตนเองได้หลายชั่วอายุคนมาตลอด ผลผลิตที่เกิดขึ้นในที่ดินดังกล่าวนอกจากได้สร้างให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว ยังเป็นที่ที่สร้างแรงจูงใจในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณที่ดินของตนเองอีกด้วย

นอกจากกรรมสิทธิ์ที่ดินตามการสืบทอดของบรรพบุรุษที่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของแล้ว ในที่ดินบริเวณบุง ซึ่งต้นไม้หรือหน่อไม้เป็นพืชอีกชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านจะมาเก็บเอาไปใช้

ประโยชน์โดยพลการไม่ได้ เนื่องจากชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะปลูกเอาไว้ในที่ของตนเองเพื่อนำมาใช้ในครัวเรือนของตนเท่านั้น หากพบว่ามีลักขโมยจะปรับไหมกัน ประมาณ 400-500 บาท ขึ้นอยู่กับขนาดของหน่อไม้หรือปริมาณไม้ไผ่ที่ลักขโมยไป ซึ่งพบว่าเป็นพืชชนิดเดียวในบริเวณบึงที่มีข้อกำหนดลักษณะนี้

สำหรับข้อตกลงในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติตามบึง ตลิงและหาดทรายนั้น ชาวบ้านจะสามารถใช้ประโยชน์หรือเก็บพืชผัก ขุดหาแมลงจากพื้นที่ดังกล่าวได้เลยโดยไม่ต้องขออนุญาตจากใครเพราะเป็นที่สาธารณะ เว้นแต่พืชผักที่เจ้าของที่ดินปลูกเอาไว้ตามบึงเท่านั้นที่ไม่สามารถเอาได้ ในช่วงน้ำโขงเอ่อล้นตลิ่งจนทำให้น้ำท่วมบึงนั้นชาวบ้านมักจะออกมาหาปลาตามบริเวณบึง นอกจากนี้ป่าไม้ที่เกิดขึ้นในบริเวณบึงนั้นยังสามารถเป็นที่อยู่อาศัยของปลาได้เป็นอย่างดี

3.2 สิทธิการเข้าถึง การควบคุมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขง

การเข้าถึง การควบคุมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขงในบริบทชุมชนศึกษานี้ ได้แก่ การหาปลาและการดูดทราย ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน อนึ่ง สำหรับในประเด็นเรื่องของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขงนั้นผู้วิจัยได้กล่าวถึงมาบ้างแล้ว ในหัวข้อที่จะกล่าวถึงต่อไปจึงได้เน้นเฉพาะการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขง โดยผู้วิจัยแบ่งการอธิบายเป็น 2 ประเด็นคือ 1) ข้อตกลงในลักษณะกฎระเบียบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และ 2) ข้อตกลงในลักษณะของความเชื่อ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.2.1 ข้อตกลงในลักษณะกฎระเบียบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

3.2.1.1 กฎหมาย : ข้อตกลงในลักษณะกฎระเบียบที่เป็นทางการ

สำหรับการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขงโดยใช้ข้อตกลงในลักษณะกฎระเบียบที่เป็นทางการในบริบทชุมชนที่ศึกษานี้ ผู้วิจัยได้พิจารณาจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้แก่ การดูดทรายซึ่งถือว่าเป็นปรากฏการณ์ที่มีความเด่นชัด ที่จะสามารถสะท้อนให้เห็นการเข้าถึง การควบคุมและการใช้ประโยชน์ได้ดี ส่วนข้อตกลงที่เป็นทางการในเรื่องการดูดทรายนั้นผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 2 ประเด็นคือ 1) การขอสัมปทานดูดทรายภายใต้บริบทชุมชน ถึงแม้ว่าจะเป็นขั้นตอนที่ไม่ปรากฏในกฎระเบียบของการขออนุญาตสัมปทานอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ก็นับว่าเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการได้รับหรือไม่ได้รับอนุญาตสัมปทานดูดทรายจากทางการ ซึ่งผู้ประกอบการจะต้องผ่านการเห็นชอบจากชุมชนด้วยจึงจะสามารถผ่านไปยังขั้นตอนอื่นๆได้ และ 2) การขอสัมปทานดูดทรายภายใต้ขั้นตอนตาม

กฎหมาย ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ผู้ประกอบการกิจการต้องดำเนินการผ่านหน่วยงานภาครัฐหลายหน่วยงาน อาทิเช่น กรมที่ดิน กรมโรงงานอุตสาหกรรม กรมเจ้าท่า ฯลฯ ซึ่งถือว่าทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้ประกอบการเข้าถึงทรัพยากรทรายได้ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- การขอสัมปทานดูดทรายภายใต้บริบทชุมชน

ในเรื่องการเข้ามาของท่าทราย ชายวัย 62 ปี เล่าถึงความเป็นมาของการเข้ามาของกิจการดูดทรายว่า “การดูดทรายเกิดก่อนการตั้งอบต. แต่ก่อนจะมีเหือหางยาว ใช้ทางแห่ลงไปในดิน ใช้แรงงานคนโดยใช้ขี้ผึ้งที่ร่อนทรายกับหิน บรรทุกใส่เหือ ซึ่งตอนนั้นบ่มีท่าตามบ้านต่างๆ จะมีทำเตี๋ยคืออยู่มุกดาหาร อดิ ตมันเป็นอย่างนั้น หลังๆมาเริ่มมีเครื่องจักร มีการต่อเหือ ขยายกิจการใหญ่โต เขาเริ่มยื่นขออนุญาตทางอำเภอ ผ่านมาทางอบต. มาคุยกับชาวบ้าน เขาเลือกเอาบ้านพาลูกาเพราะมีทรายมีหินหลาย ไม่เหมือนกับบ้านอื่นๆ” หมายความว่า การดูดทรายเกิดก่อนการตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล แต่ก่อนจะมีเหือหางยาว ใช้ทางแห่ลงไปในดิน ใช้แรงงานคนโดยใช้ขี้ผึ้งที่ร่อนทรายกับหิน บรรทุกใส่เหือ ซึ่งตอนนั้นยังไม่มีท่าขึ้นทรายตามบ้านต่างๆ จะมีท่าขึ้นทรายที่เตี๋ยคือที่มุกดาหาร ซึ่งในอดีตจะเป็นลักษณะอย่างนั้น หลังๆมาเริ่มมีเครื่องจักร มีการต่อเหือ ขยายกิจการใหญ่โต เขาเริ่มยื่นขออนุญาตทางอำเภอ ผ่านมาทางองค์การบริหารส่วนตำบล มาคุยกับชาวบ้าน เขาเลือกเอาบ้านพาลูกาเพราะมีทรายมีหินมาก ไม่เหมือนกับบ้านอื่นๆ

นอกจากนี้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับองค์การบริหารส่วนตำบลนั้น คือหน้าที่จะต้องรับบันทึกการประชุมยินยอมของชาวบ้านทุกหลังคาเรือน เพื่อใช้เป็นหลักฐานประกอบการพิจารณาให้อนุญาตในขั้นตอนต่อไป

ก่อนนั้นประมาณ 5 ปีได้มีบริษัทเอกชนได้เข้ามาติดต่อขอดูดทรายในเขตหมู่บ้านใกล้เคียงเช่นกัน แต่ก็ดำเนินการได้เพียง 2-3 ปี เท่านั้นเนื่องจากชาวบ้านเหล่านั้นไม่ยินยอมให้ดูดทรายในปีต่อๆมา ซึ่งในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้ไปเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงที่เคยมีบริษัทดูดทรายเข้ามาติดต่อ ก็ได้ทราบว่าสาเหตุที่ชาวบ้านไม่อนุญาตให้บริษัทเข้ามาดำเนินการดูดทรายอีกนั้นเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการมองเห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นหลังจากได้ลองให้บริษัทมาดูดทรายแล้วในปีที่ผ่านมา ซึ่งชาวบ้านจะมีการประชุมกันถึงเรื่องหรือปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วลงคะแนนเสียงโดยการยกมือ และผลปรากฏว่าเสียงส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย นอกจากนี้กลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการก็มีอิทธิพลอย่างมากในการตัดสินใจของชาวบ้านส่วนใหญ่ เช่น ชายชาวบ้าน อายุ 67 ปี ซึ่งอาศัยในหมู่บ้านใกล้เคียงเล่าถึงเรื่องที่บริษัทเอกชนเข้ามาติดต่อขอดูดทรายว่า

“ทางบริษัทก็เข้ามาคุยแต่ผมนี้บ่ให้ เขาก็ประชุมกันอยู่ แล้วผมก็ต่อต้านขึ้นบ่ให้เขาดูด ถ้าดูดอีหยังกะเสียหมด แบบนี้ขายมุนพ่อมุนแม่ ถ้าเขาบ่ขายมุนพ่อมุนแม่เขาอยากไหลมอง เขาก็ไหลได้อยู่แล้ว ถ้าเขาอยากขายดินขายหินอย่างนี้ที่ไหลมองเขากะบ่มี ก็ต่อต้านเขาไว้ เขาบ่เห็น

ด้วย เขากะบ่เอา ผกกะพูดกับชาวบ้านว่า ดินมันลืพัง เฮลือเฮ็ดรื้อเฮ็ดสวนมันก็บ่ได้ มันลืเป็น บุ่งเป็นบ่อลูกหลานเฮามันลืไปเกี่ยว ไปช่อนกุ้งช่อนปลา มันลืตักน้ำตาย สรุปรว่าคัดค้านได้อยู่หมู่ พวกก็เห็นดี เพราะถ้ายกมือว่าบ่ให้นี้ หมู่กะว่าบ่ให้ด้วย เขา(บริษัท)กะสลายไป เขากะมาหา ผู้ใหญ่ ผู้ปกครอง เจ้านายเจ้าเมืองผู้ใดใหญ่กว่าเพื่อนเขากะมาหา” หมายความว่า ทางบริษัท ได้เข้ามาคุยแต่ผมไม่ให้ เขาก็ประชุมกันอยู่ แล้วผมก็ต่อต้านขึ้นไม่ให้เขาตูด ถ้าตูดอะไรก็ เสียหายหมด แบบนี้ขายสมบัติพ่อสมบัติแม่ ถ้าชาวบ้านไม่ขายสมบัติพ่อสมบัติแม่ ชาวบ้าน อยากไหลมองชาวบ้านก็ไหลได้อยู่แล้ว ถ้าชาวบ้านอยากขายดินขายหินอย่างนี้ที่ไหลมองของ ชาวบ้านก็ไม่มี ก็ต่อต้านเขาไว้ ชาวบ้านไม่เห็นด้วย เขาก็ไม่เอา ผกกะพูดกับชาวบ้านว่า ดินมัน จะพัง ชาวบ้านจะทำสวนมันก็ไม่ได้ มันจะเป็นหลุมเป็นบ่อลูกหลานของพวกเรามันจะไปตก ไป ช่อนกุ้งช่อนปลา มันจะตักน้ำตาย สรุปรว่าสามารถคัดค้านได้พวกชาวบ้านก็เห็นดีด้วย เพราะถ้าผ มยกมือว่าไม่ให้ ชาวบ้านก็ว่าไม่ให้ด้วย เขา(บริษัท)ก็หายไป เขาก็มาหาผู้ใหญ่ ผู้ปกครอง เจ้ บ้านเจ้าเมืองผู้ใดที่มีตำแหน่งใหญ่กว่าเขาก็มาหา

ทางด้านบ้านพาลูกาหลังจากที่มีบริษัทเข้ามาดำเนินการดูดทรายได้ 4-5 ปี จากนั้นก็ ยกเลิกแล้วไปดำเนินการดูดทรายในพื้นที่หมู่บ้านใกล้เคียงแทน จนกระทั่งในปี พ.ศ.2543 บริษัทเอกชนได้มาประชุมร่วมกับชาวบ้าน เพื่อขอมติความเห็นชอบจากชาวบ้านในการเข้ามา ดำเนินกิจการดูดทรายอีก แต่ในคราวนี้ได้เข้ามาติดต่อขอดูดทรายในเขตพื้นที่หมู่ 3 ซึ่งใน ขณะนั้นได้มีองค์การบริหารส่วนตำบลแล้ว แต่ยังไม่มียกย่องเกี่ยวกับเรื่องนี้ การตัดสินใจ จึงยังคงเป็นของผู้ใหญ่บ้านและลูกบ้านอยู่เหมือนเดิม ซึ่งชาวบ้านได้มีมติให้นำเงิน 1 ใน 3 จาก การให้ทำสัมปทานเป็นเงินบำรุงวัด ในส่วนที่เหลือนั้นจะเฉลี่ยให้กับชาวบ้าน ต่อมา ปีพ.ศ. 2544 มีบริษัทเอกชน 2 บริษัทได้เข้ามาดำเนินการดูดทรายในบริเวณน่านน้ำของหมู่ที่ 4 โดย บริษัทเอกชนได้ให้คำชดเชยกับหมู่บ้าน(หมู่ที่ 4)เป็นเงิน 50,000 บาท ซึ่งเป็นค่าผ่านทางขึ้น- ลง และชาวบ้านได้นำเงินนั้นเข้าเป็นเงินกองกลางของหมู่บ้านโดยบริจาคเข้าวัด ต่อมาบริษัทได้ ทำสัญญาเพื่อสัมปทานดูดทรายปีต่อปี

พ.ศ. 2545 ก่อนที่จะมีการดูดทรายชาวบ้านได้ร่วมประชุมหารือกันอีกครั้ง และได้ ขอสรุปอนุญาตให้ดำเนินการดูดทรายในพื้นที่น่านน้ำของหมู่ 4 และทางบริษัทได้ให้คำชดเชย กับชาวบ้านหมู่ที่ 4 เป็นจำนวนเงิน 120,000 บาท โดยชาวบ้านได้นำเงินเข้าเป็นเงินกองกลาง บริจาคเข้าวัดเช่นเคย

พ.ศ. 2546 บริษัทได้ต่อสัญญาสัมปทานดูดทรายในบริเวณหมู่ที่ 4 และชาวบ้านเริ่ม เก็บหินกรวด โดยมีคนภายนอกจากอำเภอหาดุพนมเข้ามาติดต่อกับชาวบ้านโดยตรง ในช่วงแรก มีชาวบ้านที่สนใจเก็บหินกรวดประมาณ 10 กว่าคน ส่วนใหญ่เป็นคนในหมู่บ้านพาลูกาที่ยาก หารายได้เสริม และถือเป็นเรื่องตกลงอันใหม่ของชาวบ้านกับผู้ประกอบการที่จะต้องอนุญาตให้ ชาวบ้านนั้นสามารถเข้าไปเก็บหินกรวดในท่าทรายได้

พ.ศ. 2547 บริษัทเอกชนยังคงดำเนินกิจการดูดทรายในบริเวณหมู่ที่ 4 และได้ให้ค่าชดเชยกับชาวบ้านจำนวน 460,000 บาท โดยชาวบ้านแบ่งเงินบริจาคเข้าวัด 100,000 บาท ที่เหลือนั้นชาวบ้านนำมาเฉลี่ยตามจำนวนครัวเรือน ได้ครัวเรือนละประมาณ 1,600 บาท สำหรับครัวเรือนที่ยังไม่มีบ้านเลขที่จะได้ครึ่งหนึ่ง (800 บาท) ของครัวเรือนที่มีบ้านเลขที่ และในปีนี้อเองที่องค์การบริหารส่วนตำบลเริ่มมีบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการให้สัมปทานดูดทราย

พ.ศ. 2548 การตัดสินใจต่อสัญญาของบริษัทเอกชนในครั้งนี้ มีเพียงชาวบ้านพาลูกาหมู่ที่ 4 และบริษัทเอกชนเท่านั้น ที่ทำการตกลงกันโดยไม่รอความเห็นชอบจากชาวบ้านหมู่ที่ 3 เหมือนอย่างที่ผ่านมา การตัดสินใจในครั้งนี้มีผลทำให้ชาวบ้านในหมู่ที่ 3 ไม่พอใจเป็นอย่างมาก โดยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 พร้อมด้วยชาวบ้านอีก 100 คนได้เดินทางไปร้องเรียนขอให้ทางจังหวัดมุกดาหารยกเลิกการอนุญาตให้ดูดทราย โดยมีเหตุผลคือ 1) ทำให้ตลิ่งพัง 2) เกิดเสียงรบกวน 3) เสียทัศนียภาพ 4) ทำให้ถนนทรุด 5) เป็นเส้นทางลำเลียงยาเสพติดและ 6) เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ในที่สุดการร้องเรียนก็ไม่เป็นผลชาวบ้านหมู่ที่ 4 และบริษัทเอกชนได้ทำการต่อสัญญากันในเดือนมีนาคม และทางบริษัทได้ให้ค่าชดเชยจำนวน 480,000 บาท โดยแบ่งเงินเข้าวัด 100,000 บาท ให้กับโครงการสร้างอนุสรณ์สถานเมืองพาลูกากรรม 20,000 บาท และได้ชดเชยให้กับชาวบ้านบางส่วนในกรณีดังต่อไปนี้

- 1) กรณีที่รถบรรทุกขนทรายวิ่งผ่านทางของตนจะได้ 8,000 บาท/ครัวเรือน/ปี
- 2) กรณีที่วางกองหินทรายในบริเวณบ้านของตนจะได้ 10,000 บาท/ครัวเรือน/ปี
- 3) กรณีที่วางกองหินทรายในบริเวณที่ดินริมตลิ่งของตนจะได้ 5,000 บาท/ครัวเรือน/ปี โดยที่เหลือนั้นได้แบ่งให้กับชาวบ้านหมู่ที่ 4 เฉลี่ยครัวเรือนละ 2,430 บาท ซึ่งในการทำสัมปทานครั้งนี้ มีชาวบ้านบางคนที่มีที่ดินจำนวนมากก็ได้รับเงินค่าชดเชยหลายรายการข้างต้น

ชาวบ้านเล่าว่า ถึงแม้ว่าตอนนี้เรื่องร้องเรียนจะไปถึงจังหวัดแล้ว แต่ก็ยังไม่มีอะไรคืบหน้าเพราะทางจังหวัดเองได้พิจารณาเห็นว่าบริษัทเอกชนได้ดำเนินกิจการอย่างถูกต้องตามกฎหมาย นอกจากเรื่องร้องเรียนแล้วปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันของการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาตินั้นก็คือ ในบางครั้งนอกจากทรายแล้วบริษัทก็บรรทุกหินไปขายเอง ในเรื่องนี้ได้เกิดกรณีของคนในหมู่บ้านที่ถูกตำรวจจับในระหว่างทางที่บรรทุกหิน เพื่อนำไปขายต่อให้กับพ่อค้าคนกลาง ชาวบ้านจึงตั้งข้อสังเกตว่าทำไมบริษัทดูดทรายจึงสามารถนำหินออกไปจำหน่ายที่อื่นๆ ได้ ซึ่งก็ทำแบบนี้ได้ 2-3 ปีแล้ว

ต่อมาในปี พ.ศ. 2549 ทำทราย ก. และ ข. ได้ต่อสัญญากับหมู่ที่ 4 ท่าละ 250,000 บาท รวมเป็นเงิน 500,000 บาท/ปี โดยจ่ายเป็น 3 งวด และพ.ศ. 2550 ทำทราย ก. ได้ต่อสัญญา เป็นเงิน 100,000 บาท แต่ไม่ได้ดำเนินการดูดทรายเนื่องจากหินกรวดนั้นมีน้อยลง แต่ต่อสัญญาไว้เพราะไม่อยากจะยากในการดำเนินการขออนุญาตใหม่ ส่วนทำทราย ข. ได้ต่อสัญญา เป็นเงิน 250,000 บาท สำหรับในปีนี้ทำทราย ข. ได้ดำเนินการขอสัมปทานดูดทรายในพื้นที่บ้านพาลูกา หมู่ที่ 3 ด้วย โดยชาวบ้านได้รับค่าสัมปทานในจำนวนที่เท่ากับหมู่ที่ 4

ในปัจจุบันมีบริษัทเอกชนที่สัมปทานดูดทรายในพื้นที่ของหมู่ที่ 4 อยู่ 2 บริษัท ซึ่งทั้งสองบริษัทนี้เป็นญาติกัน เพราะฉะนั้นในพื้นที่จึงมีท่าเก็บหินอยู่ 2 ท่าด้วยกันคือ ท่าในและท่านอก โดยมีชาวบ้านที่เก็บหินท่าละประมาณ 40 กว่าคน ซึ่งมีทั้งคนในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงเข้าร่วมในการเก็บหิน

ทัศนคติและความคิดเห็นต่อการดูดทรายของชาวบ้านหมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 4 จะแตกต่างกัน โดยหมู่ที่ 4 ที่ตกลงยินยอมให้บริษัทเข้ามาดูดทรายจนถึงปัจจุบันนั้นต่างแสดงความคิดเห็นว่า การดูดทรายนั้นไม่มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติของแม่น้ำโขง ในเรื่องของตลิ่งที่พังนั้นถึงไม่มีการดูดทรายตลิ่งก็พัง

ชายอาวุโสวัย 73 ปี ชาวบ้านพาลูกา หมู่ 4 แสดงทัศนะว่า “ตั้งแต่เกิดมาเห็นตลิ่งพังลงทุกปี ขนาดบ่มีการดูดทราย มันกะพังของมันอยู่แล้ว เขาดูดทรายคือสืบทอดตก และที่บอกว่าเสียงดังรบกวนนั้น มันกะบ่ดังปานใดดอก ทำทรายกะชดเซยค่ารบกวนให้หมด แถมเขามาดูดทรายยังเฮ็ดให้เกิดอาชีพและรายได้กับคนไทบ้านเฮาอีก” หมายความว่า ตั้งแต่เกิดมาเห็นตลิ่งพังลงทุกปี ขนาดไม่มีการดูดทรายมันก็พังอยู่แล้ว เขาดูดทรายคงไม่มีผลกระทบอะไร และที่บอกว่าเสียงดังรบกวนนั้น มันก็ไม่ดังเท่าไร ทำทรายก็ชดเซยค่ารบกวนให้หมด แถมเขามาดูดทรายยังทำให้เกิดอาชีพและรายได้กับคนในหมู่บ้านอีก

ในขณะที่ชาวบ้านพาลูกาหมู่ที่ 3 นั้นส่วนใหญ่กลับมีความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากหมู่ที่ 4 กล่าวคือ การดูดทรายจะทำให้ตลิ่งพัง เกิดความเสียหาย เกิดอันตรายต่อลูกหลานที่ลงไปเล่นน้ำ การหาปูหาปลาเป็นไปด้วยความยากลำบากเพิ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตามยังมีความคิดเห็นของชาวบ้านหมู่ที่ 4 ที่ไม่เห็นด้วยกับการดูดทรายในแม่น้ำโขง เพราะเหตุผลที่ว่า การดูดทรายทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ตลิ่งพัง หรือการที่ชาวบ้านหมู่ที่ 3 นั้นเห็นด้วยกับการดูดทรายว่าไม่กระทบกับทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขง ไม่ทำให้ตลิ่งพังเสียหาย ซึ่งชาวบ้านที่เห็นด้วยยังต้องการให้บริษัทมาดูดทรายในพื้นที่ของหมู่ที่ 3 ของตนเองด้วย

พราหมณ์หมู่ที่ 4 แสดงความคิดเห็นว่า “รัฐบาลเขากะบ่อยากให้ดูดเต๊อ แต่ไทบ้านยินยอมให้เขามาดูด เพราะว่าเขาให้เงินบำรุงวัด และแต่ละครัวเรือนมีส่วนแบ่ง ทุกอย่างมันขึ้นกับไทบ้าน คั้นเฮว่าดูดบ่ได้ ไผกะมาเฮ็ดบ่ได้ และการดูดทรายมันยังเฮ็ดให้การหาปลายากขึ้น บ่คือเก่า เพราะว่าเครื่องมือมันสะท้อนผืนน้ำ ปลาจะวางไข่บ่ได้ ปลามันแท้งลูกบ่สามารถขยายพันธุ์ได้” หมายความว่า รัฐบาลก็ไม่อยากให้ดูดทราย แต่ชาวบ้านยินยอมให้เขามาดูด เพราะว่าเขาให้เงินบำรุงวัด และแต่ละครัวเรือนมีส่วนแบ่ง ทุกอย่างมันขึ้นกับชาวบ้าน ถ้าชาวบ้านบอกว่าดูดไม่ได้ ใครก็มาดูดไม่ได้ และการดูดทรายมันยังทำให้การหาปลายากขึ้น ไม่เหมือนเดิม เพราะว่าเครื่องมือมันทำให้พื้นน้ำสะท้อน ปลาบ่สามารถวางไข่ได้ ปลามันแท้งลูกบ่สามารถขยายพันธุ์ได้

เช่นเดียวกันกับหมอเหยาในท้องถิ่น ซึ่งหมอเหยาคนนี้เป็นเชยของบ้านพาลูกาแต่ตนเอง อยู่อีกหมู่บ้านหนึ่ง ได้แสดงทัศนะว่า “ความจริงรัฐบาลเขาจะอยากลิห้าม เพราะการดูดทราย มันทำลายธรรมชาติ ทำให้ตลิ่งพัง ทรายมันเจือ้น มันหลวม เวลาเกิดเหตุการณ์ไม่ดีขึ้นมา เช่น คนตกน้ำตาย กะลืหาเรื่องให้แต่ผี ว่าผีเอา วิญญาณมันต้องการเอาอยู่แล้ว ไปโทษว่าแต่ผี ซึ่งในความเป็นจริงมันเป็นเพราะการดูดทราย ทางรัฐบาลเขาจะบ่อยากให้อดูดทราย แต่ชาวบ้านอยากขาย อยากได้” หมายความว่า ความจริงรัฐบาลเขาก็อยากจะห้าม เพราะการดูดทรายมัน ทำลายธรรมชาติ ทำให้ตลิ่งพัง ทรายมันหลวม เวลาเกิดเหตุการณ์ไม่ดีขึ้นมา เช่น คนตกน้ำตาย ก็กะหาเรื่องให้ผี ว่าผีเอา วิญญาณมันต้องการเอาอยู่แล้ว ไปโทษว่าผี ซึ่งในความเป็นจริง มันเป็นเพราะการดูดทราย ทางรัฐบาลเขาก็ไม่อยากจะให้ดูดทราย แต่ชาวบ้านอยากขาย อยากได้

กลุ่มผู้หญิงหมู่ที่ 4 ที่ไม่เคยไปเก็บหินมีความคิดเห็นต่อเรื่องการดูดทรายว่า

“กว่าเขาสิมาดูดทรายอยู่บ้านเขาได้ เขากะต้องวิ่งเต็นผ่านมาหลายม่อง ปะสาหยักกับชุม เขา เงินเขาหลาย เขาเอาเงินยัดกะเรียบร้อยแล้ว” หมายความว่า กว่าเขาจะมาดูดทรายอยู่ใน หมู่บ้านของเราได้ เขาก็ต้องวิ่งเต็นผ่านหลายทาง ปะสาอะไรกับพวกเรา เงินเขามีมาก เขาเอา เงินสินบนให้ก็เรียบร้อยแล้ว

ผู้หญิงวัยกลางคน หมู่ 4 ท่านหนึ่งเคยไปเก็บหินแล้วเลิกทำอาชีพนี้ไป ได้เล่าว่า “เลิก เอ็ดอาชีพนี้ก็เพราะว่ามันเป็นงานหนัก ต้องเมื่อยทุกมือบ่มีเวลาให้ลูก เคยคันตามผิวเป็นผื่นแดง ขึ้นตามโต ไปหาหมอ หมอบอกว่าหินอาจมีสารที่เป็นอันตรายต่อผิว คิดว่าสิเลิกหลายเถื่อแล้ว จนถึกหินก่อนน้อยๆ กระเด็นเข้าตาตอนลงไปเก็บอยู่ทำน้ำหลายเถื่อ จนเลือดออก สิใส่แว่นตาก็บ่ได้เพราะมันสิมัว แล้วหินสิกระเด็นใส่แว่นตาแตกอีก บางเถื่อหินก่อนน้อยๆ ปลิวเข้าไปทาง จมูก มันเข้าไปถึงหลอดลมก็คากมันออกมาทางปากกะมี บางเถื่อถึกหินกระเด็นใส่หลัง ใส่หัว เข้า ก้อนใหญ่แสง ตอนนี้จะเก็บมันเอาไว้อยู่ ตอนนั้นเจ็บอยู่ประมาณ 10 มื่อ ใชยาสมุนไพรรักษา ” หมายความว่า สาเหตุที่เลิกทำอาชีพนี้ก็เพราะว่ามันเป็นงานหนัก ต้องเหนื่อยทุกวันไม่มี เวลาให้ลูก เคยมีอาการคันตามผิวหนังเป็นผื่นแดงขึ้นตามตัว ไปหาหมอ หมอบอกว่าหินอาจมี สารที่เป็นอันตรายต่อผิวหนัง คิดว่าจะเลิกหลายครั้งแล้วจนกระทั่งโดนหินก้อนเล็กๆ กระเด็นเข้า ตาตอนลงไปเก็บที่ทำน้ำหลายครั้ง จนเลือดออก จะใส่แว่นตาก็ไม่ได้เพราะมันจะมัว และหินจะ กระเด็นโดนแว่นตาแตกอีก บางทีหินก้อนเล็กๆ ปลิวเข้าไปทางจมูก มันเข้าไปถึงหลอดลมก็ ขย่อนออกมาทางปากก็มี บางทีโดนหินกระเด็นใส่หลัง ใส่หัวเข้า ก้อนใหญ่มาก ตอนนี้จะเก็บ มันเอาไว้อยู่ ตอนนั้นเจ็บอยู่ประมาณ 10 วัน ใชยาสมุนไพรรักษา

นอกจากนี้ยังได้เล่าถึงการเข้ามาของบริษัทดูดทรายว่า “ตอนแรกที่มีการประชุม มติในที่ ประชุมบ่ตกลง ทะเลาะกัน แล้วเลิกประชุมไป คือคนที่บ่เห็นนำ อยากได้ค่าสัมปทาน 800,000 บาท เลยรวมตัวกันบ่ไปประชุม ลูกบ้านบ่สามารถเว้าหยั่งได้ ตัวพีเองบ่อยากขาย เพราะมันบ่คุ้ม ไม่อยากจะเว้า เพราะเขาจะด่าพี เขาจะว่าผู้หญิงคนนี้นั้นหัวแข็ง บ้านข้างเคียงเขาเข้มแข็งได้ เขา ย่านตลิ่งพัง ผู้นำเขาเข้มแข็ง และอีกอย่างหนึ่งบ้านเขามันเป็นแหล่งท่องเที่ยว ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่

ของเฮา อยากขายหลาย บอกว่าถ้าเฮาบ่ขาย ลูกเฮากะสิขาย หลานเรากะสิขาย เขากะสิได้ใช้เงิน ตอนนี้อย่างมีโอกาศ เฮากะต้องฟ้าวขาย” หมายความว่า ช่วงแรกที่มีการประชุม มติในที่ประชุมไม่ตกลง มีการทะเลาะกัน แล้วเลิกประชุมไป เพราะคนที่ไม่เห็นด้วยอยากได้ค่าสัมปทาน 800,000 บาท เลยรวมตัวกันไม่ไปประชุม ลูกบ้านไม่สามารถพูดอะไรได้ ตัวพีเองไม่อยากจะขาย เพราะมันไม่คุ้ม ไม่อยากจะพูด เพราะเขาจะด่าพี เขาจะว่าผู้หญิงคนนี้หัวแข็ง บ้านข้างเคียงเขาเข้มแข็งได้ เขากลัวตลึงพัง ผู้นำเขาเข้มแข็ง และอีกอย่างหนึ่งบ้านเขามันเป็นแหล่งท่องเที่ยว ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านของเรอยากขายมาก บอกว่าถ้าเราไม่ขาย ลูกเราก็จะขาย หลานเราก็จะขาย เขาก็จะได้ใช้เงิน ตอนนี้อย่างมีโอกาศ เราก็คงต้องรับขาย

คนรุ่นใหม่ของหมู่ที่ 3 แสดงทัศนคติที่ค่อนข้างขัดแย้งในตัวเองว่า “กะเขาไปดุดอยู่แต่หมู่ที่ 4 เฮากะไปร้องเรียนนำเพิ่นคือกันว่า มันกระทบกับแม่น้ำโขง มันเฮ็ดให้ตลึงพัง เฮ็ดให้เกิดบุงลิก หาปูหาปลาจะยาก แถมยังเป็นเส้นทางในการลำเลียงยาเสพติด แต่คั้นมาดุดอยู่หมู่ที่ 3 ของเฮากะได้อยู่” หมายความว่า เขา(ทำทนาย)ไปดุดอยู่เฉพาะหมู่ที่ 4 ชาวบ้านไปร้องเรียนเหมือนกันว่า มันกระทบกับแม่น้ำโขง มันทำให้ตลึงพัง ทำให้เกิดบุงลิก หาปูหาปลาก็ยาก แถมยังเป็นเส้นทางในการลำเลียงยาเสพติด แต่ถ้ามาดุดอยู่หมู่ที่ 3 ของเราก็ทำได้

จากการแสดงความคิดเห็นของกลุ่มคนรุ่นใหม่หมู่ที่ 3 นี้ ผู้วิจัยสังเกตว่าการที่ชาวบ้านบอกว่าหมู่ที่ 4 นั้นไม่ได้นำเงินบำรุงวัด ซึ่งชาวบ้านหมู่ที่ 3 มองว่าไม่ดี และอาจจะเป็นเพราะว่าในพื้นที่ของหมู่ที่ 3 นั้นไม่ได้รับเงินค่าชดเชยในการดูดทราย ซึ่งจากปรากฏการณ์ดังกล่าว ในขณะที่ผู้วิจัยทำการศึกษาอยู่นี้ (พ.ศ. 2550) หมู่ 3 ก็ได้ให้ทำทนายเข้ามาทำสัมปทานเช่นเดียวกัน จากข้อสงสัยของผู้วิจัยจึงได้ถามชาวบ้านต่อไปอีกว่า เหตุใดหมู่ 3 จึงได้ให้ทำทนายเข้ามาดำเนินการดูดทรายอีก เพราะเห็นว่าได้เคยมีการประท้วงต่อต้านไปแล้ว ผู้วิจัยจึงได้รับคำตอบจากชาวบ้านท่านหนึ่งว่า “ที่กลับมาดุดอยู่หมู่ 3 อีก กะเป็นเพราะว่าทางผู้นำเพิ่นเว้ากันว่าได้รับเงินจากทำทนายมาแล้ว ซึ่งตัวเองก็กะบ่รู้ว่าไปรับมาตั้งแต่เมื่อใด เลยจ่ายอมให้ทำทนายเขามาดุดเอาไป อีกอย่างหนึ่งเคยมีชาวบ้านเขาเล่าว่าถ้าเฮาบ่ดุด ทางลาวเขาก็จะเข้ามาดุด เพราะว่าแม่น้ำโขงนี้เป็นของเขา” หมายความว่า ที่กลับมาดุดอยู่หมู่ 3 อีก ก็เป็นเพราะว่าทางผู้นำพูดกันว่าได้รับเงินจากทำทนายมาแล้ว ซึ่งตัวเองก็ไม่รู้ว่าไปรับมาตั้งแต่เมื่อใด เลยจ่ายอมให้ทำทนายเขามาดุดเอาไป อีกอย่างหนึ่งเคยมีชาวบ้านเขาเล่าว่าถ้าเราไม่ดุด ทางลาวเขาก็จะเข้ามาดุด เพราะว่าแม่น้ำโขงนี้เป็นของเขา

จากเหตุผล ทัศนคติ และความคิดเห็นของชาวบ้านในมิติที่หลากหลายนั้นพอที่จะสรุปได้ว่า มีทั้งกลุ่มชาวบ้านที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยในกระบวนการดูดทรายบริเวณน่านน้ำโขง ของบ้านพาลูกาหมู่ที่ 4 บางคนวิเคราะห์ว่าจะเกิดผลกระทบตอลิ่งที่นับวันจะพังทลายและเสียหายมากขึ้น บางคนวิเคราะห์ว่าเป็นเพราะอำนาจของทุนที่ทรงพลังมาก มีอำนาจในการเข้ามาใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงได้ และหลายคนยังมองเพียงว่าการพังทลายของตลึงแม่น้ำโขงนั้น เป็นเรื่องของธรรมชาติที่จะต้องเกิด ไม่เกี่ยวข้องกับการดูดทรายของบริษัทเอกชนแต่อย่างใด

ซึ่งความคิดเห็นที่แตกต่างหลากหลายนี้เมื่อนำมาวิเคราะห์ให้ละเอียดแล้ว จะพบว่าขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ที่ได้รับของชาวบ้านแต่ละคน เช่น ชาวบ้านหมู่ที่ 4 ถึงแม้จะเป็นสมาชิกในหมู่เดียวกันแต่ถ้าเป็นชาวบ้านที่เคยไปเก็บหินก็จะเห็นด้วยกับการดูดทราย แต่ถ้าเป็นชาวบ้านที่ไม่เคยไปเก็บก็จะไม่เห็นด้วยกับการดูดทราย เป็นต้น

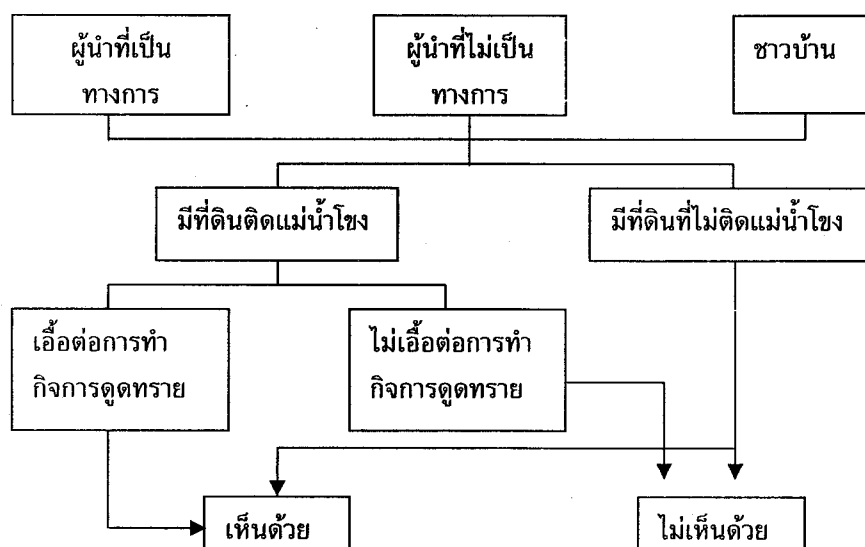
ปรากฏการณ์การดูดทรายของบริษัทเอกชนในพื้นที่ของตำบลชะโนดนั้น มีทั้งหมู่บ้านที่ยินยอมและไม่ยินยอมให้บริษัทเอกชนเข้าไปดำเนินการ ในกรณีของหมู่บ้านที่ไม่ยินยอมอย่างบ้านชะโนด หมู่ที่ 1 และ 2 นั้นพบว่ากลุ่มผู้นำ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน เป็นตัวแทนของบริษัทเอกชนเพื่อโน้มน้าวจิตใจของชาวบ้านให้ตกลงยินยอมให้มีการดูดทรายในบริเวณบ้านชะโนด ซึ่งชาวบ้านชะโนดนั้นต่างมีความคิดเห็นไปในทางตรงข้าม แต่พบว่าฝ่ายที่ไม่ยินยอมให้บริษัทเอกชนเข้ามาดูดทรายนั้นมีเสียงข้างมาก โดยมีเหตุผลว่าการดูดทรายจะทำให้ตลิ่งพัง ก่อให้เกิดผลกระทบในหลายด้าน และไม่อยากขายที่ทางของบรรพบุรุษเพื่อแลกกับเงินเพียงน้อยนิด ไม่คุ้มค่ากับสิ่งที่สูญเสียไป

สมาชิกบ้านชะโนดแสดงความคิดเห็นว่า “การดูดทรายมันเอ็ดให้ตลิ่งพัง แต่ก่อนเคยมาดูดเหมือนกัน เขาย่านตลิ่งมันหมด ลูกหลานกะลิดกน้ำ เพราะว่าดูดทรายมันเอ็ดให้เกิดหลุมเกิดบ่อ และถ้ามาดูดสับมีหาด หายู่หากินกะล้าปาก คนที่อยากขายกะมี แต่สู้เสียงผู้ที่บ่อยากขายบ่ได้ พวกนั้นอยากได้เงินมาสร้างวัด มาบำรุงหมู่บ้าน แต่เฮากะบอกว่า เฮาสถาภบุรณะวัดเจ้าของได้คือกัน โดยการหาผ้าป่ามาโฮมบุญ และอีกอย่างหนึ่ง เฮารู้ว่าคนที่เป็นนายหน้ามันกินเงินค่าเว้าโน้มน้าวใจชาวบ้าน เฮารู้ทันเลยบ่เอากะเขา เขาเคยไปเอ็ดแบบนี้กับบ้านอื่นมาแล้ว” หมายความว่า การดูดทรายมันทำให้ตลิ่งพัง แต่ก่อนเคยมาดูดเหมือนกัน เรากลัวตลิ่งมันหมด ลูกหลานก็จะตกน้ำ เพราะว่าดูดทรายมันทำให้เกิดหลุมเกิดบ่อ และถ้ามาดูดจะไม่มีหาด หายู่หากินก็จะล้าปาก คนที่อยากขายกะมี แต่สู้เสียงผู้ที่ไม่อยากขายไม่ได้ พวกนั้นอยากได้เงินมาสร้างวัด มาบำรุงหมู่บ้าน แต่เรากะบอกว่า เราสถาภบุรณะวัดตัวเองได้เหมือนกัน โดยการหาผ้าป่ามาร่วมกันทำบุญและอีกอย่างหนึ่งเรารู้ว่าคนที่เป็นนายหน้าได้รับเงินค่าพูดโน้มน้าวใจชาวบ้าน เรารู้ทันเลยไม่เอาเขา เขาเคยไปทำแบบนี้กับบ้านอื่นมาแล้ว

สมาชิกอีกคนที่ไม่เห็นด้วยกับการดูดทรายเล่าว่า “การดูดทรายจะทำให้ดินหลวม เพราะว่ามันเป็นดินใหม่ ดินใหม่ที่ไหลมามันบ่ได้แน่นคือของเก่า ดินมันก็ไหลมามันกะเต็มคือเก่ามัน แต่มันบ่ได้แน่นคือเก่า แต่ก่อนแม่น้ำของแคบหลาย แต่เดี๋ยวนี้นมันเพ่งเข้ามาเรื่อยๆ” หมายความว่า การดูดทรายจะทำให้ดินหลวม เพราะว่ามันเป็นดินใหม่ ดินใหม่ที่ไหลมาไม่ได้แน่นเหมือนของเก่า ดินมันไหลมามันก็เต็มเหมือนเดิมมัน แต่มันไม่ได้แน่นเหมือนเดิม แต่ก่อนแม่น้ำโขงแคบมาก แต่เดี๋ยวนี้นมันเพ่งเข้ามาเรื่อยๆ

จากการวิเคราะห์ผ่านคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายเสียงหลายความคิดเห็นและหลายกลุ่ม ทำให้ผู้วิจัยแยกทัศนะของชาวบ้านต่อเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้ว่า

1. ในส่วนเรื่องของผู้นำ เพราะจากการเปรียบเทียบผู้นำของชุมชนใกล้เคียงกับชุมชนที่ศึกษานั้นจะเห็นได้ชัดเจนมากกว่า หากผู้นำไม่เห็นด้วยกับการดูตทราย ก็เป็นไปได้มากทีเดียวที่การดูตทรายในชุมชนจะไม่เกิดขึ้น และวิเคราะห์ได้ว่าชุมชนที่มีการดูตทรายนั้นเกิดจากการที่ผู้นำได้รับผลประโยชน์จากการสัมปทานในครั้งนั้นด้วย เช่น มีที่ดินติดริมแม่น้ำโขง จะได้รับค่าชดเชยเสียหายมาก โดยเปลี่ยนผ่านจากการให้เช่าในช่วงปีแรก ระยะต่อมาจึงขายให้กับผู้เช่าเลย นอกจากนี้ยังแบ่งเป็นผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ จากการเปรียบเทียบเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรของบริษัทเอกชนนั้น ผู้นำที่ไม่เป็นทางการจะมีส่วนในการตัดสินใจมาก ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะค่อนข้างเชื่อถือในตัวของผู้ผู้นำที่ไม่เป็นทางการนี้อยู่แล้ว ดังนั้นกระบวนการตัดสินใจในชุมชนเรื่องการดูตทรายตามทัศนะของผู้วิจัย สามารถเขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้ (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 10 กระบวนการตัดสินใจในชุมชนเรื่องการดูตทราย

ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และชาวบ้านที่มีที่ดินติดริมแม่น้ำโขง ซึ่งเอื้อต่อการทำกิจการดูตทราย ไม่ว่าจะเป็นให้เช่าเพื่อใช้เป็นเส้นทางให้รถขนทรายวิ่งผ่าน หรือแม้แต่ให้เช่าเพื่อวางกองหินทราย ส่วนใหญ่มักจะเห็นด้วยกับการดูตทราย เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้จะได้รับค่าเช่าที่จากการทำสัมปทาน จึงตัดสินใจได้ง่าย แม้จะมีเรื่องของเสียงดังรบกวนบ้างแต่ชาวบ้านบางคนในกลุ่มนี้ก็บอกว่า บ้านของตนไม่ได้อยู่ในเขตที่มีการดูตทรายจึงไม่เดือดร้อนเท่าใดนัก เพราะที่ที่ให้เช่านั้นเป็นที่ดินว่างเปล่าไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไร หรือบางคนไม่มีทางเลือกต้องตามเสียงข้างมาก

เช่น ชาย อายุ 70 ปี ซึ่งมีบ้านอยู่ติดทางขึ้นลงของรถขนทรายบอกว่า

“ ไหนๆ เขาก็จะมาผ่านทางหน้าบ้านพ่อกอยู่แล้ว ก่อความรำคาญอยู่แล้ว พ่อก็เลยให้เขาเช่าที่เสียเลย เขาห้ามเขาไม่ได้ดอก เสียงส่วนใหญ่เขาอมรับให้มาดูตทรายแล้ว ใจจริงแล้วพ่อกก็บ

อยากให้มาดูดดอก แต่ผู้เสี่ยงส่วนใหญ่เขาได้” หมายความว่า อย่างไรก็ตามเขาจะมาผ่านทางหน้าบ้านพออยู่แล้ว ก่อความรำคาญอยู่แล้ว พ่อก็เลยให้เขาเช่าที่เสียเลย เราห้ามเขาไม่ได้หรอกเสี่ยงส่วนใหญ่เขายอมรับให้มาดูดทรายแล้ว ใจจริงแล้วพ่อก็ไม่อยากให้มาดูดทรายหรอก แต่ผู้เสี่ยงส่วนใหญ่เขาไม่ได้

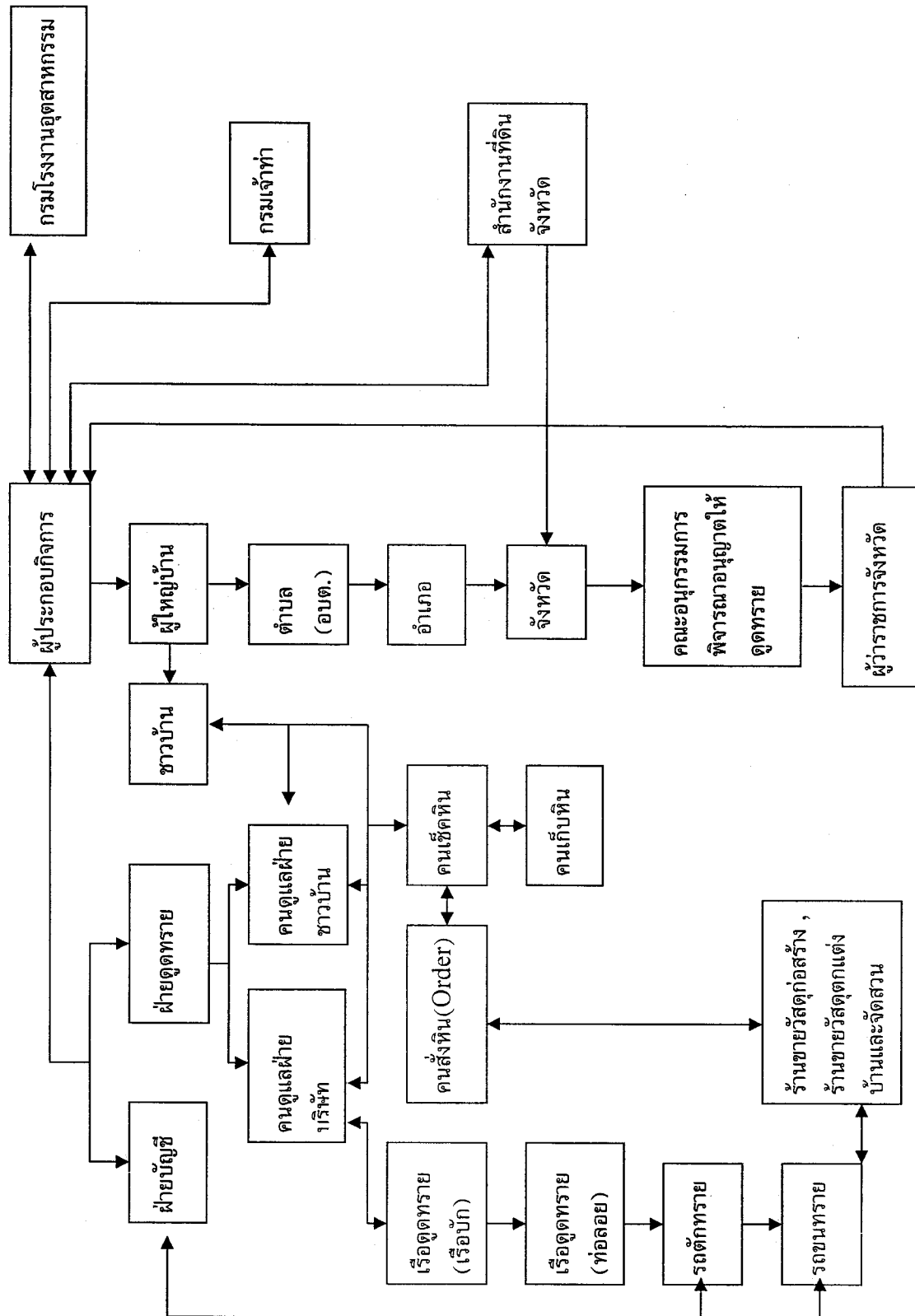
2. ในขณะเดียวกันกลุ่มผู้ที่มีที่ดินติดริมแม่น้ำโขงแต่ที่ดินของตนนั้นไม่เอื้อต่อการทำกิจการดูดทราย กลุ่มคนเหล่านี้จึงไม่เห็นด้วยกับการทำกิจการดูดทราย เพราะนอกจากจะไม่ได้รับค่าเช่าที่เหมือนคนอื่นแล้ว ยังเกรงว่าการดูดทรายจะมีส่วนที่ทำให้ที่ดินของตนเองทรุด หรือเกิดสิ่งพัง นอกจากนี้ยังเกิดเสียงดังรบกวน ซึ่งบางคนไม่ได้รับค่าเสียงดังรบกวน เนื่องจากบ้านของตนนั้นไม่อยู่ติดทางที่รถขนทรายวิ่งผ่าน

3. นอกจากนี้ยังมีอีกกลุ่มหนึ่งที่มีทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการดูดทราย นั่นก็คือกลุ่มที่มีที่ดินที่ไม่อยู่ติดริมแม่น้ำโขง ซึ่งบางส่วนนั้นมีที่ดินอยู่ติดถนน รพช. ออกไป คนที่เห็นด้วยกับการดูดทรายนั่นบ้างก็ว่า ตนเองไม่ได้รับความเดือดร้อนจากการทำสัมปทานเลย ไม่ต้องกลัวว่าที่ดินของตนเองจะทรุด และยังได้รับการเฉลี่ยจากค่าสัมปทานด้วย ในเรื่องนี้ยังมีบางคนถึงกับย้ายบ้านจากหมู่ 3 มาที่หมู่ 4 เพื่อจะได้รับค่าสัมปทานด้วย ส่วนคนที่ไม่เห็นด้วยนั้น บอกว่าถึงแม้ว่าบ้านหรือที่ดินของตนเองจะไม่ได้อยู่ติดริมแม่น้ำโขง แต่ตนเองและคนในครอบครัวก็อาศัยแม่น้ำโขงในการทำมาหากิน เช่น การหาปลา การปลูกผักตามริมตลิ่ง เป็นต้น

4. กลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วยกับการดูดทรายอีกกลุ่มคือ กลุ่มนักวิชาการในชุมชน ซึ่งในเรื่องนี้มีนักวิชาการในท้องถิ่น วัย 52 ปี ท่านหนึ่งได้พูดถึงการเข้ามาของผู้ประกอบการดูดทรายว่า “ชาวบ้านมีความคิดที่ต่างกันในเรื่องดูดทราย เคยมีชาวบ้านมาปรึกษาเหมือนกันว่าไม่อยากให้มาดูด และเคยมีนายทุนมาเสนอให้เซ็นอนุมัติ ประมาณ 40,000 บาท แต่ผมไม่เอาด้วย เพราะถ้าเขาเสียเงินแล้วเขาก็ต้องเอาให้คุ้ม ตอนนั้นก็มากองทรายอยู่ข้างโรงเรียน สูงมากแล้วมันปลิวเข้าโรงเรียน เข้าบ้านเรือน ผมก็ปรึกษากับทางโรงเรียนว่าเราจะร้องทุกข์กันดีไหม ร้องทุกข์แล้วได้อะไรขึ้นมา เพราะเขามีอิทธิพลมากพอสมควร ซึ่งเขาก็บอกนะว่าถ้าเดือดร้อนก็ล่ารายชื่อขึ้นมา ผมก็แนะนำหน้าคุ่มว่าให้แนะนำทางท่าทรายหน่อยว่าชาวบ้านเดือดร้อน เขาก็เอาเสียงจากผู้นำที่เป็นส่วนน้อย มากกว่าเสียงของชาวบ้านส่วนมากจริงๆ แต่ก่อนนายกอบต.คนเก่าวิ่งเต้นให้นายทุนมาดูดทรายที่ท้ายบ้านนี้ แต่ทางครูที่โรงเรียนไม่เห็นด้วย ก็ตั้งป้อมสู้กับคนที่จะให้มาดูดทรายช่วงนั้นก็ทำให้อบต.คนนั้นประกาศว่าจะขับไล่ครูออกทั้งโรงเรียน”

จะเห็นได้ว่าการที่ท่าทรายจะเข้ามาสัมปทานดูดทรายในพื้นที่ได้นั้น ต้องผ่านความเห็นชอบจากชาวบ้านส่วนใหญ่เสียก่อน ซึ่งก็ถือว่าไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ เพราะต่างคนต่างมีเหตุผลของตนเองที่แตกต่างกันไป ดังนั้นทางท่าทรายเองก็ต้องมีกลวิธีในการพูด การติดต่อเจรจาผ่านคณะบุคคลแต่ละฝ่าย ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในการเมืองบ้าง ผลประโยชน์บ้าง ดังนั้นเพื่อให้การขออนุญาตเป็นไปด้วยดี ส่วนใหญ่ท่าทรายจึงติดต่อกับกลุ่มผู้นำเพื่อให้ช่วยเจรจา

นอกจากนี้ในทางปฏิบัติแล้วทางท่าทรายได้มีการดำเนินเรื่องขออนุญาตสัมปทาน โดยต้องได้รับความเห็นชอบจากมติของชาวบ้านโดยผ่านการอนุมัติจากองค์การบริหารส่วนตำบลด้วย โดยที่ผู้วิจัยได้เขียนแผนผังแสดงขั้นตอนการติดต่อผ่านบุคคลต่างๆตามข้อมูลในสนาม ซึ่งในนั้นมีภาพของชาวบ้านรวมอยู่ด้วย ตามแผนผังแสดงการขออนุญาตดูทรายและขายทราย/หิน จากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามดังนี้(ภาพที่ 11)

ภาพที่ 11 แสดงการขออนุญาตดูดทรายและขายทราย/หิน จากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม

- การขอสัมปทานดูดทรายภายใต้ขั้นตอนตามกฎหมาย

การยื่นเรื่องเพื่อขออนุญาตดูดทรายนั้นมีขั้นตอนตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับหลายหน่วยงาน ซึ่งจากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการดูดทรายนั้นก็พบว่า การที่จะได้รับอนุญาตให้ดูดทรายได้นั้นจะต้องผ่านการปฏิบัติตามระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการอนุญาตให้ดูดทราย พ.ศ. 2523 ซึ่งมีรายละเอียดคร่าวๆ (สำหรับขั้นตอนการปฏิบัติตามระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการอนุญาตให้ดูดทราย พ.ศ. 2546 ดูจากภาคผนวก) ดังต่อไปนี้

การขออนุญาตดูดทราย

ผู้ประสงค์จะขออนุญาตดูดทราย ให้ยื่นคำขอตามแบบ ท.ด. 64 พร้อมด้วยแผนที่ที่ดินบริเวณที่ขออนุญาตดูดทรายต่อนายอำเภอหรือปลัดอำเภอผู้เป็นหัวหน้าประจำกิ่งอำเภอท้องที่ซึ่งที่ดินตั้งอยู่ หรือที่สำนักงานที่ดินจังหวัด หรือสำนักงานที่ดินจังหวัดสาขา (กรณียกเลิกอำนาจของนายอำเภอ/ปลัดอำเภอผู้เป็นหัวหน้าประจำกิ่งอำเภอแล้ว) การอนุญาตให้ดูดทราย ต้องผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการพิจารณาอนุญาตให้ดูดทรายประจำจังหวัด พิจารณาให้ความเห็นชอบแล้ว นำเสนอต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้ลงนามในใบอนุญาตให้ดูดทราย

หลักเกณฑ์ในการพิจารณา คือ

1. ความเสียหายต่อตลิ่ง สภาพธรรมชาติของลำน้ำ ไม่อนุญาตให้ดูดทรายในเขตคู้้งน้ำและต้องห่างจากคู้้งน้ำในระยะที่เห็นว่าการดูดทรายในแปลงที่ขออนุญาตต้องไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทิศทางกระแสน้ำ ซึ่งจะทำให้เกิดการพังทลายของตลิ่งบริเวณคู้้งน้ำได้ แต่หากพิจารณาเห็นว่าบริเวณคู้้งน้ำมีปริมาณทรายเพียงพอที่จะดูดทรายได้ต้องได้รับความเห็นชอบจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมเจ้าท่า กรมชลประทาน เป็นต้น

2. ความเดือดร้อนของราษฎร ต้องอยู่ห่างจากบ้านเรือนราษฎร วัด โรงเรียน ทรัพย์สินของทางราชการและเอกชนไม่ต่ำกว่า 500 เมตร

3. ต้องห่างจากสะพาน เขื่อน ฝายกั้นน้ำ ไม่ต่ำกว่า 1 กิโลเมตร และพื้นที่ดูดทรายต้องไม่อยู่ในพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณสถาน โบราณคดีหรือสถานที่ซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เช่น เจดีย์ เมืองเก่าทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

4. แม่น้ำลำคลองกั้นเขตแดนระหว่างประเทศ กรณีที่มีการขออนุญาตดูดทรายในแม่น้ำกั้นเขตแดนระหว่างประเทศ ได้แก่ แม่น้ำโขง แม่น้ำเมย จะต้องแต่งตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นคณะกรรมการพิจารณาอนุญาตให้ดูดทรายประจำจังหวัด คือ หน่วยปฏิบัติการลุ่มแม่น้ำโขง และพิจารณาตั้งผู้แทนกองทัพบกหรือขอความเห็นไปยังกองทัพบกด้วย

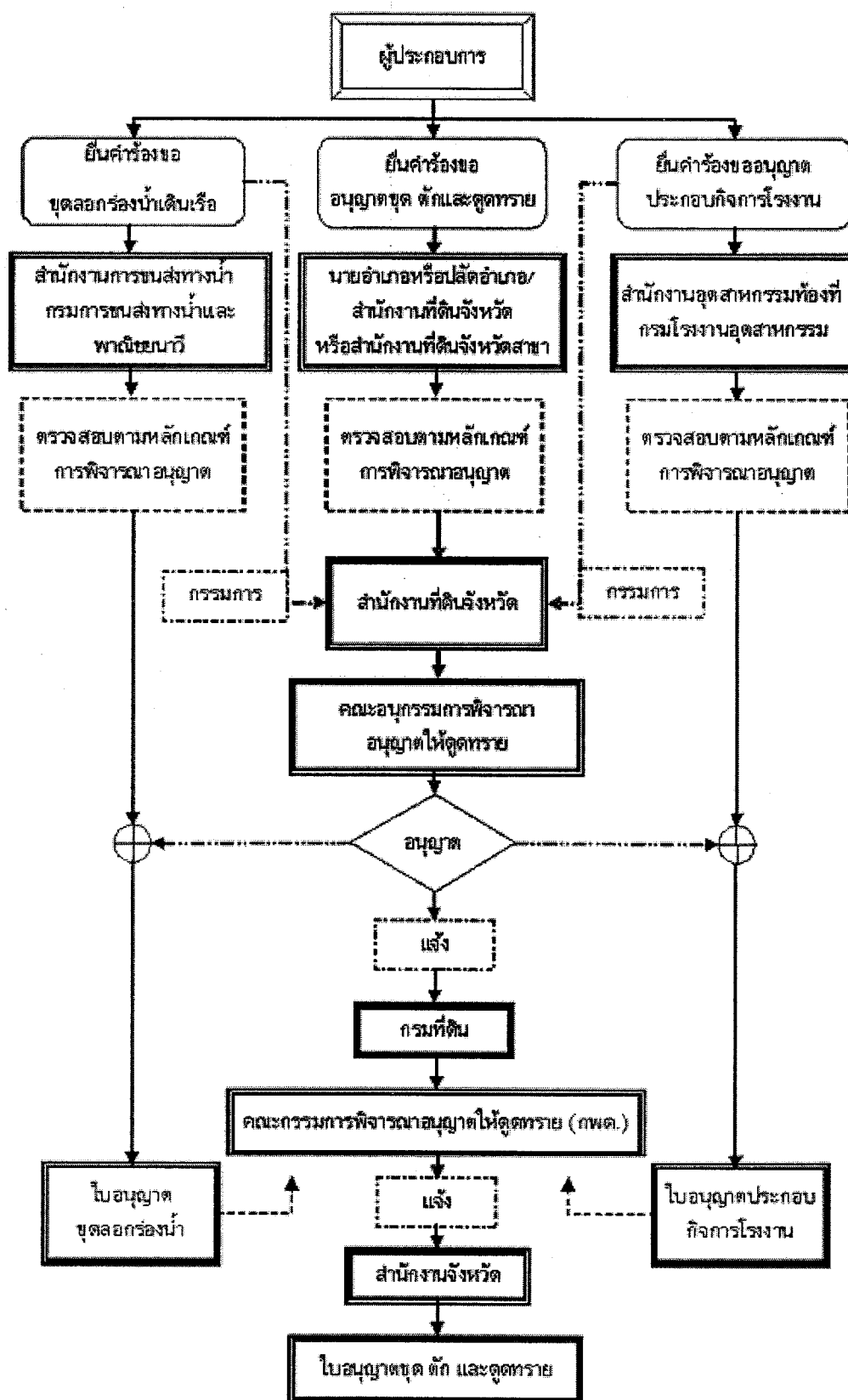
ผู้มีอำนาจอนุญาตให้ดูดทราย

จังหวัดต่าง ๆ คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการพิจารณาอนุญาตให้ดูดทรายประจำจังหวัด ยกเว้นการดูดทรายที่ต้องขอความเห็นชอบจากคณะกรรมการพิจารณาอนุญาตให้ดูดทรายส่วนกลาง (กพด.) ได้แก่

1. จังหวัดที่ยังคงเป็นอำนาจของคณะกรรมการพิจารณาอนุญาตให้ดูดทรายส่วนกลาง (กพด.) ได้แก่ จังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ และ กทม.
  2. การดูดทรายรายหนึ่งในจังหวัดหนึ่งรวมกันเกินกว่า 5 ไร่
  3. การดูดทรายในแม่น้ำ ลำคลอง ก้นเขตแดนระหว่างประเทศ
  4. มติของคณะกรรมการพิจารณาอนุญาตให้ดูดทรายประจำจังหวัดไม่เป็นเอกฉันท์
- ซึ่งจากการสัมภาษณ์นักวิชาการศึกษา อายุ 40 ปี สำนักงานการขนส่งทางน้ำที่ 7 ในวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2549 นั้นได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมดังนี้คือ

“หลังจากที่ผ่านความเห็นชอบจากองค์การบริหารส่วนตำบล แล้วยื่นเรื่องมาที่จังหวัด จังหวัดก็จะมีกรรมการอีกชุดหรือที่เรียกว่า กปร. จังหวัด ซึ่งจะมีเจ้าทำเป็นคณะกรรมการร่วม โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน มีหลายหน่วยงาน แล้วแต่หน่วยงานแต่ละจังหวัดจะแต่งตั้ง แต่ละจังหวัดจะมีเจ้าทำอยู่เป็นคณะกรรมการด้วย 1 คน แต่ก่อนยังไม่มีอบต. ก็เป็นสภาตำบล เรื่องการประชุมชาวบ้านจะเป็นเรื่องของอบต.กับชาวบ้านว่าอนุญาตไหม ถ้าอนุญาตก็ประชุมที่อบต. อีกรอบหนึ่งให้อบต.ให้ความเห็นชอบ ถ้าชาวบ้านไม่เห็นชอบก็ดูดทรายไม่ได้ ถ้าหมู่บ้านให้ความยินยอมก็จะผ่าน กปร. จังหวัด จังหวัดอนุมัติให้ความเห็นชอบแล้ว ในส่วนของเจ้าทำถึงจะออกใบอนุญาตให้ขุดร่องน้ำ ตามมาตรา 120 ของ พรบ. ขนส่งทางน้ำ 2456 ใบอนุญาตของเจ้าทำ จะออก 6 เดือนครั้ง ปีละ 2 ครั้ง จาก 1 มกราคม ถึง 30 มิถุนายน และจาก 1 กรกฎาคม ถึง 31 ธันวาคม ของจังหวัด จะออกเป็นใบอนุญาตดูดทราย จะเป็นใบอนุญาตทั้งปี ในแง่ของจังหวัดจะเป็นการอนุญาตให้ดูดทราย ของการขุดลอกร่องน้ำของจังหวัด จะเป็นการดูดทรายเพื่อจำหน่าย ส่วนเจ้าทำจะเป็นอนุญาตให้ขุดลอกร่องน้ำ”

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้สังเกตว่าในขั้นตอนของการขออนุญาตสัมปทานดูดทรายโดยผ่านกฎหมายของรัฐนั้นไม่ปรากฏขั้นตอนใดที่จะต้องผ่านความเห็นชอบจากชาวบ้านหรือคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่จะได้รับส่วนได้ส่วนเสียเลย ดังภาพที่ 12

ภาพที่ 12 รูปขั้นตอนการขออนุญาตและพิจารณาอนุญาตให้ขุด ตัก และดูดทรายแม่น้ำ

3.2.1.2 ข้อตกลงของชุมชน : ข้อตกลงในลักษณะ

กฎระเบียบที่ไม่เป็นทางการ

สำหรับการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขงโดยใช้ข้อตกลงในลักษณะกฎระเบียบที่ไม่เป็นทางการนั้น พบว่า เพื่อเป็นการควบคุม การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนจากบุคคลภายนอก ชาวบ้านได้กำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเองโดยเฉพาะการดูตทรายและการหาปลา สำหรับทำตรายนั้นได้มีการช่วยเหลือด้านงบประมาณหรือสิ่งของของทำตราย ที่มีตงงานบุญประเพณีต่างๆ ในชุมชน เช่น งานแข่งเรือ งานสงกรานต์ ไม่ว่าจะเป็นในรูปของเงินงบประมาณ อาหาร น้ำดื่ม ซึ่งเป็นข้อตกลงของชาวบ้านกับทำตราย และทำตรายก็ได้ถือปฏิบัติต่อเนื่องมาทุกปี นอกจากนี้ยังมีเรื่องของความเชื่อ ซึ่งเป็นข้อตกลงที่ไม่เป็นทางการซึ่งมีความสำคัญมากต่อการใช้ทรัพยากรในแม่น้ำโขง ดังนั้นผู้วิจัยจะขอล่าวเรื่องนี้เป็นหัวข้อใหม่แยกไว้ต่างหากดังนี้

ก. ข้อตกลงกับบริษัทดูตทราย

- ข้อตกลงทางตรง

- 1) หลังเวลา 18.00 น. ต้องหยุดทำงานทันที
- 2) ทำตรายต้องฉีดยาฆ่าแมลงบนถนนที่มีการขนทรายเพื่อไม่ให้ฝุ่นฟุ้งกระจาย
- 3) ชาวบ้านพาลูกาสามารถเอาทรายจากทำตรายมาใช้ประโยชน์ได้โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย นอกจากค่าขนส่งเท่านั้น

- 4) ทำตรายต้องช่วยเหลือกิจกรรมตามประเพณีของชาวบ้านตามสมควร

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้ทราบว่าสิ่งที่ชาวบ้านสร้างกติกาในข้อนี้ขึ้นมาก็เพื่อให้ทำตรายยอมรับการกำหนดหรือการยอมรับสิทธิอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งชาวบ้านสามารถต่อรองกับทำตรายได้ ถือเป็นการแสดงตัวตนขึ้นมาเพื่อให้เกิดการยอมรับ ในขณะที่เดียวกันสิ่งที่ทำตรายได้รับกลับมานั้นคือการยอมรับจากชาวบ้านเพราะจากการช่วยเหลือดังกล่าวจะทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่าทางทำตรายมีน้ำใจ ช่วยเหลือด้านงบประมาณจำนวนมากในแต่ละครั้ง โดยการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยนั้นพบว่าชาวบ้านนั้นมีท่าทีที่ยินดีกับการช่วยเหลือดังกล่าวด้วย ดังจะเห็นได้จากการประกาศออกเครื่องขยายเสียงว่าทำตรายไดสนับสนุนงบประมาณเป็นเงินจำนวนเท่าใด แล้วตามด้วยเสียงปรบมือและโห่ร้องด้วยความยินดีของชาวบ้านที่เข้าร่วมงาน นอกจากนี้ยังมีท่าทีต้อนรับทำตรายด้วยความเกรงอกเกรงใจอีกด้วย

5) การทำให้ชาวบ้านได้มีอาชีพเสริม ในที่นี้คืออาชีพเก็บหินกรวดแม่น้ำโขงถือว่าเป็นข้อตกลงอีกอย่างหนึ่งซึ่งชาวบ้านต้องการ เนื่องจากเป็นอาชีพที่เกิดขึ้นภายในชุมชนสามารถสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านอย่างดี และส่งผลทำให้การตัดสินใจให้บริษัทต่อสัญญาสัมปทานดูตรายเป็นไปอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากชาวบ้านที่มีอาชีพเก็บหินกรวดนี้มักจะให้เหตุผลต่อชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชนว่าชาวบ้านในชุมชนจะได้มีอาชีพเสริม บางรายถือว่าเป็น

อาชีพหลัก และดีกว่าไปหางานทำที่อื่น ซึ่งในประเด็นดังกล่าวกลายเป็นประเด็นสำคัญที่น่าจะมีผลทำให้ทำทรายสามารถเข้าถึงทรัพยากรทรายได้อย่างง่ายดาย เพราะเป็นการซื้อใจชาวบ้านหรือเป็นข้อต่อรองหรือข้ออ้างในการต่อสัญญาปีต่อปีอีกด้วย

- ข้อตกลงทางอ้อมที่ผ่านกระบวนการตอบโต้โดยใช้ประวัติศาสตร์ของ

ชุมชน

ประวัติศาสตร์ของชุมชนได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูทรายอยู่ด้วย กล่าวคือการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติด้วยประวัติศาสตร์ของชุมชน เป็นการยกเอาประวัติศาสตร์ชุมชนที่มีความสำคัญในด้านคุณค่าทางโบราณสถานมาเป็นข้ออ้างไม่ให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้หลักการชูประเด็นด้านความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เคยเป็นเมืองเก่า โดยผลิตซ้ำในการสร้างอนุสรณ์สถานเมืองพาลูกาการภูมิ ซึ่งถือว่าเป็นการให้คุณค่า ให้ความหมายแก่พื้นที่สาธารณะ ทั้งยังเป็นการตอบโต้ ต่อรองกับการทำสัมปทานดูทราย ที่มีช่องโหว่ในด้านกฎหมาย ที่ห้ามไม่ให้มีการดูทรายในบริเวณที่เป็นเมืองโบราณ สิ่งเหล่านี้จึงถือว่าเป็นการนำเอาสิทธิชุมชนมาใช้ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน เพราะในอดีตครั้งหนึ่ง ชาวบ้านได้เคยต่อสู้ในเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ของบริษัทเอกชน ได้เคยร้องเรียนไปที่จังหวัด ประท้วงไม่ให้เกิดการสัมปทานดูทรายในพื้นที่ แต่ก็ไม่สามารถกระทำการประท้วงได้สำเร็จ การดูทรายยังคงดำเนินการต่อไป แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น สิ่งหนึ่งถือว่าเป็นประเด็นที่สำคัญคือ เสียงส่วนใหญ่ของชาวบ้านเพราะการให้สิทธิชาวบ้านในการตัดสินใจให้คนภายนอกได้เข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเองนั้น ได้มีการกระทำกันอย่างต่อเนื่องก่อนที่จะเริ่มจะเข้าพิจารณาในระดับจังหวัด แต่กระบวนการตัดสินใจของเสียงส่วนใหญ่กลับไม่ได้ผลเนื่องจากขั้นตอนสุดท้ายของการตัดสินใจคืออยู่ที่ผู้นำเพียงไม่กี่คนเท่านั้น จึงทำให้เกิดการต่อสัญญาทำสัมปทานเรื่อยมา การหยิบยกเอาเรื่องการพัฒนาหมู่บ้านให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวขึ้น เป็นกระแสที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วย และนับเป็นการตอบโต้โดยวิธีการละมุนละม่อมและแนบเนียนที่สุด เนื่องจากหากมีการพัฒนาหมู่บ้านให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การได้รับสัมปทานดูทรายต้องถูกยกเลิกไปในที่สุด แต่ชาวบ้านบางกลุ่มที่เสียผลประโยชน์จากการทำอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการดูทราย ย่อมไม่เห็นด้วยกับการพัฒนาให้หมู่บ้านเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์เป็นธรรมดา

นอกจากนี้ตลอดระยะเวลาของการเก็บข้อมูลในชุมชนนั้นชาวบ้านได้มีการพูดถึงการก่อสร้างอนุสรณ์สถานเมืองพาลูกาการภูมิ เพื่อเป็นอนุสรณ์ไว้ว่าครั้งหนึ่งที่บ้านพาลูกาแห่งนี้เคยเป็นเมืองที่พาลูกาการภูมิที่มีความรุ่งเรือง อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิด นอกจากนี้ยังเคยเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของอดีตท่านผู้นำคนสำคัญของลาวอีกด้วย สภาพบ้านของท่านนั้นปัจจุบันยังเหลือให้เห็นเพียงต้นเสาต้นเดียว และจะใช้ที่แห่งนี้ในการก่อสร้างอนุสรณ์สถานหนึ่ง ในช่วงที่ผู้วิจัยอยู่ในพื้นที่นั้นยังไม่ได้ดำเนินการก่อสร้างแต่อย่างใด เพียงแต่มีการ

ทอดผ้าป่าเพื่อหางบประมาณส่วนหนึ่งมาเพื่อซื้อที่ดินเตรียมไว้สำหรับการก่อสร้างเท่านั้น นอกจากนี้ผู้วิจัยได้มีโอกาสนักภาษณ์ักวิชาการในชุมชน อายุ 47 ปี ท่านหนึ่งถึงเรื่องนี้และได้กล่าวว่า “เรื่องการทำอนุสรณ์สถานบ้านจำลอง จะดำเนินการผ่านอบจ.และอบต. โดยอบต.จะเป็นแกนหลักในการทำ แต่ทางอบจ.จะมีเงินมาสนับสนุนด้วย และจะดำเนินการหลังจากการสร้างเขื่อนกันตลิ่งพัง ซึ่งถือว่าเป็นงบประมาณคนละส่วน แต่ก็มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับบ้านจำลองด้วย เพื่อพัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว และเมื่อสร้างเสร็จการดูตลิ่งอาจจะต้องหยุดดำเนินการ เนื่องจากมันขัดกับกฎหมายดูตลิ่งที่ห้ามไม่ให้ดูตลิ่งใกล้กับบริเวณที่เป็นแหล่งโบราณสถานหรือสถานที่ท่องเที่ยว”

ข. ข้อตกลงในเรื่องการหาปลา

- การช่าวลวงกับข้อตกลงในเรื่องการหาปลาของชุมชนสองฝั่ง

โขง

สำหรับในเรื่องของการหาปลา ซึ่งในอดีตนั้นถึงแม้ว่าแม่น้ำโขงจะมีความแคบมากกว่าปัจจุบันมาก ซึ่งในปัจจุบันนั้นแม่น้ำโขงในบริเวณบ้านพาลูกานั้นมีความกว้างมาก ยิ่งในช่วงเวลาน้ำขึ้นเต็มฝั่งจะมีความกว้างถึง 2-3 กิโลเมตรเลยทีเดียว แต่ความสัมพันธ์ของคนทั้งสองฝั่งนั้นก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลง ยังคงใช้ชีวิตพึ่งพาแม่น้ำโขงอยู่เช่นเดิม โดยเฉพาะกลุ่มคนหาปลา ซึ่งจะมีทั้งคนไทยและคนลาวหาปลาร่วมกันอยู่เสมอ โดยเฉพาะคนทางฝั่งลาวมักจะข้ามมาไหลมองที่ฝั่งไทย บริเวณบ้านพาลูกาและหมู่บ้านใกล้เคียง เนื่องจากบริเวณท้องน้ำไม่มีสิ่งกีดขวางจำพวกแก่งหิน จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การไหลมอง ความสัมพันธ์ของคนสองฝั่งในการหาปลานั้นเป็นไปด้วยดี เพียงแต่ในช่วงที่มีการปักปันพรมแดนไทย-ลาวในครั้งนั้น ชาวบ้านทั้งสองฝั่งนั้นก็ต้องคอยระมัดระวังไม่กล้าล่องลำเข้าไปในเขตของอีกฝ่าย

นอกจากนี้เมื่อเข้าสู่ยุคปัจจุบันถึงแม้ว่าการข้ามไปมาหาสู่ถึงกันตามพรมแดนชั่วคราวหรือด่านผ่อนปรนนั้นจะสามารถทำได้โดยอนุโลม แต่การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในเรื่องการหาปลานั้นค่อนข้างจะเป็นไปด้วยความยากลำบาก เนื่องจากคนที่มีจำนวนมากขึ้น แต่ในขณะที่จำนวนปลาลดลง ดังนั้น ชุมชนจึงได้กำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อใช้สำหรับจัดระเบียบการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ โดยข้อกำหนดที่นำมาใช้นั้นเกิดขึ้นจากการยอมรับของคนในชุมชนซึ่งมีความยึดหยุ่นตามความเหมาะสม ซึ่งได้แก่ การช่าวลวงและการเข้าคิวไหลมอง

สำหรับการ “ช่าวลวง”⁹ นั้น ในการหาปลาในปัจจุบันซึ่งถือว่าการใช้เครื่องมือบางชนิดที่ต้องใช้อาณาบริเวณค่อนข้าง มากนั้น ผนวกกับจำนวนปลาที่มีน้อยกว่าอดีต ทำให้ชาวบ้านได้กำหนดกติกาผ่านการปกครองหมู่บ้านเพื่อเป็นการเข้าถึงทรัพยากรอย่างยุติธรรม นั่นคือ ก่อนถึง

⁹ ช่าวลวง หมายถึง การทำความสะอาดบริเวณพื้นที่หาปลา โดยการเก็บก๊วชกั้งไม้หรือเศษวัสดุได้แม่น้ำโขง เพื่อป้องกันไม่ให้มอง ซึ่งเป็นเครื่องมือตกปลาชนิดหนึ่งนั้นไปเกี่ยวหรือติด ซึ่งอาจทำให้มองขาดได้

ฤดูกาลไหลมอม ในแต่ละหมู่บ้านจะกำหนดให้มีการ “ข้าวลวง” หรือเป็นการเก็บกู้ซากกิ่งไม้หรือวัสดุอื่นๆ ที่อยู่ใต้ท้องน้ำ ซึ่งจะทำให้เกะกะและเกี้ยวมอมจนขาดได้ การข้าวลวงนี้จะทำในน่านน้ำหน้าบ้านของแต่ละหมู่บ้านอย่างชัดเจน แต่หากชาวบ้านบางคนต้องการไปไหลมอมของอีกหมู่บ้านก็สามารถไปข้าวลวงร่วมกับอีกหมู่บ้านได้ ซึ่งในการข้าวลวงในแต่ละหมู่บ้านจะนัดไม่พร้อมกัน ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นหรือชาวลาวได้เข้ามาช่วยกันข้าวลวงได้ นั้นแสดงให้เห็นถึงการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน เป็นกฎกติกาที่มีความยืดหยุ่นอาศัยความเกรงอกเกรงใจซึ่งกันและกัน เพราะหากชาวบ้านคนใดไม่ไปข้าวลวงช่วยคนอื่นๆ หรือมีเหตุผลที่ไม่สามารถเข้าร่วมข้าวลวงได้ ก็สามารถซื้อเหล้า ชื้อยาสูบให้กับคนข้าวลวงคนอื่นๆ ได้ หรือเพื่อเป็นการขอร่วมไหลมอมด้วยนั่นเอง การข้าวลวงถือเป็นความสำคัญอย่างหนึ่งในหมู่บ้านที่ไหลมอม เพราะถือว่าเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบกันมา บางครั้งมีผลทำให้ผู้ที่ไม่ได้ไปร่วมข้าวลวงเกิดความละอายแก่ใจ ไม่กล้าไปไหลมอม ทั้งนี้ยังทำให้เกิดการดูแลน่านน้ำหน้าบ้านของตนเองโดยทางอ้อม

อนึ่ง การข้าวลวงถือเป็นความสัมพันธ์ของสิทธิชุมชน ที่ไม่ได้กำหนดตายตัวว่าจะต้องเป็นของหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งเท่านั้น หากแต่เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากกลุ่มคนที่มีการรวมกัน ใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะด้วยวัตถุประสงค์อันเดียวกัน ซึ่งต่างคนก็ต่างมาจากหลายที่ เพราะฉะนั้นการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติโดยวิธีการข้าวลวง จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้เห็นสิทธิชุมชนได้เด่นชัดขึ้น เข้าข่ายที่ว่า ผู้ใดมาข้าวลวง ผู้นั้นจึงจะมีสิทธิในการไหลมอมหาปลา

- การเข้าคิวไหลมอมกับข้อตกลงของคนหาปลาในชุมชน

สำหรับ “การเข้าคิวไหลมอม”¹⁰ เป็นอีกวิธีหนึ่งที่เป็นการจัดระเบียบให้กับจำนวนคนที่ต้องการหาปลา ซึ่งมีเพิ่มขึ้นมากกว่าอดีต ในขณะที่ปลามีจำนวนลดลงทั้งชนิดและปริมาณ ชาวบ้านจึงได้กำหนดระเบียบในการหาปลาต่อกันเองขึ้นมา นั่นก็คือการเข้าคิวไหลมอมนั่นเอง

พรานปลาอาวุโส อายุ 77 ปี ท่านหนึ่งเล่าถึงที่มาของการเข้าคิวไหลมอมให้ผู้วิจัยฟังว่า “แต่ก่อนบ่มีการเข้าคิวไหลมอม ใครอยากไหลไหลไปเลย ต่อมาเมื่อมีการไหลมอมลดหน้ากัน ทำให้คนที่มาก่อนได้ปลาน้อยกว่าคนที่มาทีหลัง หลายปีต่อมาก็เลยได้มีการต่อคิวกัน” หมายความว่า แต่ก่อนไม่มีการเข้าคิวไหลมอม ใครอยากไหลไหลไปเลย ต่อมาเมื่อมีการไหลมอมลดหน้ากัน ทำให้คนที่มาก่อนได้ปลาน้อยกว่าคนที่มาทีหลัง หลายปีต่อมาก็เลยได้มีการต่อคิวกัน

¹⁰ การเข้าคิวไหลมอม หมายถึง การเรียงลำดับก่อนหลังของผู้ที่จะหาปลาโดยการใช้ “มอม” ซึ่งเป็นเครื่องมือหาปลาชนิดหนึ่ง เพื่อให้ได้รับความเท่าเทียมกันในการหาปลา

การหาปลาในแม่น้ำโขงโดยการไหลมอนั้น ถึงแม้ว่าจะมีมาตั้งแต่อดีต แต่ในปัจจุบันจำนวนปลาในแม่น้ำโขงลดน้อยลงไปอย่างมาก ประกอบกับจำนวนผู้ที่ต้องการหาปลามีจำนวนเพิ่มขึ้นนั้น ทำให้การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติต้องมีการจัดระเบียบกันเกิดขึ้น

การเข้าคิวเพื่อ “ไหลมอง” เป็นวิธีการที่ชาวบ้านตกลงกันในหมู่พวกที่มาหาปลาด้วยกัน เนื่องจากไม่สามารถที่จะไหลมองพร้อมกันได้ เพราะการไหลมองของแต่ละคนนั้นจะต้องอาศัยพื้นที่ของแม่น้ำมากพอสมควร โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งที่ทุกครอบครัวมักนิยมหาปลาด้วยวิธีการไหลมอง ประกอบกับจำนวนผู้หาปลามีมากทั้งคนในและนอกพื้นที่ ดังนั้นชาวบ้านจึงจำเป็นต้องจัดลำดับในการไหลมองอย่างเป็นธรรม โดยในช่วงเช้าของวันที่ไหลมอนั้น ชาวบ้านที่ไปถึงก่อนจะจอดเรือไว้เป็นสัญลักษณ์ให้คนไหลมองอื่นๆ ได้ทราบว่ามีคนเข้าคิวไว้แล้ว โดยจะจอดเรียงไว้ตามริมน้ำตามลำดับ ผู้ที่ไหลมองนั้นจะใช้เวลาในการไหลมอง โดยเฉลี่ยแล้วประมาณ 1-2 ชั่วโมง และหากวันนั้นไหลมองจนครบหมดทุกคนแล้ว และยังมีเวลาเหลือ ก็สามารถเวียนกลับมาให้คนแรกของวันนั้นไหลมองอีกได้

หญิงชาวบ้าน วัย 48 ปีที่มักจะไปหาปลากับลูกชายเล่าถึงการเข้าคิวไหลมองว่า “จะไหลตอนน้ำขึ้นใหม่ ๆ ช่วงเดือนพฤษภาคม จะมีคนนิยมไปเข้าคิวไหลมอง จะไม่มีการลัดคิวกัน เพราะจะทำให้ผิดใจกัน ที่บ้านนี้ยังไม่เคยเกิดเหตุการณ์ผิดใจกัน การไหลมองจะมีลวงปลา ก็คือบริเวณที่ไหลมองได้ ไม่มีแก่งหินหรือกิ่งไม้ขวางตามท้องน้ำ”

การที่ชาวบ้านจะต้องเข้าคิวไหลมอนั้น นอกจากเหตุผลที่จำนวนคนมีมากขึ้นกว่าเมื่อก่อนแล้ว ยังเป็นการจัดการพื้นที่สาธารณะร่วมกัน ซึ่งถือว่าบริเวณที่สามารถไหลมองได้นั้น ชาวบ้านเรียกกันว่า “ลวงปลา” ซึ่งถือว่าเป็นที่ที่มีความหมายอย่างยิ่งต่อการหาปลา เพราะเป็นที่ที่ปลาชุกชุมกว่าแห่งอื่น ลวงปลาของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงโดยเฉพาะบ้านพาลูกาและบ้านใกล้เคียงจึงมีอยู่ไม่กี่แห่ง ถือเป็นของสาธารณะ ดังนั้นหากทุกคนต้องการหาปลาจากลวงปลานั้นแล้ว ก็จะต้องปฏิบัติตามกฎกติกาของชุมชน

3.2.2 ความเชื่อกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

สำหรับการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขงโดยใช้ข้อตกลงในลักษณะของความเชื่อนั้น เป็นการให้ความหมายกับพื้นที่สาธารณะ หรือแหล่งทรัพยากรธรรมชาติว่าเป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ โดยได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวมาจากบรรพบุรุษ ประกอบกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ ซึ่งถือว่าเป็นการตอกย้ำความเชื่อนี้ให้ยังคงมีอยู่จนถึงทุกวันนี้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

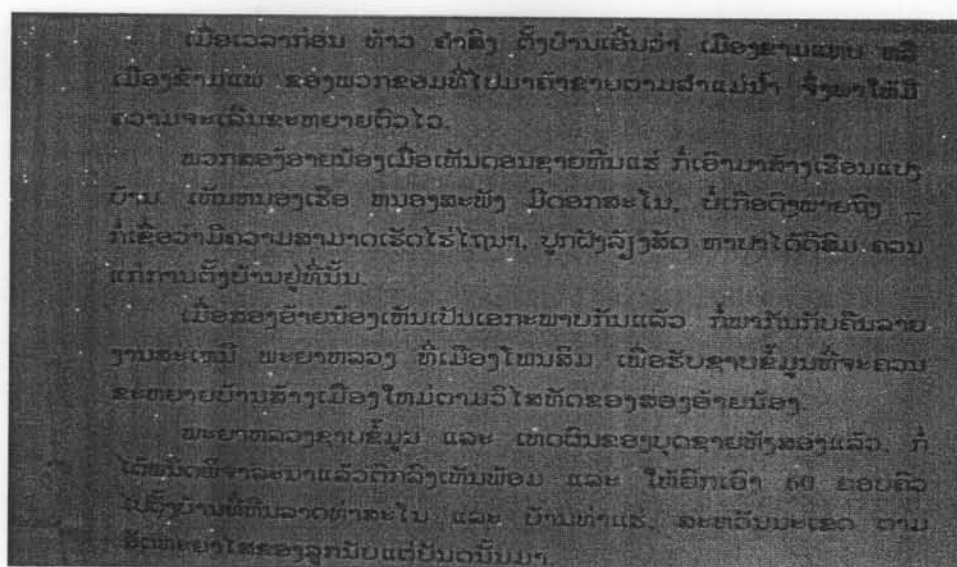
3.2.2.1 “เมืองโบราณ” ความเชื่อกับการควบคุมการใช้

ทรัพยากรธรรมชาติ

ชุมชนแห่งนี้เคยเป็นชุมชนโบราณ บ้านเรือน วัด ถูกลูกน้ำโขงเซาะจมหายไปใต้น้ำแล้วซ้ำเล่า อย่างเช่น กรณีที่เคยมีชาวบ้านซึ่งเป็นคนลาวออกหาปลาแล้วมองติดกับหินใต้น้ำจึงมุดน้ำ

ลงไปดูพบรูปปั้นสุนัข รูปปั้นม้า ขนาดใหญ่ใต้แม่น้ำโขง ยิ่งทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อที่ฝังแน่นเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติได้น้ำมากยิ่งขึ้น โดยเชื่อว่าได้น้ำนั้นเป็นเมืองเก่า บริเวณที่มีเด็กจมน้ำตายบ่อยๆ ก็เป็นบริเวณที่เป็นที่ตั้งของเมืองเก่า ซึ่งบังเอิญตรงกับที่มีแก่งหินหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าคูหินไต้แม่น้ำหรือ “คั่นกกแดง”¹¹ ซึ่งหลังจากที่มีเด็กจมน้ำตายแล้ว ชาวบ้านมักจะให้คนทรงดูว่าเกิดอะไรขึ้น และคำตอบที่ได้คือผียากเอาไปอยู่ด้วย คราวหน้าจะต้องเอาคนนอกชุมชนเนื่องจากคราวนี้ได้คนในชุมชนไปมากแล้ว นอกจากนี้ความเชื่อดังกล่าวยังได้ไปสัมพันธ์กับความเชื่อในเรื่องศาลปู่ตาอีกด้วย ซึ่งรายละเอียดผู้วิจัยจะได้กล่าวต่อไป อนึ่ง ความเชื่อเหล่านี้ได้ทำให้ บริเวณที่เป็นเกาะแก่งหรือคูหินไต้แม่น้ำ ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งที่มีปลาชุกชุมมากนั้น กลายเป็นสถานที่ที่คนไม่กล้าเข้าไปและต้องมากัน โดยเชื่อว่าถ้าจะต้องไปหาปลาหรือมหายในบริเวณนั้นต้องมีการขอก่อน โดยการบอกกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นการเคารพสถานที่

นอกจากนี้ความเชื่อในเรื่องเมืองโบราณนี้ เป็นสิ่งที่ชาวบ้านทั้งสองฝั่งโขงโดยเฉพาะระหว่างบ้านท่าสะโนของฝั่งลาวและบ้านพาลูกาของฝั่งไทยนั้นมีความเชื่อร่วมกัน ซึ่งชาวลาวบ้านท่าสะโน อายุ 50 ปี ได้ให้สัมภาษณ์ว่า เนื่องจากทางฝั่งลาวที่บ้านท่าสะโนเองก็มีประวัติความเป็นมาของเมืองขามแทบ ซึ่งเป็นเมืองเก่าอยู่ใต้แม่น้ำโขงตรงบริเวณเดียวกันกับคั่นกกแดง ซึ่งตามประวัติการตั้งบ้านเรือนของบ้านท่าสะโน (ภาพที่ 13) มีดังนี้

ภาพที่ 13 ประวัติบ้านท่าสะโนจากหนังสืออนุสรณ์ประวัติบ้านท่าสะโน พ.ศ. 2185

¹¹ คั่นกกแดง คือ คูหินไต้แม่น้ำโขงระหว่างท้ายบ้านชะโนดทอดตัวยาวขวางลำน้ำโขงไปจนถึงฝั่งบ้านท่าสะโน สปป. ลาว และมีต้นไม้ใหญ่ชาวบ้านเรียกว่ากกแดง จึงเป็นที่มาของชื่อคั่นกกแดง ในช่วงหน้าแล้งที่น้ำลดหรือเวลาที่มีลมฝนพัดเป็นคลื่นจะสังเกตเห็นได้ชัดมากกว่าเป็นคูหินทอดตัวยาวกลางน้ำโขง

ซึ่งจากประวัติบ้านท่าสะโนพอสังเขปข้างต้นนี้ แปลความได้ว่า “เมื่อเวลา ก่อน ท้าวคำสิงห์ตั้งบ้านเรียกว่า เมืองขามแทบหรือเมืองขำแพงของพวกขอมที่ไปมาค้าขายตามลำแม่น้ำ จึงพาให้มีความเจริญขยายตัวไป พวกสองพี่น้อง (หมายถึงท้าวคำสิงห์และท้าวสิมพะลี) เมื่อเห็นดอนทรายหินแอ่ ก็เอามาสร้างเรือนแปงบ้าน เห็นหนองเรือ หนองสะพัง มีดอกสะโน บ่อเกลือ ก็เชื่อว่ามีความสามารถทำอะไรได้น่า ปลุกพืชเลี้ยงสัตว์ หาปลาได้ดีสมควรแก่การตั้งบ้านอยู่ที่นี่ เมื่อสองพี่น้องเห็นเป็นเอกภาพกันแล้ว ก็พากันกลับคืนรายงานเสนอพระยาหลวงที่เมืองโพนสิม เพื่อรับทราบข้อมูลที่จะควรขยายบ้านสร้างเมืองใหม่ตามวิสัยทัศน์ของสองพี่น้อง พระยาหลวงทราบข้อมูลและเหตุผลของบุตรชายทั้งสองแล้ว ก็ได้พิจารณาแล้วตกลงเห็นพร้อมและให้ยกเอา 60 ครอบครัวไปตั้งบ้านที่หินลาดท่าสะโนและบ้านท่าแร่ สะหวันนะเขตตามอริยาตย์ของลูกนับแต่นั้นมา ”(มหาพุทธบัณฑิต สมบุรณ์ วงษ์หน่อบุญธรรม, 2543:15)

ดังนั้น ความเชื่อในเรื่องเมืองโบราณของทั้งสองฝั่งจึงมีส่วนในการสนับสนุนความเชื่อซึ่งกันและกัน เนื่องจากเป็นเมืองโบราณด้วยกันทั้งคู่สิ่งที่จมลงไปในแม่น้ำโขงตามกาลเวลานั้นคือซากปรักหักพังของเมืองเก่าในอดีต โดยเฉพาะวัดเก่าที่บ้านพาลูกาถูกน้ำโขงเซาะจมหายไปเช่นกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขงอย่างไม่เป็นทางการโดยผ่านความเชื่อเรื่องเมืองโบราณนี้ มีผลทำให้บุคคลภายนอกไม่กล้าที่จะล่วงล้ำเข้าใกล้แหล่งศักดิ์สิทธิ์นั้น โดยเฉพาะเมืองขามแทบซึ่งอยู่ในบริเวณคันกกแดง ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งชุมนุมของสัตว์น้ำ

3.2.2.2 ความเชื่อพญานาคกับความยำเกรงในการเข้าถึง

ทรัพยากรธรรมชาติ

ความเชื่อเรื่องพญานาคนั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องเงือก กล่าวคือ ชาวบ้านพาลูกา และชาวบ้านใกล้เคียงให้ความหมายต่อพญานาคและเงือกในความหมายที่แตกต่างกัน แต่ดูเหมือนจะมีความใกล้เคียงกันมาก เกี่ยวกับพญานาค ชาวบ้านเล่าว่ามีคนเคยเห็นงูใหญ่สีดำ ลำตัวยาวเท่าต้นตาล ลอยอยู่เหนือน้ำโขง ว่ายทวนน้ำไปมา ชาวบ้านเชื่อนั่นคือพญานาค ผู้ปกป้องรักษาน้ำโขง ชาวบ้านจะละเมิด และกระทำผิดต่อแม่น้ำไม่ได้ เช่น การบ้วนน้ำลายหรือปัสสาวะลงในแม่น้ำ เป็นต้น

ส่วนเงือกชาวบ้านเล่าว่า เงือกสามารถแปลงกายเป็นอะไรก็ได้สุดแล้วแต่ เมื่อชาวบ้านเจอเงือก มักจะเกิดเหตุร้ายและจะได้รับเคราะห์ ชาวบ้านหลายคนบอกว่าเงือกคือผีนั่นเอง เรื่องเล่าและตำนานของบ้านพาลูกาเกี่ยวกับเงือก คือ เหตุการณ์ที่เงือกแปลงกายมาเป็นควายที่หลงมา ชาวบ้านจึงพากันฆ่าควายตัวนั้นแบ่งเนื้อกันกิน จากนั้นพบว่าชาวบ้านที่กินเนื้อควายได้เสียชีวิตโดยไม่ทราบสาเหตุ เหตุการณ์นี้ทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าเงือกได้แปลงกายมาเป็นควายแล้วได้สาปแช่งคนที่ฆ่าและกินเนื้อควายให้ตายไป

สิ่งตอกย้ำความเชื่อเรื่องพญานาคและเงือก คือเรื่องของ “คันกกแดง” เมื่อเอ่ยถึงคันกกแดง ชาวบ้านทุกคนจะรู้ทันทีว่าคือ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์กลางแม่น้ำโขง ชาวบ้านเชื่อว่าที่ตรงนั้น

เป็นที่อยู่ของเงือก เนื่องจากทุกปีจะมีคนตายในบริเวณดังกล่าว ชาวบ้านเล่าว่าเป็นการเช่นไหว้เจ้าที่คันกกแดงจึงเป็นสถานที่ที่น่ากลัวในแม่น้ำโขง เคยมีเหตุการณ์คนหาปลาพายเรือไปในบริเวณนั้น รู้สึกว่ามีอะไรบางอย่างมาดันใต้ท้องเรือ แต่เมื่อใช้ไม้พายดันใต้ท้องเรือ กลับไม่พบอะไรเลย และเหตุการณ์ของนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวพักผ่อนบริเวณหาดมโนภิรมย์ ของบ้านชะโนดที่อยู่ติดกับหาดพาลูกาไปทางทิศเหนือ นักท่องเที่ยวคนดังกล่าว ได้เดินลงไปแม่น้ำโขงและจมน้ำตายในที่สุด ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเพราะเงือกบันดาลให้เป็นไปเพื่อเช่นไหว้เจ้าที่คันกกแดง

ประเด็นที่เกี่ยวกับพญานาคในพื้นที่ทำวิจัยครั้งนี้ เป็นประเด็นที่ชาวบ้านในพื้นที่เล่าให้ฟังและที่ชัดเจนมีอยู่ 2 เรื่องด้วยกัน ในประเด็นแรกนั้นเกี่ยวข้องกับผู้ที่ทำงานในเรือบั๊ก (เรือดูดทราย) ชายชาวลาว วัย 35 ปี ได้เล่าถึงประสบการณ์ของตนเองให้ผู้วิจัยฟังว่า ในช่วงประมาณเดือน 11 ก่อนวันขึ้น 15 ค่ำ จำได้ว่ายังเป็นช่วงที่ชาวบ้านกำลังซ่อมแซมเรือกันอยู่ ในเช้าวันหนึ่ง เวลาประมาณ 8.00 น. ในขณะที่ตนเองกำลังนั่งขับเรือบั๊กเพื่อดูดทรายอยู่บริเวณกลางแม่น้ำโขงอยู่นั้น ตนได้เห็นงูใหญ่มีขนาดลำตัวเท่าต้นตาลและมีสีดำ ชูคอขึ้นจากผิวน้ำประมาณ 1 เมตร ซึ่งอยู่ห่างจากเรือที่ตนขับประมาณ 3 เมตร ตนตกใจมากแต่ทำอะไรไม่ถูก ได้เพียงแค่ชี้ให้เพื่อนอีก 2 คนบนเรือดู แต่เพื่อนกลับไม่ได้ยินในสิ่งที่ตนเองพูดกลับเข้าใจว่าชี้ให้ดูคนบนฝั่ง จากนั้นตนไม่รู้จะทำอย่างไรได้แต่ดูจนกระทั่งมันเลื้อยถอยลงน้ำไป โดยความคิดเห็นส่วนตัวของคนขับเรือที่เจอเหตุการณ์ดังกล่าว เชื่อว่าสิ่งที่ตนเจอในเช้าวันนั้นเป็นพญานาค เพราะตามความเชื่อของคนลาวนั้น เชื่อว่าพญานาคมีอยู่จริง

อีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องราวของพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ถูกพบในแม่น้ำโขงโดยชาวบ้านที่หาปลา เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2548 เป็นเรื่องราวที่น่าค้นหาเพราะก่อนหน้านี้พระพุทธรูปองค์นี้จะถูกพบ ได้มีชาวบ้านคนหนึ่งมาบอกกับชาวบ้านพาลูกาว่าใต้ท้องน้ำแม่น้ำโขงหน้าหมู่บ้านพาลูกาหมู่ที่ 4 ซึ่งตรงกับที่ดินของชาวบ้านท่านหนึ่งนั้นมีพระพุทธรูปจมอยู่ โดยมีพญานาค 3-4 ตัวใช้ลำตัวพันรอบองค์พระ และเผื่ออยู่อย่างนั้น ชาวบ้านที่มาบอกยังบอกอีกว่าถ้าไม่นำพระพุทธรูปขึ้นมาจากแม่น้ำโขง สะพานมิตรภาพไทยลาวแห่งที่สองที่กำลังก่อสร้างบริเวณบ้านสงเปลือยที่มีกำหนดเสร็จในปีพ.ศ. 2549 นั้นจะสร้างไม่เสร็จ จนในวันที่ 25 กันยายน มีชาวบ้านที่หาปลาพบพระพุทธรูป บริเวณป่าช้าบ้านทรายทอง ใกล้กับท่าดูดทรายของอดีตสจ.ท่านหนึ่ง และได้ทำการอัญเชิญขึ้นมาไว้ที่วัดบ้านทรายทองแล้ว เพื่อให้กรมศิลปากรมาดำเนินการต่อไป การเกิดขึ้นของเหตุการณ์นี้ยังส่งผลให้หญิงชาวบ้านที่เป็นคนทรงของบ้านทรายทอง เกิดอาการเหมือนคนถูกทรง และได้แสดงอาการฟ้อนรำ และบอกกับชาวบ้านว่าตนเองมาจากเมืองเวียงจันทน์ ชื่อทิพวรรณ มาตามหาพ่อที่พลัดพรากจากกันมานานถึง 15 ปีแล้ว พอมาถึงบ้านทรายทองก็ได้พบกับพ่อแล้ว ซึ่งเป็นเจ้าที่ที่คุ้มครองหมู่บ้านทรายทองอยู่ การมาคราวนี้จะมาทำให้เมืองมุกดาหารมีความเจริญรุ่งเรือง หากมีความเจริญรุ่งเรืองแล้วก็จะจากไปสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับที่อื่นต่อไป เรื่องราวดังกล่าวนี้ ชาวบ้านเชื่อว่าผู้หญิงชื่อทิพวรรณ เป็น

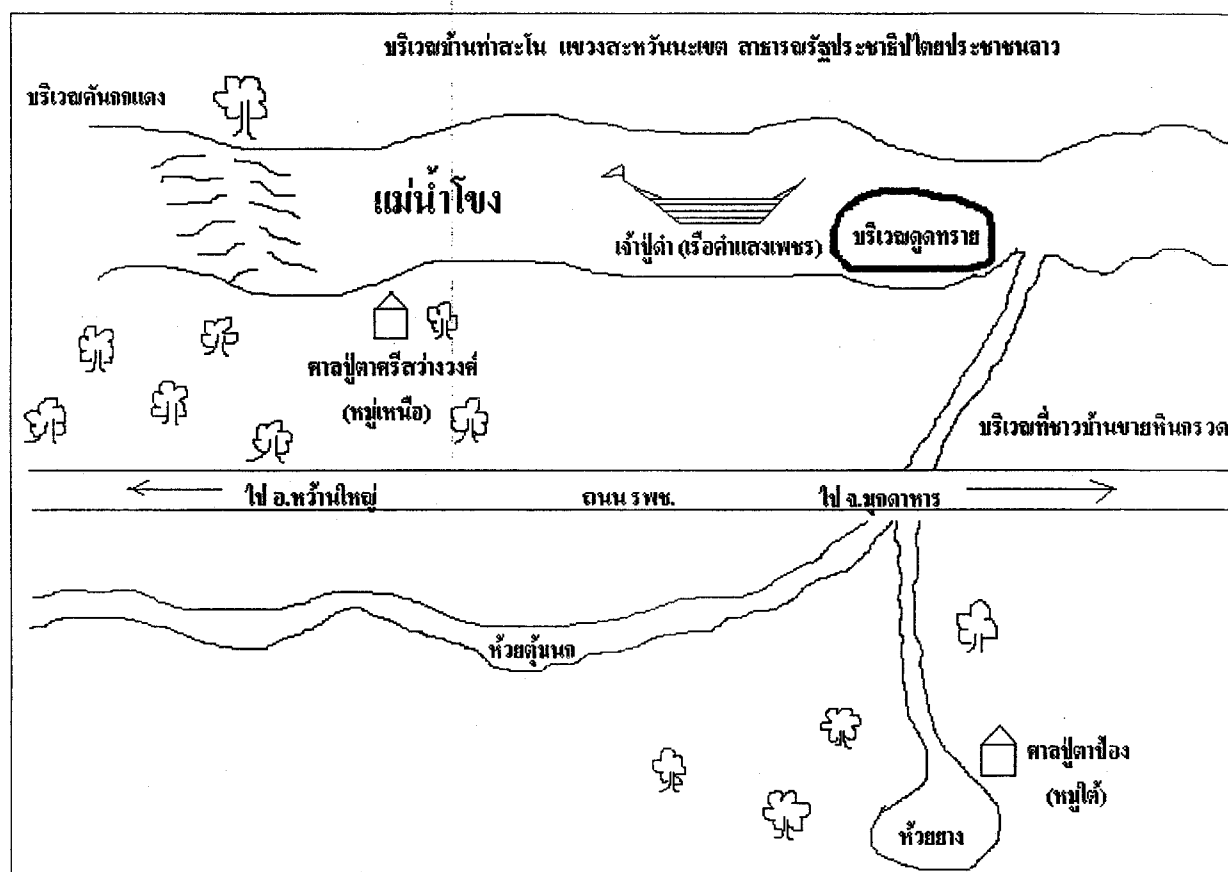
ผู้ที่มีหน้าที่เฝ้ารักษาองค์พระพุทธรูป นอกนั้นชาวบ้านยังเชื่อว่าทิววรรณเป็นพญานาคที่แปลงกายมาเข้าทรงชาวบ้าน

จากความเชื่อในเรื่องพญานาคภายใต้บริบทชุมชนแห่งนี้ส่วนใหญ่มักจะเป็นเรื่องเล่าสืบทอดกันมา ภาคปฏิบัติการของความเชื่อดังกล่าวจะอยู่ในรูปของการใช้ร่างทรง เพื่อดูว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมีผลอย่างไรต่อไปกับชุมชน นอกจากนี้การที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับ “คั่นกกแดง” ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งชุกชุมของสัตว์น้ำ และชาวบ้านเชื่อกันว่าที่นั่นเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค หรือเงือก หรือเจ้าคั่นกกแดงแล้วแต่ความเชื่อของชาวบ้านแต่ละคน แต่ที่คล้ายกันคือความศักดิ์สิทธิ์ของบริเวณนั้น ซึ่งชาวบ้านมักจะกล่าวถึงที่แห่งนั้นว่ามัน “เข็ด” หรือเฮี้ยน ซึ่งในความเชื่อเรื่องพญานาคนี้ได้เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของปู่ตาด้วย หรือเพื่อเป็นการยืนยันความเชื่อซึ่งกันและกัน ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

3.2.2.3 “ผีปู่ตา” : ความเชื่อในการจัดการทรัพยากรของ

ชุมชน

ความเชื่อที่มีต่อศาลปู่ตาของคนในชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้องกับผีหรือเงือกที่อยู่ในน้ำด้วย กล่าวคือ ในหมู่บ้านทั้ง 2 หมู่จะมีความเชื่อเรื่องปู่ตา อยู่ 3 แห่งด้วยกันคือ 1) ศาลปู่ตาศรีสว่างวงศ์หรือหนองขาว จะอยู่ประจำที่หมู่เหนือ 2) ศาลปู่ตาป่อง อยู่ที่หมู่ใต้ และ 3) เจ้าปู่ดำที่สถิตอยู่ที่เรือคำแสงเพชร ซึ่งเป็นเรือประจำหมู่บ้านทั้งสองที่ใช้ในการแข่งเรือประจำปี ซึ่งชาวบ้านจะเชื่อว่าปู่ตาทั้งสามจะช่วยกันดูแลปกป้องรักษาผู้คนในชุมชนให้อยู่รอดปลอดภัย โดยเชื่อว่าปู่ศรีสว่างวงศ์ ซึ่งเป็นศาลปู่ตาของหมู่เหนือและเป็นศาลที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงจะช่วยดูแลคนในชุมชนตลอดจนลูกหลานไม่ให้ตกน้ำหรือตายจากอุบัติเหตุทางน้ำได้ ส่วนเจ้าปู่ป่องนั้นเป็นศาลปู่ตาที่อยู่ในป่าชุมชนของหมู่ใต้ บริเวณห้วยยางซึ่งเป็น “ตาน้ำ” หรือเป็นบริเวณที่มีน้ำซึมตลอดเวลา ถือว่าเป็นต้นน้ำของห้วยยางและไหลลงออกสู่แม่น้ำโขง (ภาพที่ 14) ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าเจ้าปู่ป่องจะปกป้องรักษาป่าต้นน้ำลำธาร และเจ้าปู่ดำจะทำหน้าที่ปกป้องรักษาคนทางน้ำด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 14 แสดงความสัมพันธ์ของศาลปู่ตาบริเวณที่มีความเชื่อเรื่องผีในน้ำ

จากความเชื่อเกี่ยวกับปู่ตาทั้งสามนี้ ผู้วิจัยได้ข้อมูลจากหญิงชาวบ้าน วัย 36 ปีท่านหนึ่ง ได้เล่าถึงกรณีที่มีเด็กจมน้ำตายในแม่น้ำโขงซึ่งสรุปความได้ว่า เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2549 ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำลดและเป็นช่วงที่มีหอยกี้(หอยกาบชนิดหนึ่ง)อยู่จำนวนมาก เด็กๆ ในหมู่บ้านมักจะใช้เวลาว่างในช่วงกลางวันชักชวนกันไปมหอยกี้ในบริเวณ “คันกั้นน้ำ” ซึ่งเป็นบริเวณคุน้ำหรือแก่งหินใต้น้ำและมีสัตว์น้ำอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก มีผู้ที่เห็นเหตุการณ์จากฝั่งลาวเล่าว่าก่อนที่เด็กจะจมน้ำตายนั้นเห็นควายลงไปชนเด็กในน้ำ บ้างก็ว่าเห็นเป็นภูขนาดใหญ่ลอยไปมาในบริเวณนั้น ชาวบ้านจึงให้คนทรง ทรงดูว่าเกิดอะไรขึ้น ก็ได้ทราบว่า วันที่เกิดเหตุการณ์นั้นเป็นวันที่เจ้าปู่ดำ ซึ่งประจำอยู่ที่เรือค้ำแสงเพชรนั้นไม่อยู่เพราะไปส่งคนตายขึ้นสวรรค์ ส่วนเจ้าปู่ศรีสว่างวงศ์นั้นไม่ถูกกั้นกับผีที่อยู่คันกั้นน้ำ เลยมอบหน้าที่ให้กับเจ้าปู่ป่องซึ่งอยู่หมู่ใต้เป็นผู้ดูแล แต่ปรากฏว่าวันนั้นเจ้าปู่ป่องหลับอยู่เลยไม่สามารถช่วยชีวิตเด็กที่จมน้ำตายทั้ง 3 คนได้

ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นแล้ววิเคราะห์ได้ว่า การที่ปู่ตาไม่สามารถที่จะช่วยเหลือชีวิตของเด็กๆ ได้นั้น ชาวบ้านให้เหตุผลว่าเป็นเพราะปู่ตาที่มีหน้าที่ดูแลทางน้ำนั้นไม่อยู่ ส่วนปู่ตาที่อยู่นั้นก็ไม่สามารถช่วยเหลือได้เพราะว่าอยู่ห่างไกลจากแหล่งแม่น้ำโขงมาก (ปู่ตาที่สถิตย์ที่ห้วยยาง)และยังนอนหลับอยู่ด้วย จากเหตุผลที่ชาวบ้านให้มานั้น หากวิเคราะห์แล้วก็เพื่อเป็นการรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของปู่ตาเอาไว้ เพราะปู่ตานั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ถ้าท่านอยู่ก็คงจะไม่มี

เหตุการณ์เลวร้ายขึ้นอย่างแน่นอน หรือเรียกได้ว่าเป็นการผลิตซ้ำความเชื่อ หรือความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งที่ตนเองนับถืออยู่นั่นเอง

นอกจากนี้หากนำมาศึกษาวิเคราะห์ให้ดีแล้วก็จะพบว่าความเชื่อในเรื่องเงือก, งู หรือผีที่อยู่ในน้ำ โดยเฉพาะที่ “คันทกแดง” ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะของสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการอาศัยของสัตว์น้ำนั้น เป็นการควบคุมสภาพระบบนิเวศของแม่น้ำโขงให้คงดำรงอยู่ในสภาพเดิม โดยมีความเชื่อว่าหากคนก็อยู่ส่วนคน ผีก็อยู่ส่วนผี ต่างฝ่ายต่างไม่ลุกล้ำในเขตของกันและกันก็ย่อมไม่เกิดอันตรายหรือเกิดเหตุการณ์ไม่ดีขึ้น ยิ่งเกิดมีกรณีที่มีคนตายในบริเวณดังกล่าวยิ่งเป็นการตอกย้ำให้ความเชื่อนี้ยังคงอยู่กับชาวบ้านต่อไป

นอกจากนี้ความเชื่อในเรื่องศาลปู่ตา พบว่ายังมีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูตราชายด้วย จากคำให้บอกเล่าของหญิงชาวบ้าน วัย 36 ปีท่านหนึ่งที่ประสบเหตุการณ์นี้ด้วยตนเอง ได้พูดถึงเรื่องนี้ว่า เมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมาที่มีการดูตราชายในบ้านพาลูกา หมู่ 4 นั้น คนงานในเรือดูตราชายได้จับงูสิงที่ขึ้นมาบนเรือไปต้มกิน วันต่อมาคนงานคนนั้นก็ขึ้นมาบนบ้านของตนแล้วก็ขอน้ำกิน ตนจึงให้ไปต้กกินเอง แต่ปรากฏว่ากินน้ำหมดไปประมาณครึ่งโถงแล้วยังไม่อิ่ม จนตนเองเริ่มสงสัยแล้วสอบถาม พูดคุยกันไปมาทราบว่าเจ้าปู่ป๋องได้มาเข้าสิงร่างของคนงานคนนั้น เพื่อที่จะมาเตือนว่าอย่าให้คนงานชนทรายกันตอนกลางคืน เพราะส่งเสียงดังรบกวนท่าน (ซึ่งในช่วงนั้นคนงานก็ทำงานชนทรายตอนกลางคืนแทบทุกวันและอยู่ใกล้กับบริเวณป่าชุมชนของหมู่ 4 ด้วย) และหลังจากวันนั้นเจ้าของท่าทรายก็ได้นำไก่และเหล้ามาเซ่นไหว้ที่ศาลปู่ตา และในปีต่อมาก็ไม่ได้ดำเนินการต่อสัญญาดูตราชายกับหมู่บ้านนี้อีกเลย นอกจากน้องชายของเจ้าของท่าทรายนั้นจะเข้ามาดำเนินการต่อในระยะต่อมา

นอกจากนี้การ “บะ”¹² หรือทำพิธีเซ่นไหว้เจ้าที่เจ้าทางหรือการบอกกล่าวกับเจ้าที่เจ้าทางหรือศาลปู่ตาวาขอให้ดำเนินการดูตราชายประสบผลสำเร็จ เป็นสิ่งที่ทางท่าทรายปฏิบัติก่อนการดำเนินการดูตราชายในแต่ละปี ซึ่งในระยะแรกนั้นจะขอให้ชาวบ้านเป็นฝ่ายพาทำพิธีกรรม โดยมีเจ้าเป็นผู้นำในการประกอบพิธี ต่อมาในระยะหลังทางท่าทรายก็ได้ให้เจ้าเป็นผู้ดำเนินการให้เลย โดยจะส่งเงินหรือเครื่องเซ่นไหว้ผ่านมาจากคนงานแล้วนำมาให้เจ้าประกอบพิธีให้ ซึ่งหากวิเคราะห์ดูแล้วก็น่าจะเป็นการกระทำเพื่อขอขมาเจ้าที่เจ้าทางหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในพื้นที่แห่งนั้น แต่อีกนัยหนึ่งก็น่าจะหมายถึงการทำให้ชาวบ้านยอมรับว่าทางท่าทรายได้มีการบอกกล่าวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งจะช่วยสร้างความอุ่นใจให้กับชาวบ้าน คล้ายๆกับเป็นการรับประกันว่าจะไม่เกิดเรื่องเลวร้ายอันเนื่องมาจากการดูตราชายขึ้น ดังนั้นถือว่าความเชื่อที่มีต่อความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าที่เจ้าทางนี้เป็นข้อตกลงอย่างไม่มีเป็นทางการที่มีผลต่อการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ กล่าวคือความเชื่อเป็นสิ่งที่ถูกหล่อหลอมสั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ มีการผลิตซ้ำทั้งการบอกเล่าและการ

¹² การบะ หมายถึง พิธีกรรมในการแสดงความเคารพนับถือต่อผีปู่ตาที่สถิตอยู่ในป่าชุมชน เป็นการบนบานบอกกล่าวต่อผีปู่ตาขอให้ประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ผู้บนบานนั้นปรารถนา

ผลิตซ้ำทางพิธีกรรม โดยชาวบ้านจะเชื่อว่าชุมชนของตนเองอยู่เย็นเป็นสุขมาได้จนถึงปัจจุบันนี้ก็เพราะคนในชุมชนเองให้ความเคารพยำเกรงและมีพิธีเลี้ยงศาลปู่ตาหรือการ “บะ” อยู่เสมอ

สำหรับพิธีเลี้ยงศาลปู่ตานั้นส่วนใหญ่จะกระทำกันทุกๆปี ก่อนลงมือทำนา เพื่อขอให้ปู่ตาช่วยดลบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาลและเพื่อให้การทำนาคำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ส่วนการบะหรือการบนบานศาลกล่าวจะเป็นการทำเฉพาะกรณีส่วนบุคคลที่ต้องการความสบายใจ และเป็น การสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้นก่อนการลงมือกระทำการต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นเรื่องที่ผู้บนบานนั้นหวังให้ประสบผลสำเร็จ ไร้อุปสรรคต่างๆ เช่น การเดินทางไปในสถานที่ต่างๆ การสอบแข่งขัน การขอให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น

เหตุที่ทางท่าทรายได้มีการบนบานศาลกล่าวหรือการบะนี้ หญิงชาวบ้านวัย 36 ปี เล่าถึงประสบการณ์เกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องผีปู่ตาให้ผู้วิจัยฟังว่า “เมื่อก่อนมีรถชนทรายบรรทุกทรายเต็มคันรถ 2 คันกำลังจะขึ้นจากท่า ได้คว่ำลงในแม่น้ำโขงทั้ง 2 คัน คนขับไม่ได้รับอันตรายแต่รถได้รับความเสียหายมาก ที่แรกยังมหารถไม่เจอ เจ้าของท่าทรายเลยบนบานกับเจ้าที่เจ้าทางขอให้พบรถบรรทุกที่จม (ผู้เล่าไม่แน่ใจว่าเจ้าของท่าทรายบนว่าอะไร อาจจะเป็นไปได้ว่าถ้าเจอแล้วจะแลกกับชีวิตของคน 1 คนซึ่งจะเป็นใครก็ได้หรือไม่) ต่อมาพบรถที่จมทั้ง 2 คัน และหลังจากนั้นประมาณ 10 วันก็มีคนตาย โดยเป็นคนหาปลา ได้ไปไหลมองแล้วจมน้ำตาย ศพลอยไปติด “ซา” ซึ่งเป็นเครื่องมือหาปลาของชาวบ้านที่บ้านทรายทอง ในเวลาต่อมาจึงได้รู้ว่าศพคนที่ตายนั้นเป็นพ่อของคนขับรถบรรทุกที่จมน้ำนั้นเอง โดยก่อนที่จะตายนั้น แกได้อนุญาตให้รถทั้ง 2 คันลงไปที่ท่าน้ำ ชาวบ้านลือกันว่า เป็นเพราะแกไม่ขอเจ้าที่เจ้าทาง ผีในน้ำเลยลงโทษ หรือไม่ก็เป็นเพราะการบนบานของเจ้าของท่าทรายที่แลกชีวิตคน 1 คนกับรถบรรทุก 2 คันที่จม”

อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในแม่น้ำโขงมักจะเป็นชาวบ้านทั้งผู้ใหญ่และเด็กจมน้ำ เพราะการหาปลาหรือมอหอย แล้วเกิดพลัดตกลงไปใน “บุง” ที่มีความลึกมาก ซึ่งบุงดังกล่าวเกิดจากการดูดทรายในบริเวณนั้น หญิงชาวบ้านวัย 36 ปี เล่าว่า “ในช่วงที่ผ่านมามีเด็กจากบ้านอื่นประมาณ 5 คนชักชวนกันลงไปมอหอยในบริเวณปากห้วยของบ้านบางทรายใหญ่ เด็ก 4 คนลงเล่นน้ำและเกิดพลัดตกลงในบุง อีก 1 คนนั่งอยู่บนเรือพยายามยื่นมือเข้าไปช่วย แต่ช่วยไว้ไม่ทัน เพราะในช่วงนั้นเรือที่นั่นอยู่เกิดหมุนวนไปมา ในที่สุดก็เอาชีวิตรอดมาได้คนเดียว”

ในอีกกรณีหนึ่งเกิดขึ้นกับสองพ่อลูก ที่กำลังนั่งเรือข้ามแม่น้ำโขงจากฝั่งลาว แต่เครื่องยนต์ของเรือเกิดดับกะทันหัน และอยู่ใกล้กับบริเวณที่มีการดูดทราย เรือจึงลอยลอดใต้เรือดูดทราย ลูกสาวกระโดดขึ้นเรือดูดทรายได้ทัน แต่พ่อนั้นยังนั่งอยู่ในเรือ หน้าจึงถลอกเป็นแผลฉกรรจ์

จากกรณีตัวอย่างข้างต้น ไม่ว่าอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นนั้นจะมีสาเหตุมาจากการดูดทรายหรือไม่ก็ตาม แต่สิ่งที่ตามมาคือชาวบ้านได้ฟังเลื่องว่าเป็นผลมาจากการดูดทรายทั้งสิ้น ซึ่งด้วยเหตุนี้เอง การ “บะ” หรือกล่าวบนบานศาลกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง จึงเป็นสิ่งที่ท่าทรายไม่ได้ละเลย เพื่อช่วยทำ

ให้ทั้งชาวบ้านและเจ้าของกิจการทำทลายเองได้สบายใจ ทั้งนี้ยังเป็นการช่วยให้ชาวบ้านยอมรับการเข้ามาของทำทลายด้วยท่าที่อ่อนน้อมถ่อมตนอีกด้วย

เมื่อวิเคราะห์เรื่องเหนือธรรมชาติต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้พบว่าเรื่องเล่าเหล่านี้มีผลต่อโลกทัศน์ ระบบคิดของชาวบ้าน และได้ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขง โดยเฉพาะในอดีตที่เรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติได้ถูกถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลัง นับเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งของชุมชนในการควบคุมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการเป็นมาตรการในการสร้างความปลอดภัยให้กับชาวบ้านในการหาปลา หรือการเดินทางสัญจรในแม่น้ำโขง

แต่เรื่องราวทั้งหมดเหล่านี้ผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านได้ใช้ระบบความเชื่อผ่านเรื่องเล่าแบบเข้มข้นเฉพาะในอดีตเท่านั้น เมื่อมาในปัจจุบันที่ทุกอย่างเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมแบบโลกาภิวัตน์ทุกอย่างเชื่อมโยงเข้าหากันหมด ความรู้ข้อมูลข่าวสารได้แทรกซึมเข้าสู่หมู่บ้านชนบทที่อยู่ห่างไกลความเป็นสังคมโลกาภิวัตน์ดูเหมือนจะเข้ามาแทนที่เรื่องของความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ โลกทัศน์ของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนไป การเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่ชาวบ้านเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยอิงอยู่กับความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่ควบคุมชาวบ้านให้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างพอเพียงเพื่อการดำรงชีวิต มีระบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และมีระบบในการจัดสรรทรัพยากรได้อย่างลงตัว ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่เข้มแข็ง ทุกอย่างเริ่มเปลี่ยนเมื่อบริบทของสังคมภายนอกได้เปลี่ยนไป กล่าวคือ ข้อมูลข่าวสารของสังคมโลกาภิวัตน์ที่รวดเร็ว ไร้แรง ทุกอย่างสื่อถึงกันหมด การพัฒนาแบบใหม่ที่สำเร็จรูป การปกครองแบบท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบล นโยบายต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกเขียนขึ้นและกำหนดใช้โดยคนภายนอก เหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่น เพราะการกำหนดนโยบายในการจัดการทรัพยากรที่ผ่านมายังขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชน และขาดการให้ความรู้ในเรื่องของสิทธิชุมชนกับชาวบ้าน ชาวบ้านยังไม่เข้าใจในสิทธิที่ชุมชนพึงมี ผู้วิจัยสังเกตจากกรณีของการดูดทรายในแม่น้ำโขง ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังเข้าใจว่าเมื่อกรมเจ้าท่าได้อนุญาตให้บริษัทดูดทรายให้ดำเนินกิจการในบริเวณหมู่บ้านได้นั้น ถึงแม้ชุมชนจะรับผลกระทบและได้รับส่วนแบ่งที่ไม่เท่าเทียม ชาวบ้านก็ไม่สามารถทำอะไรได้มากไปกว่าการยินยอมให้บริษัทเข้ามาดูดทราย และที่สำคัญไปกว่านั้น ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในผลประโยชน์ของธุรกิจการดูดทรายยังเป็นผู้ที่มีบทบาทในหมู่บ้าน ซึ่งมักจะเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน

กล่าวได้ว่าเมื่อสังคมเปลี่ยนไปสู่สังคมโลกาภิวัตน์ สังคมของหมู่บ้านเองย่อมเปลี่ยนไป ชาวบ้านเองไม่ได้ปฏิเสธการพัฒนา ไม่ได้ปฏิเสธความเจริญ เพียงแต่ทำอะไรข้อมูลที่ชาวบ้านได้รับรู้และเรียนรู้ที่จะใช้สิทธิที่ตนเองและชุมชนมีอยู่ เพื่อสร้างให้เกิดความเป็นธรรม จะเป็นข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์ด้วยตัวของชาวบ้านเอง ข้อสังเกตที่ผู้วิจัยพบคือ ถึงแม้ว่าเรื่องราวต่อสิ่งเหนือธรรมชาติยังคงมีอยู่ในชุมชน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับผลประโยชน์มหาศาลที่จะเกิดขึ้นจาก

การใช้ทรัพยากรจากแม่น้ำโขง เช่น การดูดทรายจากแม่น้ำ การเกิดอาชีพเก็บหินของชาวบ้าน ความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างพอเพียง และเป็นธรรมดูจะไม่มีน้ำหนัก และนับวันจะสูญหายไปจากโลกทัศน์และระบบคิดของชาวบ้าน ผู้ที่มีบทบาทในชุมชนท่านหนึ่งเคยแลกเปลี่ยนกับผู้วิจัย เมื่อพูดคุยในประเด็นเรื่องแม่น้ำโขง ผู้วิจัยได้พูดถึงสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในแม่น้ำโขง แต่ชาย วัย 48 ปี ท่านนี้กลับพยายามบอกว่า “ชาวบ้านไม่รู้เรื่องนี้กว่าที่ดินตรงแม่น้ำโขงเป็นของชาวบ้าน จึงได้พากันร้องเรียนไปแบบผิดๆ ผมอยากรู้เหมือนกันว่าใครมีโฉนดตรงแม่น้ำโขง” จากทัศนคติดังกล่าวทำให้ทราบว่าชาวบ้านท่านนี้ มีมุมมองเกี่ยวกับแม่น้ำโขงคือ แม่น้ำโขงเป็นของรัฐ เมื่อนโยบายในการจัดการทรัพยากรของรัฐเป็นอย่างไรต้องปฏิบัติไปตามนั้น เรื่องของการดูดทราย ชาวบ้านเป็นเพียงคนที่จะต้องยินยอมและให้ความร่วมมือเท่านั้น ไม่มีสิทธิในการร้องเรียนและคัดค้าน ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับระบบคิดของชาวบ้านท่านนี้ และภายหลังผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านคนดังกล่าวมีผลประโยชน์ในธุรกิจการดูดทรายอยู่พอสมควร การสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับสิทธิของชุมชนผ่านผู้ที่มีบทบาทในชุมชนมีความสำคัญมาก เพราะว่าชาวบ้านทั่วไปไม่เข้าใจถึงสิทธิของตนเองและชุมชนพึงมี วาทกรรมถูกสร้างและแฝงไว้ด้วยผลประโยชน์บางอย่าง ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นผู้วิจัยจะต้องทำการวิเคราะห์วาทกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขงที่ถูกสร้างขึ้นทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน เจ้าหน้าที่องค์กรท้องถิ่น ผู้นำ และแม้กระทั่งชาวบ้านเอง เพื่อการนำเสนอปรากฏการณ์ทางสังคมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เข้าใจความเป็นจริงให้ได้มากที่สุด

ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นน้ำ ป่าไม้ ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อ การให้ความหมายกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การที่ชาวบ้านมีความเชื่อเหล่านี้อยู่ในชุมชนนั้นแสดงว่าชุมชนดังกล่าวได้มีการสั่งสม ถ่ายทอดประสบการณ์และความเชื่อเพื่อใช้เป็นกุศโลบายอย่างหนึ่ง ในการใช้ชีวิตอย่างเคารพเกรงกลัวต่อธรรมชาติ โดยผ่านประเพณีพิธีกรรม สิ่งเหล่านี้ยังช่วยควบคุมทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่อย่างสมดุล

จากเงื่อนไขต่างๆ ในการเข้าถึงทรัพยากรทรายของท่าทรายดังที่กล่าวมาข้างต้น สามารถวิเคราะห์ได้ว่า การที่เกิดการสัมปทานดูดทรายนั้นเป็นผลพวงมาจากการที่รัฐมีสิทธิเหนือทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในแม่น้ำโขงและที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขง โดยผ่านความเห็นชอบจากหน่วยงานรัฐ เช่น กรมที่ดิน กรมเจ้าท่า กรมโรงงานอุตสาหกรรม อาจกล่าวได้ว่ารัฐเอื้อต่อการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของท่าทราย ในทำนองที่ว่าทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นของใคร ต้องไปขออนุญาตจากผู้นั้น ซึ่งคำว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของใครนั้น สามารถพิจารณาได้จากใครที่เป็นผู้ออกกฎระเบียบ ข้อบังคับ ดังนั้นรัฐจึงมีมุมมองต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในมิติเชิงเดี่ยวซึ่งมีลักษณะดังกล่าวข้างต้น ในขณะที่ในส่วนของการควบคุมดูแลทรัพยากรธรรมชาติของรัฐนั้น รัฐไม่สามารถที่จะหยุดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะในเรื่องการดูดทรายนี้

ได้ เนื่องจากการร้องเรียนที่เกิดขึ้นจากชุมชนจะต้องผ่านกระบวนการร้องเรียนตามขั้นตอนต่างๆ จากองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอ และจังหวัด ซึ่งก็ล้วนแล้วแต่เป็นหน่วยงานของรัฐที่ไม่มีส่วนในการรับผิดชอบต่อผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมโดยตรง ทำให้เรื่องราวร้องเรียนนั้นถ้าไม่มีหลักฐานเอาผิดกับผู้ประกอบการได้อย่างชัดเจน เรื่องร้องเรียนนั้นๆ ก็จะต้องเงียบไป

อนึ่ง จากการที่ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นสิทธิของรัฐที่จะต้องควบคุมดูแล แต่ตัวแทนของรัฐนั้นไม่ได้อยู่ในพื้นที่ที่ถูกทำลาย เช่น คนที่มีส่วนรับผิดชอบต่อการตรวจสอบเรื่องการดูทรายน้อยส่วนกลาง ประเด็นเหล่านี้ทำให้ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่า ความเป็นเจ้าของทรัพยากรของรัฐนั้นมีอยู่ทั่วไปทุกที่ในประเทศไทย แต่เจ้าของนั้นกลับไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นโดยตรงจึงอาจไม่รู้คุณค่าของทรัพยากรเหล่านั้นอย่างลึกซึ้ง ซึ่งแตกต่างจากคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้น มีความรู้สึกผูกพันและเห็นคุณค่าของทรัพยากรเหล่านั้น จนมีวัฒนธรรมชุมชน ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงออกถึงความรู้สึกเหล่านั้นได้ สิ่งที่แสดงออกมาดังกล่าว นักวิชาการหลายท่านเรียกกันว่า “สิทธิชุมชน” ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านมาเนิ่นนาน แต่สิทธิอันนี้กลับไม่ได้รับการยอมรับจากนักกฎหมายไทย ซึ่งมองเพียงว่าการที่จะมีสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติใดๆ นั้นจะต้องมีเอกสารสิทธิอย่างเดียวนั้น ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ชาวบ้านกลับไม่สามารถที่จะจัดการควบคุมได้อย่างที่ควรจะเป็น

นอกจากนี้องค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งถือว่าเป็นหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชิดกับชาวบ้านมากที่สุดนั้น ก็ได้มีส่วนในการจัดทำแผนพัฒนาเกี่ยวกับการพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขึ้นมา (แผนพัฒนาสามปี พ.ศ. 2550-2552) ซึ่งข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มาจากพื้นที่นั้นพบว่า ในแผนดังกล่าวได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้คือ 1) การสร้างจิตสำนึกและความตระหนักในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อม โดยส่งเสริมโครงการปลูกป่าชุมชน ก่อสร้างร่องระบายน้ำ ทำป้ายประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการรักษาสีน้ำใส จัดทำแนวเขตที่สาธารณะ วางท่อระบายน้ำเสียภายในหมู่บ้าน ก่อสร้างเมรุ 2) การบริหารจัดการและรณรงค์กำจัดขยะมูลฝอย โดยการจัดหาถังขยะ (องค์การบริหารส่วนตำบลชะโนด, ม.ป.ป. : 111, 116)

ซึ่งจากแผนการพัฒนาตำบลข้างต้นในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น กลับไม่พบการวางแผนพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมดูแลทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขงและทรัพยากรธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำโขงแต่อย่างใด เช่น การอบรมให้ความรู้เรื่องผลกระทบที่เกิดจากการดูทรายเป็นต้น ซึ่งประเด็นดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยมองว่า หากองค์การบริหารส่วนตำบลไม่เล็งเห็นความสำคัญในการให้ความรู้หรือข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ และการรู้เท่าทันการดูทรายกับคนในชุมชน ก็อาจจะทำให้การต่อสัญญาสัมปทานดูทรายในชุมชนดำเนินอย่างนี้เรื่อยไป จนกระทั่งปัญหาที่เกิดขึ้นอาจสายเกินแก้

นอกจากนี้สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นหลังจากการที่ตลิ่งพังลงเรื่อยๆทุกๆปีนั้น ทำให้เกิดการก่อสร้างเขื่อนกันตลิ่งพังและปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงของบ้านพาลูกาขึ้นมา ทำให้บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงที่เคยเป็นป่าบุงนั้นได้กลายเป็นถนนคอนกรีต แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนนั้นเห็นชอบ เพราะนอกจากจะช่วยในการป้องกันการพังทลายของตลิ่งแล้ว ยังกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนของชาวบ้านอีกด้วย อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมองว่าการที่ที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงในส่วนที่เป็นของรัฐนั้น ได้กลายเป็นเขื่อนกันตลิ่งพังตามสิทธิของรัฐที่จะกระทำได้ แต่ที่ดินบริเวณดังกล่าวก่อนนั้นเคยเป็นป่าบุงที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความซับซ้อนของระบบนิเวศที่ต่างเกือกละพันกันและกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ธรรมชาติกับธรรมชาติและคนกับคน ซึ่งสิ่งที่สูญหายไปกับป่าบุงก็คือสิทธิชุมชนที่นับวันจะถูกคนภายนอกลดรอนลงไปเรื่อยๆ วาทกรรมที่คนภายนอกชุมชนหยิบยื่นให้ได้สร้างความไม่มั่นใจให้กับการใช้สิทธิชุมชนในการใช้ชีวิตของคนในชุมชน อย่างเช่น การร้องเรียนของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในระหว่างการต่อสู้สัญญาสัมปทานดูดทราย ซึ่งถือว่าการแสดงออกถึงการมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน แต่การแสดงออกดังกล่าวกลับไม่ได้รับการตอบสนองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแต่อย่างใด ทำให้หลังจากการร้องเรียนดังกล่าวชาวบ้านบางคนถึงกับถอดใจและไม่กล้าที่จะลุกขึ้นมาแสดงสิทธิของตนอีก ดังนั้น สิทธิการมีส่วนร่วมในการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนนั้น โดยเฉพาะในประเด็นของการมีสิทธิชุมชนที่เกี่ยวกับการออกกฎหมายในกลุ่มนั้น ในปัจจุบันยังไม่มีกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ในการเฝ้าดูแลทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม อาจจะเป็นไปได้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นมาและมีผลกระทบต่อชาวบ้านนั้น ถูกกลุ่มคนในชุมชนที่มีส่วนได้ในการสัมปทานนั้นไม่เห็นด้วยกับการลุกขึ้นต่อสู้คัดค้านการสัมปทาน

จากข้อมูลในด้านสิทธิการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้สรุปได้ว่า สิทธิการเข้าถึง การควบคุมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ 1. สิทธิการเข้าถึง การควบคุมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำโขง มีทั้งข้อตกลงในลักษณะที่เป็นทางการที่เป็นเรื่องของกฎหมาย ได้แก่ การออกโฉนดที่ดิน การออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการดูดทราย เป็นต้น และข้อตกลงในลักษณะที่ไม่เป็นทางการซึ่งเป็นข้อตกลงของชุมชน ได้แก่ การสืบทอดที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงตามประเพณี 2. สิทธิการเข้าถึง การควบคุมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นการจัดระเบียบในการเข้าถึงทรัพยากรโดยชุมชนเป็นผู้วางกฎระเบียบให้เป็นการเข้าถึงอย่างยุติธรรม ได้แก่ ข้อตกลงในลักษณะที่เป็นทางการที่เป็นเรื่องของกฎหมาย คือ การดำเนินการผ่านกฎระเบียบข้อบังคับต่างๆที่ออกโดยรัฐ การติดต่อประสานงานผ่านคนในชุมชนด้วยระบบตัวแทนหรือกลุ่มผู้นำในชุมชน ส่วนข้อตกลงในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ คือ การที่ชุมชนกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อความเท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติหรือเป็นการแสดงตัวตนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การช่าวลวง การเข้าคิวไหลมอง การต่อรองให้คนในชุมชนได้มีอาชีพเสริม การต่อรองให้ทำทรายช่วยเหลือ

ชุมชนในงานบุญประเพณีด้วยงบประมาณและสิ่งของ รวมไปถึงการยกเอาประวัติศาสตร์ของชุมชนขึ้นมาตอบโต้ นอกจากนี้ยังพบว่าความเชื่อของชุมชน มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนซึ่งขัดกลลงในลักษณะที่เป็นความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อในเรื่องพญานาค ความเชื่อในเรื่องศาลปู่ตา ความเชื่อในเรื่องเมืองโบราณ

4. การอภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัย ได้พบประเด็นที่น่าสนใจจึงได้นำมาอภิปรายผล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 พลวัตการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง

จากการศึกษาพลวัตการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนแห่งนี้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้นพบว่า สภาพทรัพยากรธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป ความอุดมสมบูรณ์ลดลง โดยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนนั้น ส่วนใหญ่มาจากการพัฒนาของรัฐหรือจากปัจจัยภายนอก กล่าวคือ จากยุคแรกที่ทรัพยากรของชุมชนอุดมสมบูรณ์ ชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึง ใช้ประโยชน์ แต่อย่างไรก็ตามชุมชนจะต้องส่งส่วยเพื่อนำไปเป็นเครื่องราชบรรณาการกับหัวเมืองใหญ่ๆ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจนั้นได้ถูกนำออกไปจากชุมชนอย่างต่อเนื่องและเป็นจำนวนมาก ต่อมาในยุคที่ชุมชนขยายตัว ประชากรมากขึ้น ประกอบกับมีการพัฒนาประเทศจากนโยบายภาครัฐผนวกกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศเพื่อนบ้านได้ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติลดลง การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปด้วยความยากลำบากมากขึ้น เช่น การประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ การมีกฎหมายลมน้ำโขงในช่วงเวลาที่กำหนด เป็นต้น และในยุคต่อมาเป็นยุคที่มีการเข้ามาใช้ประโยชน์โดยคนภายนอกชุมชน มีการดูดทรายในบริเวณชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนที่สะท้อนว่าการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ไม่ได้มีเฉพาะคนในชุมชน หากแต่มีบุคคลภายนอกเข้ามาร่วมใช้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นด้วย ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าจากอดีตจนถึงปัจจุบันชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงโดยเฉพาะในพื้นที่กรณีศึกษานี้ บุคคลหรือปัจจัยภายนอกนั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและการกำหนดพฤติกรรมของคนในชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

อนึ่ง จากการที่ชุมชนที่ศึกษานี้เป็นชุมชนชายแดนไทยและลาว ทำให้ชุมชนต้องติดต่อกับฝั่งลาว ทั้งเรื่องการค้าขาย การรับจ้างทำนาและการเยี่ยมญาติ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของทรัพยากรธรรมชาติจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งในลักษณะข้ามพรมแดน รวมไปถึงการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของอีกฝั่งหนึ่งตามความแตกต่างทางด้านภูมิศาสตร์ด้วย กล่าวคือ การที่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงในบริบทของบ้านพาลูกาและบ้านท่าสะโนของลาวนั้นมีสภาพท้องน้ำในแม่น้ำโขงแตกต่างกัน ทำให้ชนิดของปลาที่หาได้นั้นแตกต่างกันด้วย การข้ามไปหาปลายังอีกฝั่งหนึ่งถือว่าเป็นการเปิดโอกาสให้คนที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงเหมือนกันได้มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรเท่าเทียมกัน แต่ภายหลังจากที่มีการปักปันพรมแดนแม่น้ำโขงและการปราบปราม

ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ตามชายแดนไทย-ลาวในระยะต่อมานั้น ได้ทำให้การเข้าถึงและการเคลื่อนไหวของทรัพยากรของชุมชนทั้งสองฝั่งนั้นเป็นไปได้ยากขึ้น นอกจากนี้แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่มีความกว้างใหญ่ เป็นแม่น้ำระหว่างประเทศและเป็นแม่น้ำที่เป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างสองประเทศ ทำให้มีกฎหมายหลายฉบับที่เข้ามาควบคุมดูแลเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งระหว่างประเทศขึ้น ดังนั้นสิ่งเหล่านี้จึงส่งผลให้ชุมชนชายแดนอย่างบ้านพาลูกาได้รับผลบังคับใช้จากกฎหมายหลายระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น เช่น ข้อบังคับขององค์การบริหารส่วนตำบล กฎหมายของประเทศไทยและกฎหมายระหว่างประเทศที่ชุมชนต้องยอมรับและถือปฏิบัติซึ่งมีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขง

นอกจากนี้ความรู้สึกแบ่งแยกแม่น้ำโขงออกเป็นส่วนๆนั้น ได้เริ่มขึ้นหลังจากที่เกิดการปักปันพรมแดนตลอดแม่น้ำโขงในช่วงที่ฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลเหนือภูมิภาคอินโดจีน โดยการแบ่งพรมแดนไทย-ลาวตามร่องน้ำลึก ทำให้แม่น้ำโขงถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนในความรู้สึกของคนสองฝั่งไทย-ลาว เป็นความรู้สึกถึงการจำกัดสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของอีกฝั่ง ซึ่งแม่น้ำโขงในความรู้สึกของคนสองฝั่งโขงก่อนหน้าที่จะมีการปักปันพรมแดนนั้นเป็นพื้นที่ที่คนสองฝั่งสามารถใช้ประโยชน์และเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของอีกฝั่งหนึ่งได้อย่างเสรี การแบ่งแม่น้ำโขงจึงเปรียบเสมือนการแบ่งแยกสิทธิของคนสองฝั่งหรือแม้กระทั่งการแบ่งสิทธิของคนในฝั่งเดียวกันตามน่านน้ำของแต่ละหมู่บ้านซึ่งเมื่อต่อมามีการแบ่งการปกครองหมู่บ้านทำให้เกิดการแบ่งแม่น้ำโขงออกเป็นน่านน้ำหมู่บ้านตนเองและน่านน้ำของหมู่บ้านอื่นๆ ทำให้การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงตามน่านน้ำของหมู่บ้านนั้นเป็นเรื่องของหมู่บ้านจะบริหารจัดการกันเอง เช่น การสัมปทานดูดทรายที่อำนาจในการตัดสินใจยินยอมให้เข้ามาสัมปทานได้นั้นเป็นของชาวบ้านบางหมู่บ้านที่เจ้าของกิจการเฉพาะเจาะจงเลือกเป็นพื้นที่ขึ้นลงในการขนทราย หากแต่ในความเป็นจริงแล้วทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในแม่น้ำโขงนั้นมีการเคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างมหาศาลจากพื้นที่หนึ่งจึงไม่ใช่เรื่องของหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง หากแต่เป็นเรื่องของคนที่อยู่ริมฝั่งที่ต้องมีการตัดสินใจร่วมกัน นอกจากนี้ในบริเวณที่ถูกสัมปทานนั้นได้กลายเป็นพื้นที่เฉพาะที่ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์เหมือนอย่างเคยได้ ดังนั้น แม่น้ำโขงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ถูกคนแบ่งออกเป็นส่วนๆในความรู้สึกมาโดยตลอดเปรียบเสมือนเส้นบางๆที่คอยแบ่งแยกพื้นที่ทางกายภาพออกให้เห็นชัดเจนถึงการมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ การเข้าถึงทรัพยากรรวมไปถึงการมีสิทธิในการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่นั้นๆด้วย

อย่างไรก็ตาม นอกจากชุมชนแห่งนี้จะได้รับอิทธิพลจากภายนอกหรือในระดับนโยบายระหว่างประเทศที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ยังได้รับผลจากนโยบายการพัฒนาประเทศจากการกระจายอำนาจในการปกครองโดยเฉพาะการปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมักได้รับนโยบายการบริหารมาจากส่วนกลาง จึงไม่สามารถที่จะเป็นอิสระในการจัดการตนเองได้อย่าง

เต็มที่ โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เป็นปัญหาเรื้อรังและเป็นปัญหาใหญ่ที่สามารถส่งผลกระทบได้ในระยะยาวนั้น กลับไม่ได้รับการพูดถึงหรือมีการแก้ไขให้ดีขึ้น หรือหากเป็นการแก้ไขก็มักจะพูดถึงการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ เช่น ปัญหาจากการดูตราชาย ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบให้กับชุมชนในระยะยาว แต่การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นกลับเป็นเพียงการก่อสร้างเขื่อนกั้นตลิ่งพังซึ่งถือว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ นอกจากนี้การเข้ามาของท่าทราชายนั้น ส่วนหนึ่งที่ทำให้ท่าทราชายได้รับการสัมปทานก็คือเสียงส่วนใหญ่จากประชาชนในพื้นที่ สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องราวที่สะท้อนปัญหาในการใช้ประชาธิปไตยบนพื้นฐานของเสียงส่วนใหญ่ที่ไม่ได้รับข้อมูลหรือเป็นเสียงส่วนใหญ่ที่รู้ไม่เท่าทันสถานการณ์สิ่งแวดล้อมหรือโลกปัจจุบัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นมานานแล้วในสังคมไทย การกระจายอำนาจเป็นแนวคิดที่ต้องการให้สิทธิต่อทุกๆคนในการตัดสินใจ หรือการให้สิทธิต่อชุมชนในการจัดการในแบบทางเลือกของตนซึ่งถือว่าเป็นแนวทางที่จะทำให้สะท้อนถึงปัญหาของชุมชนรากหญ้าได้อย่างแท้จริง แต่ในบางครั้งการกระจายอำนาจลงสู่ชุมชนนั้น อำนาจมักจะกระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มคนเพียงไม่กี่คนหรือเป็นระบบอุปถัมภ์ โดยเฉพาะการกระจายอำนาจการปกครองในรูปขององค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งถือว่าเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับชุมชนมากซึ่งจะต้องรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นและมีหน้าที่ให้ข้อมูลกับประชาชนอย่างตรงไปตรงมา รวมไปถึงการรับเอาความคิดเห็นหรือปัญหาของท้องถิ่นนั้นมาแก้ไขให้ดีขึ้น อย่างไรก็ตามหากเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือกลุ่มผู้นำบางคนมีส่วนได้ส่วนเสียกับการเข้ามาของการสัมปทานดูตราชายแล้วก็มีความเป็นไปได้สูงที่พื้นที่นั้นจะได้รับการสัมปทานบนพื้นฐานของการบิดเบือนข้อมูลต่อชาวบ้าน หรือเกิดความลำเอียงเพื่อพวกพ้องหรือผลประโยชน์ตนเองขึ้นได้ สิ่งเหล่านี้เองที่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง การไม่กล้าที่จะแสดงเจตนารมณ์หรือความต้องการที่แท้จริงในการตัดสินใจเลือกหรือไม่รับการสัมปทาน เนื่องจากเกรงต่ออำนาจของกลุ่มบุคคลบางกลุ่ม รวมไปถึงทำให้เกิดความไม่มั่นใจในการแสดงสิทธิของตนเองหรือสิทธิชุมชนอีกด้วย

ดังนั้นปัญหาของความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศนั้นจึงเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพันกับปัญหาสังคมและการเมือง โดยเฉพาะปัญหาของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐบางคนที่มีผลประโยชน์ร่วมกับการเข้ามาของท่าทราชายและชาวบ้านซึ่งเป็นเสียงส่วนใหญ่ นอกจากปัญหาที่เกิดขึ้นจะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนกับคนแล้ว ยังเกิดจากปัญหาของคนในการมองทรัพยากรธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อการเติบโตทางเศรษฐกิจด้วย เหตุนี้เองจึงทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4.2 สิทธิในการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง

จากผลการศึกษาสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง ในพื้นที่กรณีศึกษาพบว่า สิทธิการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติทั้งริมฝั่งและในแม่น้ำโขงนั้นมีข้อตกลงในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการซ้อนทับกันอยู่ในบริเวณพื้นที่เดียวกัน

กล่าวคือ ภายใต้บริบทชุมชนนั้นชาวบ้านได้อาศัยใช้ประโยชน์ทำมาหากินบนพื้นที่สาธารณะทั้งจากบริเวณบึง ตลิง หาดทรายและแม่น้ำโขง ซึ่งถือว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ของรัฐ ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากพื้นที่เหล่านี้มานานหลายชั่วอายุคน จนทำให้เกิดการสืบทอดตามบรรพบุรุษในการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยเฉพาะในบริเวณบึงขึ้น นอกจากนี้สิทธิในการใช้ประโยชน์จึงมีลักษณะเป็นพลวัตอยู่ด้วย ได้แก่ การปลูกพืชริมฝั่งตามฤดูกาลน้ำลงเท่านั้น สำหรับฤดูกาลน้ำขึ้นซึ่งน้ำในแม่น้ำโขงจะเอ่อท่วมตลิ่งเข้ามาในบึงบ้างในบางปี ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถปลูกพืชผลบริเวณริมตลิ่งได้ สิทธิในการใช้ประโยชน์ปลูกพืชจึงหายไปในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น ในขณะที่สิทธิการปลูกพืชหายไปนั้น กลับมีสิทธิอันใหม่ขึ้นมาแทน นั่นก็คือ สิทธิในการหาปลาบริเวณบึง นอกจากนี้สิทธิของชาวบ้านที่ซ้อนทับกับสิทธิของรัฐแล้วนั้น ในระยะต่อมาเอกชนหรือบุคคลภายนอกก็ได้ใช้อำนาจทางกฎหมายเข้ามาร่วมใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะเหล่านั้นด้วย แต่เป็นการเข้าถึงทรัพยากรในรูปแบบที่แตกต่างออกไป มีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างจากชาวบ้าน นั่นคือ การใช้ประโยชน์เพื่อธุรกิจการค้ามุ่งหวังเพื่อแสวงหากำไร ทำให้เกิดการซ้อนทับกันระหว่างสิทธิของรัฐ เอกชนและชุมชน ซึ่งได้สอดคล้องกับแนวคิดสิทธิเชิงซ้อน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544) ที่เป็นการอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยทางสังคมหลายๆหน่วยบนพื้นที่เดียวกัน เช่น สิทธิในการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่เดียวกัน หรือตามหลักจารีตของสังคมชนบทไทยยอมให้มีการผสมผสานระหว่างสิทธิเอกชนและสิทธิส่วนรวมในที่นาผืนเดียวกันได้

นอกจากนี้ในการที่ชาวบ้านในชุมชนได้เคยเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเรื่องการสัมปทานดูดทรายในพื้นที่แต่กลับไม่ได้รับการตอบสนองเพื่อแก้ไขปัญหามาจากภาครัฐ สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าการแสดงสิทธิในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านกลับไม่ได้ผล เนื่องจากคำตอบที่ได้จากการเรียกร้องครั้งนั้นคือชาวบ้านไม่เข้าใจกฎหมายจึงได้เรียกร้องไปแบบผิดๆ ทั้งที่ท่าทรายดำเนินการถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งคำตอบที่ชาวบ้านได้รับนี้มีผลทำให้ชาวบ้านไม่กล้าแสดงการเรียกร้องเพื่อสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในลักษณะการเดินขบวนเรียกร้องที่หน้าสถานที่ราชการอีก แต่ชาวบ้านบางกลุ่มและนักวิชาการทั้งในและนอกชุมชนยังได้พยายามที่จะนำเอาประวัติศาสตร์ชุมชนในรูปแบบของการสร้างอนุสรณ์สถานเมืองพาลูกาการภูมิขึ้นมาและพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในอนาคตเพื่อตอบโต้ต่อรองแทนการเรียกร้องสิทธิในการเคลื่อนไหวของชุมชนแบบเดิมที่ชาวบ้านเคยใช้แล้วไม่ได้ผล ถึงแม้ว่าวัตถุประสงค์หลักของการสร้างอนุสรณ์สถานจะไม่ใช่เพื่อการตอบโต้ต่อรองกับการเข้ามาของการดูดทราย แต่การสร้างอนุสรณ์สถานก็มีส่วนทำให้การได้รับสัมปทานเป็นไปได้ยากขึ้น เนื่องจากเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และในฐานะที่เคยเป็นเมืองเก่าซึ่งเป็นข้อที่ควรพิจารณาในกฎหมายของการขออนุญาตสัมปทานดูดทราย สิ่งเหล่านี้เป็นความพยายามของชุมชนในการใช้สิทธิของตนเองเพื่อแสดงตัวตนในการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในแนวคิดสิทธิชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544 ; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2545) ได้กล่าวถึงการแสดงสิทธิในลักษณะนี้ว่าเป็นเรื่องของ

ความสัมพันธ์ของคนที่ตั้งอยู่บนหลักคุณค่าหรือหลักศีลธรรม ที่เปิดให้คนอื่นหรือคนในชุมชนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ในลักษณะของการช่วยเหลือกัน เพื่อสร้างหลักประกันให้กับความสามารถในการยังชีพของทุกคนในชุมชน ในขณะเดียวกันหากความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนมีปัญหา หรือถูกลดทอนความเป็นมนุษย์ ก็จะทำให้เกิดการแสดงตัวตนหรือการเรียกร้องแสดงสิทธิออกมา

ถึงแม้ว่าพื้นที่สาธารณะที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์จะเป็นของรัฐ แต่สิทธิในการใช้และการสร้างข้อตกลงนั้นชาวบ้านก็สามารถที่จะทำได้โดยการตกลงกันภายในกลุ่มหรือชุมชนที่ใช้ทรัพยากรจากแหล่งเดียวกัน เพื่อให้เป็นการเข้าถึงอย่างยุติธรรม อย่างเช่น ชาวบ้านจะสร้างข้อตกลงอยู่ในรูปของเงื่อนไขหรือกฎเกณฑ์ในการหาปลา หรือแม้กระทั่งความเชื่อต่างๆ ที่สามารถใช้ในการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนจากคนภายนอกได้

สำหรับข้อตกลงในการหาปลานั้น พบว่า ชุมชนมีการกำหนดข้อตกลงอย่างไม่เป็นทางการขึ้นมาร่วมกันในกลุ่มคนหาปลา ได้แก่ การขว้างและการเข้าคิวไหลมองซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพรพนา กวียเจริญ (2545) ซึ่งพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับทรัพยากรประมงน้ำจืดเป็นผลพวงที่เกิดขึ้นจากนโยบายการพัฒนาเทคโนโลยีของเครื่องมือประมง การขยายตัวของตลาด และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำประมงน้ำจืดเพื่อการแลกเปลี่ยนมาเป็นการประมงเชิงพาณิชย์ ทำให้ชุมชนมีความจำเป็นต้องพัฒนาระบบสิทธิทรัพยากรสินเชิงซ้อนในลักษณะที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การกระจายการจัดสรรผลประโยชน์และการเข้าถึงทรัพยากรสำหรับสมาชิกทั้งในและนอกชุมชนมีความสอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

ส่วนข้อตกลงในการควบคุมอย่างไม่เป็นทางการโดยผ่านคติความเชื่อนั้น มีบทบาทสำคัญมากต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ความเชื่อดังกล่าวได้แก่ ความเชื่อเรื่องพญานาคและศาลปู่ตา ซึ่งมีภาคปฏิบัติการของความเชื่อดังกล่าวอันได้แก่ การเลี้ยงปู่ตาหรือการ “บะ” การใช้ร่างทรงทำนายเหตุการณ์หรือการบอกเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ และความเชื่อเกี่ยวกับเมืองโบราณ อาจมีผีหรืออำนาจลึกลับใต้น้ำที่ควรให้ความเคารพยำเกรง ไม่ควรที่จะทิ้งสิ่งสกปรกลงในแม่น้ำ สิ่งเหล่านี้สามารถอธิบายได้ว่า ในอดีตชาวบ้านใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงเป็นทั้งแหล่งอุปโภค บริโภค การคมนาคม การสืบสานประเพณี ความเชื่อในการควบคุมไม่ให้เกิดการทำลายแม่น้ำโขงจึงมีอยู่อย่างมากมายและชัดเจนเป็นรูปธรรม ทั้งเรื่องเล่าและการปฏิบัติการตามความเชื่อในรูปของประเพณีต่างๆ แต่ในปัจจุบันเมื่อกระแสการพัฒนาเข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้น ทั้งเรื่องอำนาจความสะดวกและการสาธารณูปโภคที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันได้ถูกนำเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านไม่ได้บริโภคน้ำโขงเพราะหันมาบริโภคน้ำบาดาลและน้ำฝน หรือบางคนบริโภคน้ำดื่มจากโรงงานแทน ชาวบ้านไม่ได้อาบน้ำโขง เพราะมีน้ำประปาใช้ ชาวบ้านไม่ได้ใช้แม่น้ำโขงในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ (ในการแห่อุปคุตปัจจุบันชาวบ้านหันมาเปิดเอาน้ำประปาจากก๊อกน้ำแทน) เพราะความเชื่อ

ในแม่น้ำโขงนั้นเริ่มเจือจางหายไปจากการไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขง ยังคงเหลือเพียงเรื่องเล่าที่สืบทอดต่อกันมา แต่ภาคปฏิบัติการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงกลับไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจนเป็นรูปธรรมเช่นเดิม ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้รู้ว่าการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสิ่งใด มักมีความเชื่อเข้ามาควบคุมเสมอ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าในปัจจุบันความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะเลือนลางไปบ้าง แต่ชาวบ้านก็ได้ปรับให้ประเพณีมีความสอดคล้องกับสภาพการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน การเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นการพยายามอธิบายเหตุการณ์ต่างๆ ว่าเป็นการกระทำของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลให้เป็นไป เพื่อรักษาความศักดิ์สิทธิ์นั้นให้คงอยู่ เช่น การที่มีเด็กจมน้ำตายในบริเวณ “คั่นกกแดง” สิ่งที่มามาก็คือการเชื่อว่าคนที่จะต้องตายเป็นรายต่อไปนั้นจะเป็นคนภายนอก ตามคำบอกเล่าของร่างทรง ซึ่งถือว่าเป็นการป้องกันหรือเป็นการควบคุมไม่ให้คนภายนอกได้เข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนึ่ง นอกจากนี้การตั้งศาลปู่ตาตามต้นน้ำ (ห้วยยาง) และริมแม่น้ำโขง ก็เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นช่วยคุ้มครอง ดูแลสมาชิกในชุมชน โดยเชื่อว่าหากชาวบ้านต้องการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ โดยเฉพาะการหาปลานั้น สามารถขอจากปู่ตาไปในปริมาณเล็กน้อยเพื่อยังชีพเท่านั้น ซึ่งการมีข้อตกลงอย่างไม่เป็นทางการเพื่อควบคุมการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวนี้ ถือเป็นการใช้วัฒนธรรมชุมชนของตนเอง โดยการสร้างเรื่องเล่าหรือการผลิตซ้ำเรื่องเล่า การผลิตซ้ำทางพิธีกรรม ให้ยังคงมีอยู่ในชุมชนอยู่ตลอดเวลา เพื่อเป็นการรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ที่ถือว่าเป็นแหล่งที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์และเป็นมาตรการการควบคุมการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอีกประการหนึ่งที่เป็นการควบคุมจากภายในจิตใจของชาวบ้าน คือสร้างความยำเกรงในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ต้องใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวังและไม่ทำลายธรรมชาติ โดยที่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน(อานันท์ กาญจนพันธุ์, ม.ป.ป. : 5) ได้กล่าวถึงระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึงศีลธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความ เป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิดที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์ และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของความเคารพต่อส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของศาสนา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เช่นการนับถือผี ซึ่งจะมีศีลหรือข้อห้ามไม่ให้เกิดการละเมิดเพื่อนมนุษย์และส่วนรวมทำหน้าที่เป็นเสมือนกฎเกณฑ์หรือจารีตปฏิบัติ

นอกจากนี้การที่ชุมชนแห่งนี้มีประวัติศาสตร์การก่อตั้งชุมชนมาอย่างยาวนานและมีความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องกับทางฝั่งลาว โดยเฉพาะการได้มีเชื้อสายเดียวกันกับอดีตผู้นำคนสำคัญของลาวนั้น ถือเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่มีผลต่อการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนด้วยกัน กล่าวคือ การปรึกษาหารือกันอยู่เสมอในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านพาลูกาโดยกลุ่มผู้นำและญาติพี่น้องทางฝั่งลาว หากมีปัญหาหรือต้องการความช่วยเหลือญาติพี่น้องทั้งสองฝั่งจะช่วยเหลือกันอยู่มิได้ขาด เช่น งานบุญแข่งเรือ การสร้างอนุสรณ์สถานเมืองพาลูกาการภูมิ การทำบุญบ้าน เป็นต้น ความเป็นเครือข่ายทางสังคมโดย

อาศัยความเป็นเครือญาติพี่น้องทำให้ชุมชนสองฝั่งโขงสามารถใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นกลไกช่วยให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรของแต่ละชุมชนเมื่อถึงคราวจำเป็น แม้ว่าชุมชนสองฝั่งโขงจะตั้งอยู่ในอาณาเขตของคนละรัฐชาติก็ตาม สิ่งเหล่านี้สอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (สุรุติ ปัดโธสง, 2545) ซึ่งพบว่า วัฒนธรรมชุมชนเป็นระบบความสัมพันธ์และแบบแผนความประพฤติปฏิบัติ ความสัมพันธ์นี้เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างสังคมหมู่บ้านที่มีความเป็นชนชั้นน้อย มีความใกล้ชิด มีความเป็นพี่เป็นน้อง ฉะนั้นความสัมพันธ์ที่เป็นวัฒนธรรมของคนในชุมชนหมู่บ้านจึงมีลักษณะเป็นแนวนราบและอุปถัมภ์ค้ำจุนกันและกัน ความสัมพันธ์แบบแนวนราบนอกจากเกิดจากระบบสังคมที่ฐานะทางสังคมไม่แตกต่างกันแล้วระบบการเป็นเครือญาติ การนับถือกันเป็นเหมือนญาติพี่น้อง ยังเป็นระบบสังคมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์แนวนราบ